

ECONOMISCH STATISTISCHE BERICHTEN

Dossier

NUMMER 4772S - 11 APRIL 2019 - JAARGANG 104

METEN VAN WELVAART

Grip op brede welvaart

Welvaart is economijargon voor ‘het plezier dat mensen beleven aan de relatief beperkt beschikbare goederen en diensten’. Dat plezier of die behoeftebevrediging is niet direct meetbaar. In de praktijk wordt vaak de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten (het bruto binnenlands product, bbp) als een indicator voor welvaart beschouwd. Meer productie suggereert dan meer welvaart. Met die conclusie moeten we echter voorzichtig zijn, want het bbp registreert lang niet alles wat mensen zelf bepalend vinden voor hun welvaart. Omdat in beginsel geen enkele behoefte wordt uitgesloten, hanteren economen als Hennisman, Hueting en Wolfson een breed welvaartsbegrip. Meer vrije tijd, een uitbreiding van de sociale zekerheid, of het behoud van de Waddenzee kunnen dan net zo goed bijdragen aan de welvaart als een toename van het beschikbare inkomen.

Een veel gehoorde conclusie dat het bbp dus tekortschiet bij het in beeld brengen van de welvaartsontwikkeling van een land, wringt. Het bbp meet prima waar het voor gemaakt is, namelijk de omvang van de productie van materiële goederen en diensten. Niets meer, niets minder. Maar dan heb je inderdaad nog niet in beeld gebracht hoe het met een land gaat. Dan wil je ook weten hoe het gesteld is met de kwaliteit van natuur en milieu, en met de kwaliteit van het onderwijs en de gezondheidszorg. Kortom, met de welvaart in brede zin. Stiglitz en anderen hebben dit inzicht een jaar of tien geleden nog eens duidelijk onder de aandacht gebracht.

In 2016 bracht de tijdelijke Kamercommissie Breed welvaartsbegrip, onder leiding van Rik Gras-

HANS MOMMAAS

Directeur van het Planbureau
voor de Leefomgeving

hoff, het rapport *Welvaart in kaart* uit. Daarin adviseerde de commissie het kabinet om aan het Centraal Bureau voor de Statistiek te vragen een jaarlijkse Monitor Brede Welvaart te ontwikkelen. Het kabinet nam dit advies over en vulde het aan met een verzoek aan de drie planbureaus – PBL, CPB en SCP – om periodiek een Verkenning Brede Welvaart uit te brengen. Van zowel de Monitor als de Verkenning is in 2018 de eerste editie verschenen. In mei 2019 zal het CBS op Ver-

antwoordingsdag de tweede editie van de Monitor uitbrengen. De planbureaus moeten nog besluiten wanneer de tweede Verkenning zal verschijnen.

Een interessante vraag – en niet alleen wetenschappelijk gezien – is hoe je de bredewelvaartsontwikkeling het beste voor het voetlicht kan brengen: met een set van indicatoren (een ‘dashboard’) of aan de hand van één samengestelde, geaggregeerde indicator. Communicatief gezien is één geaggregeerde indicator heel aantrekkelijk. Maar beleidsmatig en politiek gezien is een dashboard aanzienlijk informatiever, omdat daarmee de onderlinge afhankelijkheden – de *co-benefits* en de *trade-offs* – en de in dat verband te maken afwegingen zichtbaar worden gemaakt. Dat laatste is principieel een taak voor de politiek.

Dit *ESB*-dossier bevat een breed palet aan invalshoeken en benaderingen van uiteenlopende auteurs. Ik hoop dat dit dossier zal bijdragen aan een goede discussie over het bredewelvaartsdenken in Nederland en aan zinvolle toepassingen in beleid en politiek, zodat de kwaliteit van de besluitvorming positief wordt beïnvloed.

Inhoud

Inleiding: Het bruto binnenlands product moet terug in zijn hok **4**
ROBERT KLEINKNECHT

Initiatieven

De conceptuele basis, uitkomsten en vervolg van de Monitor Brede Welvaart **7**
JAN-PIETER SMITS EN EDWIN HORLINGS

Bruto binnenlands product beschrijft slechts één aspect van welvaart **12**
PIET VERBIEST, MAARTEN VAN ROSSUM, FRANK NOTTEN EN GERARD EDING

Kijk voor welvaart gewoon naar het aantal gelukkige levensjaren **18**
RUUT VEENHOVEN

Vervolgstappen voor integrale welvaartsmeting **22**
BAS VAN BAVEL, SJOERD HARDEMAN EN AUKE RIJPMAN

Infographic: Inzicht in welvaart **26**
ESB-REDACTIE

Een mondiale beweging ‘voorbij het bbp’ **28**
ROBERT WENT

Column: Welzijn in andere tradities **30**
DORINE VAN NORREN

Verder lezen **31**

Onder de loep

Gratis digitale diensten maken het meten van welvaart moeilijk **33**
ROBERT INKLAAR

Brede welvaart vereist een brede en kritische blik op sociale samenhang **38**
CHRISTINE CARABAIN EN KIM PUTTERS

Arbeidskwaliteit moet een indicator voor brede welvaart zijn **42**
FRANK POT EN PETER SMULDERS

Natuurpunten maken bijdrage van natuur aan welvaart inzichtelijker **46**
SONJA KRUITWAGEN, PETRA VAN EGMOND EN FRANK DIETZ

Column: Verdeling inherent aan welvaart
WIEMER SALVERDA **50**

Verder lezen **51**

In perspectief

Een lange geschiedenis van het meten van welvaart
MARCEL BOUMANS **53**

Welbevinden blijft laatste decennia achter bij economische groei
JAN LUITEN VAN ZANDEN EN AUKE RIJPMA **57**

Het bbp vervangen door een brede-welvaartsmaat is moeilijk en onnodig
JEROEN VAN DEN BERGH **62**

Maak van het bbp een échte, duurzame economische maatstaf
PAUL TEULE **67**

Column: Een brede vermogensmaatstaf
RICK VAN DER PLOEG **72**

Verder lezen **73**

Op de agenda

Bouw een wetenschappelijke *Beyond GDP*-gemeenschap
RUTGER HOEKSTRA **75**

De Monitor Brede Welvaart is nuttig voor politiek en beleid
MAAIKE STOEL EN ALBERT FABER **79**

Brede welvaart in de regio verdient meer aandacht
OTTO RASPE EN ERIK STAM **83**

Column: Brede welvaart als nieuwe maatstaf
HENK NIJBOER **86**

Column: Taai, saai en ambtelijk – maar razend belangrijk
JOOST SNELLER EN BART SNELS **87**

Het bruto binnenlands pro

Bij gebrek aan groei van het bruto binnenlands product (bbp) gaat men op zoek naar een nieuwe indicator, zo werd er wel eens gesmaald over de commissie-Stiglitz-Sen-Fitoussi, die in 2008 in opdracht van de Franse regering onderzoek deed naar alternatieve manieren om welvaart te meten (Stiglitz et al., 2009).

De timing van de Fransen was wellicht wat ongelukkig, gegeven de om zich heen grijpende financiële crisis. Maar nu, tien jaar later, kunnen we concluderen dat de Fransen de tijdsgesest ergens toch wel goed aanvoelden: de bijdrage van Robert Went aan dit dossier laat zien dat vele landen inmiddels bredewelvaarts-indicatoren in het beleidsproces gebruiken – al verschilt de invulling van het begrip ‘welvaart’ vaak wel per cultuur, zo voegt Dorine van Norren in haar artikel toe.

Met de publicatie van de Monitor Brede Welvaart door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) vorig jaar, heeft ook Nederland zich in dit rijtje landen geschaard. Volgende maand verschijnt de tweede versie. In dit dossier geven Jan-Pieter Smits en Edwin Horlings vast een voorproefje van de veranderingen.

Andere auteurs bespreken hoe diverse aspecten van welvaart beter meegenomen kunnen worden. Christine Carabain en Kim Putters gaan in op sociale samenhang, Frank Pot en Peter Smulders op de kwaliteit van arbeid, Sonja Kruitwagen, Petra van Egmond en Frank Dietz op de bijdrage van natuur, Otto Raspe en Erik Stam op de regionale aspecten en Wiemer Salverda op de verdelingseffecten die inherent zijn aan welvaartsbeleid.

Beperkingen bbp

Het is niet het gebrek aan groei dat vraagtekens zet bij het bbp, maar de behoefte om verder te kijken. Het bbp is namelijk beperkt als maatstaf voor welvaart. Marcel

Boumans wijst er in zijn bijdrage op dat het bbp historisch gezien vooral de natie diende, eerst om de oorlog te financieren en daarna als ideologisch instrument tijdens de Koude Oorlog.

Vanaf de jaren tachtig ligt de nadruk in het economisch debat echter steeds meer op individueel welzijn, maar daar zegt het bbp weinig over. Het houdt immers weinig tot geen rekening met de psychologische en sociale aspecten van welvaart en evenmin met negatieve externe effecten, zoals op het milieu.

Los van deze fundamentele bezwaren spelen veranderingen in de economie het bbp parten, met name globalisering en digitalisering zorgen voor uitdagingen, zie de bijdrage van Piet Verbiest, Maarten van Rossum, Frank Notten en Gerard Eding. Zo gaat Robert Inklaar in dit dossier in op de statistische problemen die er ontstaan door het toenemende aanbod van gratis digitale diensten.

Gemankeerd kompas

Het bbp is dus geen perfecte maatstaf. Maar hoe erg is dat? Zolang het een redelijke indicatie geeft van welvaart, kan het als indicator prima werken. Daar zit hem echter het probleem: Jan Luiten van Zanden en Auke Rijpma laten in dit dossier zien dat hun indicator voor brede welvaart in westerse landen de laatste decennia achterblijft bij het bbp.

Het bbp is dus een gemankeerd kompas en uit eigen wandelervaring kan ik u berichten dat je met een gemankeerd kompas niet op de bedoelde bestemming aankomt. Minder aandacht besteden aan het bbp dus, stelt Jeroen van den Bergh in dit dossier. We zijn als land voldoende welvarend om niet te hoeven sturen op groei van het bbp. We hebben de luxe om maatschappelijke problemen aan te pakken zonder ons al te zeer te laten leiden door het bbp.

duct moet terug in zijn hok

Terug in zijn hok

Maar hoe krijgen we het bbp terug in zijn hok? Er zijn de afgelopen decennia veel initiatieven geweest, zie onze infographic, maar het bbp domineert nog altijd het debat. Sommigen zien de oplossing in één aansprekend getal dat het bbp zou kunnen vervangen.

Dat getal kan voortkomen uit een weging van diverse aspecten van welvaart, zoals Bas van Bavel, Sjoerd Hardeman en Auke Rijpma in dit dossier voorstellen. Of het kan, zo bepleit Ruut Veenhoven, een simpelere outputindicator als het aantal gelukkige levensjaren zijn. Maaïke Stoel en Albert Faber stellen echter dat een geluksindicator beleidsmakers weinig handelingsperspectief biedt en een weging tot het politieke domein behoort. Zij geven daarom de voorkeur aan de monitor.

Een andere oplossing kan zijn om het bbp zelf te verbeteren. Dit kan door ook het vermogen van de natie mee te nemen, zo stelt onder meer Rick van der Ploeg. De volledige kapitaalvoorraad in geld uitdrukken is niet makkelijk – zie de problemen rond het waarderen van natuur (Schild et al., 2018), maar een consistente schatting zoals Brouwer et al. (2014) doen, kan al helpen.

Wat in ieder geval geen kwaad kan, is om het politieke debat over welvaart te versterken. Henk Nijboer geeft aan hoe de Monitor Brede Welvaart hem daar als politicus verder bij zou kunnen helpen. Verder zou, zoals Paul Teule suggereert, het debat over de monitor tijdens de Algemene Beschouwingen gehouden kunnen worden, zodat het bbp daar minder centraal staat. Daarnaast kan de invoering van een baten-lastenstelsel voor de rijksbegroting helpen, stellen Bart Snels en Joost Sneller. Dat zorgt voor meer politieke aandacht voor de lange termijn en sluit zo aan bij de kapitaalbenadering van de monitor.

Bovenal is het nuttig om het debat over het meten van welvaart te blijven voeren, nationaal en internationaal. Het eerste is het doel van dit ESB-dossier. Het tweede kan bevorderd worden door het opzetten van een internationale *Beyond GDP*-gemeenschap, zoals Rutger Hoekstra voorstelt. Wellicht nuttig om eens gaan te buurten bij de Fransen?

Literatuur

Brouwer, F., M. van der Heide en A. Gaaff (2014) Natuurlijk kapitaal in de Nederlandse economie. *ESB*, 99(4677), 52–54.

Schild, J.E.M., J.E. Vermaat, R.S. de Groot et al. (2018) A global meta-analysis on the monetary valuation of dryland ecosystem services: the role of socio-economic, environmental and methodological indicators. *Ecosystem Services*, 32(A), 78–89.

Stiglitz, J., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *Mismeasuring our lives: why GDP doesn't add up*. New York: The New York Press.

Robert Kleinknecht
Vak- en eindredacteur
kleinknecht@economie.nl

Initiatieven

Welvaart kan op verschillende manieren worden gemeten. Welke Nederlandse initiatieven zijn er en wat kunnen we van het buitenland leren?

De conceptuele basis, uitkomsten en vervolg van de Monitor Brede Welvaart

In mei 2018 behandelde de Tweede Kamer voor het eerst de Monitor Brede Welvaart van het CBS. Deze monitor bestaat uit indicatoren die informatie geven over welvaart in de brede zin van het woord. Hoe worden indicatoren gekozen en welke verandering zullen we in de komende jaren zien?

IN HET KORT

- Het is belangrijk dat er onbetwiste maatstaven zijn om brede welvaart in Nederland te meten.
- De monitor beschrijft daarnaast welk effect het welvaartsstreven heeft op toekomstige generaties en op de rest van de wereld.
- In de Monitor Brede Welvaart van 2019 worden ook de thema's van de Sustainable Development Goal-agenda geïntegreerd.

JAN-PIETER SMITS

Hoogleraar aan de TU Eindhoven en onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

EDWIN HORLINGS

Onderzoeker bij het CBS

De auteurs hebben meegeschreven aan de Monitor Brede Welvaart

Er is een breed gedragen gevoel in de samenleving dat het in het leven gaat om meer dan alleen materiële zaken. Ook immateriële zaken als de kwaliteit van het onderwijs, onze gezondheid en de staat waarin natuur en milieu verkeren, zijn van grote invloed op onze brede welvaart. Daarnaast is er zorg over de houdbaarheid ervan. Kunnen we de levenskwaliteit zoals we die nu kennen ook op de langere termijn vasthouden?

Deze vragen leiden ertoe dat er gezocht wordt naar indicatoren die de welvaart in de breedste zin van het woord kunnen beschrijven. Ook in Nederland is de roep om zulke indicatoren groot. Zo stelde de Tweede Kamer in 2015 een tijdelijke Kamercommissie Breed Welvaartsbegrip in, om na te gaan op welke manier de brede welvaart het beste in kaart kan worden gebracht. Op grond van de aanbevelingen van deze Commissie is aan het CBS gevraagd om jaarlijks een Monitor Brede Welvaart te publiceren.

De term 'brede welvaart' roept soms de vraag op of er ook zoets als 'smalle welvaart' bestaat. Waarom heb-

ben we het niet gewoon over welvaart? Het probleem is dat het bruto binnenlands product (bbp) lang als een maatstaf van welvaart is gebruikt. Nog los van het feit dat het bbp – op zich een heel nuttige indicator – nooit als welvaartsmaatstaf is bedoeld, beschrijft deze voornamelijk de materiële aspecten van het leven. Vandaar de roep om een maatstaf voor brede welvaart.

In dit artikel beschrijven we de achtergrond en de conceptuele basis van de Monitor Brede Welvaart en vatten we kort de voornaamste uitkomsten samen.

Een internationale standaard

Het CBS is grondlegger van een internationaal geharmoniseerd meetsysteem waarmee complexe fenomenen zoals brede welvaart en duurzaamheid kunnen worden gemeten. Harmonisatie is wenselijk bij een indicator die moet wedijveren met het bbp. Een belangrijke reden waarom het bbp een leidende indicator is geworden, is immers dat alle landen het bbp op dezelfde manier meten. Het is daardoor een onbetwiste standaard, die internationaal vergelijkbare cijfers oplevert. Voor brede welvaart bestond een dergelijke consensus lange tijd niet.

Onder voorzitterschap van het CBS heeft de Task Force on Measuring Sustainable Development – een door VN, Eurostat en OESO in het leven geroepen werkgroep – de zogenaamde *CES Recommendations on Measuring Sustainable Development* gepubliceerd (UNECE/Eurostat/OESO, 2014). Dit rapport is inmiddels door 65 landen onderschreven als de standaard om brede welvaart en duurzaamheid te meten.

De tijdelijke Kamercommissie Breed Welvaartsbegrip zag grote voordelen om dit conceptuele, internationaal geharmoniseerde systeem te gebruiken, in plaats van een willekeurige, door beleidsmakers opgestelde lijst van indicatoren. Immers, de praktijk in veel landen is dat zo'n lijst steeds kan veranderen, al naar gelang kabi-

netten van kleur wijzigen. Daarnaast worden in 2019 ook de Sustainable Development Goals in de Monitor Brede Welvaart geïntegreerd, aangezien de agenda van de doelen voor duurzame ontwikkeling in het beleidsdebat een steeds grotere rol gaat spelen.

De basis van het meetstelsel van de CES Recommendations vormt het idee dat de brede welvaart wordt gemeten met drie sets indicatoren, de zogenaamde *dashboards*. Deze zijn brede welvaart 'hier en nu', 'later' en 'elders'. Voorts is de expliciete keuze gemaakt om met indicatorensets te werken, in plaats van met samengestelde indicatoren.

Opzet

De Monitor Brede Welvaart bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt de staat van de brede welvaart in het hier en nu beschreven, de verdeling ervan, en de effecten van ons welvaartsniveau op de brede welvaart later en elders. In het tweede deel gaat het om de afzonderlijke thema's binnen de brede welvaart.

Voor de indicatoren waarmee de brede welvaart wordt beschreven, wordt de ontwikkeling door de tijd heen bekeken op basis van een achtjaarlijkse trend, en wordt er nagegaan of ze trendmatig zijn gestegen (groen), gedaald (rood) of gelijk zijn gebleven (grijs). Hetzelfde is gedaan voor de positie van Nederland op de ranglijst van de 28 landen (stand begin maart) van de Europese Unie. Wanneer Nederland in het hoogste kwartiel scoort, kleurt de indicator groen, in het laagste kwartiel rood, en in het geval van een positie in de middenmoot wordt de kleur grijs gegeven.

Met grote nadruk wijzen we erop dat deze ranglijst niet betekent dat het CBS deze als wenselijke of onwenselijke ontwikkelingen ziet. Het CBS beschrijft met een groot aantal indicatoren de belangrijkste ontwikkelingen, maar het is aan de politiek om aan te geven wat uiteindelijk in maatschappelijk opzicht wenselijk of onwenselijk is.

Twee opmerkingen zijn hier van belang. De eerste betreft dat er alleen naar de zogenaamde eerste-orde-effecten wordt gekeken. Een voorbeeld: een *toename* van de consumptie krijgt in de dashboards de kleur groen. In economisch opzicht ontlenen mensen aan de consumptie van goederen en diensten immers nut, en dat bepaalt hun welvaart. Maar er zijn natuurlijk afruilen in het geding. Meer consumptie van voeding kan bijvoorbeeld leiden tot obesitas en een slechte gezondheid. Deze tweede-orde-effecten, of afruilen, worden elders in de dashboards genoemd.

Uitkomsten

We bespreken nu de resultaten op de drie deelthema's: brede welvaart *hier en nu*, *later* en *elders*, zoals deze in de Monitor Brede Welvaart 2018 zijn gepresenteerd.

Hier en nu

Het eerste dashboard, brede welvaart 'hier en nu', beschrijft de kwaliteit van leven op dit moment in Nederland (figuur 1). Hierbij worden zeven welvaarts-thema's onderscheiden: materiële welvaart en welzijn, gezondheid, milieu, samenleving, veiligheid, werken en leren, en wonen. In de laatste acht jaar is de brede welvaart 'hier en nu', zoals we die meten aan de hand van 21 indicatoren, voor slechts drie indicatoren gedaald: het aantal mensen met overgewicht is toegenomen, men is minder tevreden met vrije tijd en de oppervlakte van beschermde natuurgebieden is kleiner geworden. Voor de overige achttien indicatoren was er sprake van stabiele of zelfs stijgende trends. Voor de meeste indicatoren geldt dat Nederland relatief hoog op de ranglijst van de Europese Unie (EU) staat. In het sociale domein is de positie zelfs ronduit sterk: hier staat Nederland over het algemeen in de top drie van landen binnen de EU.

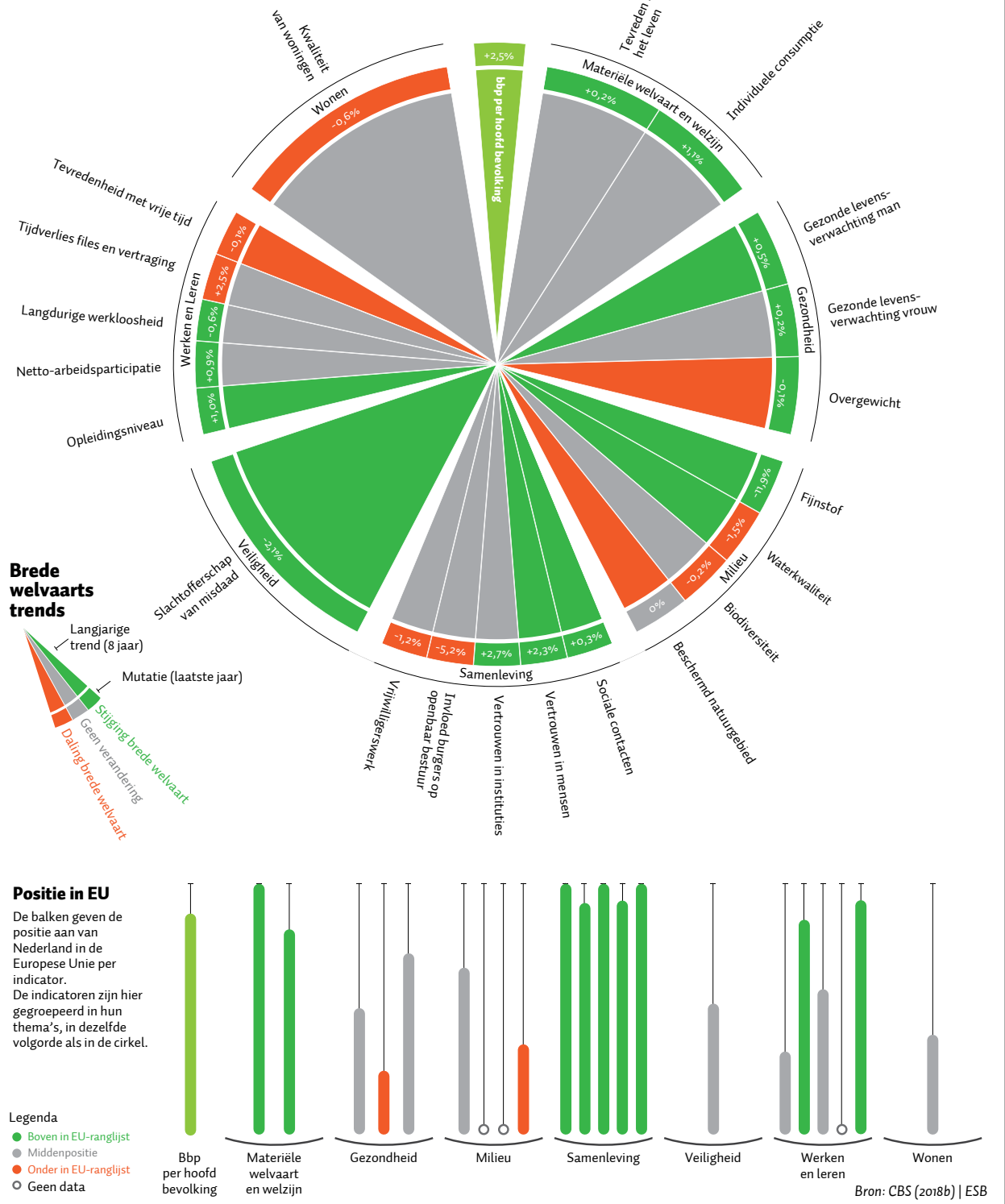
Later

Iedere keuze die wij in het 'hier en nu' maken, heeft natuurlijk ook gevolgen voor toekomstige generaties. Het dashboard 'later' kijkt dan ook in hoeverre er in onze welvaartskeuzes in de afgelopen acht jaar een groter beslag is gelegd op vitale hulpbronnen. Hoewel we de preferenties van toekomstige generaties niet kennen, is het wel duidelijk welke hulpbronnen nodig zijn om welvaart in de toekomst vorm te geven. Het dashboard 'later' richt zich dan ook op de verschillende hulpbronnen of kapitalen. Het kapitaalbegrip wordt hier breed opgevat en omvat economisch, menselijk, natuurlijk en sociaal kapitaal.

Het valt op dat de trendmatige ontwikkelingen van de twintig indicatoren waarmee we de brede welvaart 'later' beschrijven, over het algemeen stabiel of stijgend zijn. Alleen bij het natuurlijk kapitaal treden dalingen op. Het gaat hierbij om de omvang van de fossiele reserves die afnemen, het oppervlak aan beschermd natuurgebied dat kleiner wordt en de toename van opgebouwde CO₂-emissies. En dat terwijl Nederland voor de indicatoren waarmee het natuurlijk kapitaal wordt gemeten binnen de EU al een relatief lage plaats op de ranglijst inneemt.

Trends brede welvaart: Hier en nu

FIGUUR 1

Bron: CBS (2018b) | ESB

Elders

In het dashboard 'elders' wordt beschreven welke invloed het welvaartsstreven van Nederland heeft op de rest van de wereld, en dan met name op de ontwikkelingslanden. Deze nadruk op de ontwikkelingslanden is mede ingegeven door de duurzame ontwikkelingsdoelen (*Sustainable Development Goals*; SDG's) die sterk zijn gericht op het verhogen van welvaart in de *Global South*, de verzamelnaam voor landen in Azië, Zuid-Amerika en Afrika. Dit dashboard is nog in ontwikkeling. Er zijn belangrijke zaken in opgenomen, maar er zullen in de toekomst ongetwijfeld indicatoren aan worden toegevoegd.

Voor de brede welvaart 'elders' geldt dat het effect van ons handelen op de rest van de wereld als volgt kan worden beschreven: sommige vormen van Nederlandse productie en consumptie onttrekken relatief veel grondstoffen aan het buitenland, en dan met name aan de armste landen. Vooral de invoer van fossiele energiedragers en van biomassa (zowel totaal als specifiek uit de minst ontwikkelde landen) laat de laatste acht jaar een trendmatige stijging zien. Van de zeven indicatoren waarvoor de brede welvaart in de 'elders'-dimensie kan worden vergeleken, zien we dat Nederland naast fossiele energiedragers en biomassa ook een lage positie op de EU-ranglijst inneemt wat betreft de invoer van metalen en niet-metaal-mineralen.

Dat wil uiteraard niet zeggen dat deze handel louter negatief uitpakt voor onze handelspartners, want

deze levert immers ook werkgelegenheid en inkomsten op. Dit mogelijk positieve effect van handel staat overigens ook in het dashboard opgenomen. Nederland drijft relatief veel handel met de ontwikkelingslanden, terwijl ook de hoeveelheid ontwikkelingshulp als aandeel van het bbp relatief hoog is. Het welvaartseffect van deze hulp op de betreffende landen is natuurlijk niet eenduidig vast te stellen.

Verdeling van de brede welvaart

Het is natuurlijk belangrijk te weten hoe de welvaart zich in Nederland gemiddeld ontwikkelt. Maar achter dit gemiddelde kunnen grote verschillen schuil gaan. Sommige groepen in de samenleving zullen een hogere, en andere een lager dan gemiddelde welvaart kennen.

De brede welvaart 'hier en nu' wordt nauwkeuriger onder de loep genomen door de verdelingseffecten te beschrijven. Hierbij wordt nagegaan of er opvallende verschillen in welvaartsniveau zijn tussen mannen en vrouwen, mensen in verschillende leeftijdsgroepen, mensen met een hoog, gemiddeld of laag onderwijsniveau en mensen met een Nederlandse, andere westerse of niet-westerse achtergrond.

We kunnen hier twee in het oog springende factoren noemen. Allereerst blijken verschillen qua onderwijsniveau van significante invloed te zijn op het bredewelvaartsniveau. Voor tien indicatoren scoren de mensen met een laag onderwijsniveau lager dan gemid-

deld. Daarentegen scoren ze slechts één keer beter dan gemiddeld. Bij de hoogopgeleiden is het beeld precies omgekeerd.

Verder blijkt de welvaart bij de mensen met een Nederlandse achtergrond over het algemeen hoger dan gemiddeld. Bij mensen met een westerse (maar niet Nederlandse) achtergrond, en vooral degenen met een niet-westerse achtergrond, is er bij relatief veel indicatoren sprake van een significant lager dan gemiddelde brede welvaart.

Monitor Brede Welvaart 2019

In de Monitor Brede Welvaart 2018 werden indicatoren voor een groot aantal beleidsthema's gepresenteerd. Het CBS is echter door de Tweede Kamer gevraagd voor de monitor van 2019 de indicatoren voor de zeventien duurzaamheidsdoelen (SDG's) als uitgangspunt in de rapportage te nemen. Hierbij wordt voortgebouwd op eerder werk dat het CBS op het gebied van de SDG's heeft uitgevoerd (CBS, 2018a). Deze integratie is zeer bewerkelijk en zal ook pas in de Monitor Brede Welvaart van 2020 voltooid zijn.

In de editie van 2019 staan dan ook nog niet alle voor Nederland relevante SDG's opgenomen, omdat voor een aantal indicatoren nog aanvullend dataonderzoek moet worden verricht. Zo is niet altijd 'tijdige' informatie voorhanden. Daarnaast beschikken we ook niet altijd over goede tijdreeksen, die noodzakelijk zijn om na te gaan in hoeverre indicatoren een significant stijgende of dalende trend vertonen. Alleen met dergelijke informatie kunnen immers de kleuren voor de dashboards worden vastgesteld.

Selectie van indicatoren

Het aantal potentiële indicatoren is voor sommige van de thema's zo groot, dat een selectie moest worden gemaakt; voor ieder beleidsthema is een verzameling indicatoren van beperkte omvang samengesteld. De selectie van indicatoren is gebaseerd op een systematiek van beslisregels, waarbij het doel is om de verzameling indicatoren zo evenwichtig en neutraal mogelijk te maken.

De zeventien SDG's worden met behulp van drie soorten indicatoren beschreven. Ten eerste betreft dit de indicatoren van de SDG's die in het huidige beleidsdebat relevant zijn. Hierbij wordt voortgebouwd op eerder werk dat het CBS op het gebied van de SDG's heeft uitgevoerd. Ten tweede staan vrijwel alle indicatoren waarmee hierboven de staat van de brede welvaart is beschreven en die aan het CES-raamwerk zijn ontleend,

tevens onder de zeventien verschillende SDG's gerangschikt. Waarom zijn deze CES-indicatoren, die formeel niet tot het SDG-raamwerk behoren, toch in dit hoofdstuk opgenomen? Dit is een bewuste keuze geweest. De lijst van SDG-indicatoren is immers het resultaat van een politiek onderhandelingsproces, waarbij sommige beleidsthema's beter gedekt zijn dan andere. Daarbij valt op dat er bij de SDG's een grote nadruk ligt op de indicatoren 'hier en nu', terwijl indicatoren die iets zeggen over het gebruik van hulpbronnen minder sterk vertegenwoordigd zijn. Daarnaast staan er relatief veel input-indicatoren op de SDG-lijst, maar komen indicatoren die iets zeggen over de uitkomsten er bekaaidervan. Daar waar nodig worden CES-indicatoren toegevoegd om de balans in de indicatorenset te waarborgen.

Ten slotte wordt ervoor gezorgd dat er een goede balans is tussen verschillende typen indicatoren, te weten die met betrekking tot middelen die worden ingezet, de mogelijkheden die dit creëert, het gebruik dat van mogelijkheden wordt gemaakt, de uitkomsten die aan dat gebruik zijn gerelateerd en de beleving van burgers (CBS, 2018c).

Tot slot

De Monitor Brede Welvaart verkeert nog in een ontwikkelfase. Vooral het dashboard voor de brede welvaart 'elders' zal in de toekomst verder ontwikkeld worden. Zo worden de mogelijkheden nagegaan om niet alleen de stroom van natuurlijk kapitaal van andere landen naar Nederland in kaart te brengen, maar ook om andere hulpbronnen te beschrijven (zoals migratie, onderscheiden naar opleidingsniveau en kennisstromen tussen Nederland en de rest van de wereld). Daarnaast is er de wens om meer typen van voetafdrukken in de Monitor Brede Welvaart op te nemen. Het gaat hierbij overigens om indicatoren waar intensief dataonderzoek nodig is, alvorens goede maatstaven kunnen worden ontwikkeld. Ten slotte zijn er plannen om de Monitor Brede Welvaart ook regionaal uit te rollen, teneinde ook de ruimtelijke aspecten van welvaartsontwikkeling beter te kunnen beschrijven.

Literatuur

CBS (2018a) *Duurzame ontwikkelingsdoelendoelen: de stand voor Nederland*. Den Haag: CBS.

CBS (2018b) *Monitor Brede Welvaart 2018*. Heerlen: CBS.

CBS (2018c) *Monitor Brede Welvaart 2018: een toelichting*. Heerlen: CBS.

UNECE/Eurostat/OESO (2014) *Conference of European Statisticians Recommendations on Measuring Sustainable Development*. New York/Genève: Verenigde Naties.

Bruto binnenlands product beschrijft slechts één aspect van welvaart

Als het over welvaart gaat, wordt er vaak verwezen naar het bruto binnenlands product (bbp). Maar hoe meten we dat precies? En welke uitdagingen spelen er hierbij?

IN HET KORT

- Het bbp kan worden bepaald via productie, via bestedingen en via inkomen.
- Globalisering en digitalisering stellen statistiekbureaus voor uitdagingen.
- Het bbp vormt slechts een indicator; de nationale rekeningen als geheel geven een vollediger beeld van de economie.

PIET VERBIEST

Onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

MAARTEN VAN ROSSUM

Onderzoeker bij het CBS

FRANK NOTTEN

Onderzoeker bij het CBS

GERARD EDING

Directeur Nationale Rekeningen bij het CBS

Het systeem van nationale rekeningen geeft een systematische, kwantitatieve en samenhangende beschrijving van het economische proces in een land, en van de economische relaties met het buitenland over een bepaalde tijdsperiode. Uit het systeem van nationale rekeningen volgt een aantal nationaal en internationaal veel gebruikte macro-economische indicatoren, zoals het binnenlands product, het nationaal inkomen, het overheidstekort en de overheidsschuld, het reële beschikbare inkomen van huishoudens, het saldo lopende rekeningen met het buitenland en de externe vermogenspositie.

De nationale rekeningen worden gebruikt om de ontwikkelingen in de Nederlandse economie in samenhang te analyseren. Ook dienen ze als databasis voor prognoses en analyses door bijvoorbeeld het Centraal Planbureau en De Nederlandsche Bank. De nationale rekeningen worden bovendien administratief gebruikt. Op Europees niveau bijvoorbeeld om overheidstekort

en -schuld voor het groei- en stabiliteitspact te monitoren, en als grondslag voor de afdrachten aan de Europese Unie. Ook wordt het nationaal inkomen gebruikt als richtlijn voor de omvang van de ontwikkelingshulp. Mede hierdoor is internationale vergelijkbaarheid van de nationale rekeningen belangrijk. De begrippen, classificaties en methoden van de nationale rekeningen zijn wereldwijd dan ook gestandaardiseerd en vastgelegd in internationale richtlijnen (SNA 2008 en ESR 2010).

Nationale rekeningen

De Nederlandse nationale rekeningen bestaan in de kern uit drie onderdelen: ten eerste de *aanbod- en gebruiktabellen*, waarin (uitgesplitst naar productgroep) productie, verbruik en toegevoegde waarde per bedrijfstak worden beschreven, en die aan de basis van de raming van de economische groei liggen; ten tweede de *sectorrekeningen*, die zowel de transacties in goederen en diensten, de transacties rond inkomensvorming en -herverdeling als de financiële transacties en balansposities beschrijven, waarbij een opsplitsing wordt gemaakt naar de hoofdsectoren huishoudens, ondernemingen, overheid en het buitenland; en ten derde de *arbeidsrekeningen*, die de factor arbeid in al zijn aspecten beschrijven.

Naast deze drie kernsystemen kennen de nationale rekeningen nog diverse satellietrekeningen. Deze zijn een verbijzondering van bepaalde transacties en/of actoren in de nationale rekeningen, en/of ze voegen een ander fenomeen toe. Voorbeelden zijn de milieurekeningen (over de relatie tussen het milieu en de economie) en de huishoudensrekeningen (met informatie over distributieaspecten van het inkomen, de consumptie en het vermogen).

Voor het samenstellen van de nationale rekeningen worden er veel verschillende bronnen gebruikt. De statis-

tieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), waaraan veelal Europese verordeningen ten grondslag liggen, zijn gebaseerd op een combinatie van enquêtes en administratieve gegevens (onder andere btw-aangiften). Voorbeelden zijn de jaarlijkse productiestatistieken, de statistiek Financiën van ondernemingen en statistieken van de internationale handel in goederen en diensten. Verder worden onder andere statistieken van De Nederlandsche Bank ingezet en worden administratieve gegevens gebruikt voor bijvoorbeeld de ramingen van de overheid en de beloning van werknemers. Als informatie niet voor een reeks van achtereenvolgende jaren beschikbaar is, wordt er gebruikgemaakt van modelramingen en extrapolatietechnieken om tot schattingen voor de nationale rekeningen te komen.

In termen van definities en volledigheid voldoen deze databronnen echter niet altijd aan de eisen van de nationale rekeningen. Dat geldt zeker voor administratieve gegevens die veelal met een niet-statistisch doel verzameld zijn. De data uit de bronnen worden daarom vaak aangepast om als input te kunnen dienen voor de nationale rekeningen.

De nationale rekeningen worden op verschillende momenten in de tijd gemaakt. Zo is de eerste raming van het bbp ongeveer 45 dagen na afloop van elk kwartaal beschikbaar en publiceert het CBS de definitieve jaarcijfers na ongeveer anderhalf jaar. Iedere raming is gebaseerd op de informatie die op dat moment beschikbaar is. Door het toevoegen van nieuwe informatie kunnen bijstellingen ten opzichte van de eerste snelle ramingen optreden.

Benadering van het bbp

Een van de meest gebruikte indicatoren uit de nationale rekeningen is het bruto binnenlands product (bbp), dat in feite een maat is voor de omvang van de economie. Het bbp is de som van de toegevoegde waarde die in het land is gegenereerd en het saldo van productgebonden belastingen en subsidies. Het bruto nationaal inkomen is gelijk aan het bruto binnenlands product plus het saldo van de primaire inkomensstromen van en naar het buitenland. Het bruto binnenlands product wordt op drie manieren verkregen: via de *productie*-, de *bestedingen*- en de *inkomensbenadering*.

Productiebenadering

In de productiebenadering wordt het bbp geraamd als de toegevoegde waarde die door ingezetenen van een land wordt genereerd door productie. Deze toege-

voegde waarde staat gelijk aan het verschil tussen de productiewaarde en de waarde van de in het productieproces verbruikte goederen en diensten, en vormt opgeteld bij het saldo van productgebonden belastingen en subsidies het bbp.

De productiebenadering steelt in belangrijke mate op productiestatistieken die gedetailleerde informatie geven over productie en intermediair verbruik, en die zijn gebaseerd op enquêtes. Deze worden vertaald naar de bedrijfstakken en goederengroepen van de aanboden gebruiktabellen. Omdat niet de gehele economie wordt gedekt door deze productiestatistieken, worden daarnaast ook alternatieve bronnen gebruikt. Zo zijn de schattingen van de productie door de overheid en het (gesubsidieerde) onderwijs gebaseerd op administratieve gegevens van diezelfde overheid. Verder zijn schattingen van de productie door bepaalde bedrijfstakken gebaseerd op combinaties van verschillende databronnen. Zo wordt voor de productie door de landbouw de oogstraming in combinatie met veilingprijzen gebruikt. Voor het bepalen van de productie door de zorg worden er, naast ook andere gegevens, de zorgrekeningen van het CBS, administratieve data en productiestatistieken gebruikt. Ook kunnen er in specifieke gevallen jaarverslagen van bedrijven en instellingen gebruikt worden. Verder worden de aantallen bedrijven binnen een bepaalde bedrijfstak uit het Algemeen Bedrijven Register gebruikt in combinatie met arbeidsgegevens, als een bron om tot productieschattingen te komen.

Ten slotte worden er modellen gebruikt om een aantal specifieke transacties te schatten, zoals de waarde van bankdiensten en de toegerekende huur voor eigenaarswoningen. Aan deze modellen liggen de nodige statistieken ten grondslag. Zo wordt er voor de berekening van de bankdiensten gebruikgemaakt van de financiële balansen uit de sectorrekeningen. Voor de toegerekende huur wordt er gebruikgemaakt van de huurenquête van het CBS en het Basisregister Adressen en Gebouwen. Tabel 1 geeft voor het verslagjaar 2015 een kwantitatief overzicht van de verschillende bronnen die aan de schattingen volgens de productiebenadering ten grondslag liggen.

In een volgende bewerkingfase worden de brongegevens aangepast aan de definities van de nationale rekeningen en wordt er zorg gedragen voor de volledigheid van de schattingen. Dat laatste betreft onder andere de raming voor de zwarte en illegale economie, en verder de schatting van het privégebruik van leaseauto's. Dat privégebruik wordt in de bedrijfsadministratie onder de

lopende kosten geboekt, maar moet volgens de definities van de nationale rekeningen als beloning gezien worden.

Bestedingsbenadering

In de bestedingsbenadering wordt er vastgelegd hoeveel en wat er wordt geconsumeerd, waarin er wordt geïnvesteerd en wat er wordt in- en uitgevoerd. De binnenlandse bestedingen samen, plus het uitvoeroverschot, vormen totaal het bbp (tabel 2).

De bestedingscategorieën consumptie door huishoudens, consumptie door de overheid, investeringen en uitvoer minus invoer zijn verschillend van aard en vergen dan ook eigen specifieke bronstatistieken. De belangrijkste bronnen voor de schatting van de consumptieve bestedingen door huishoudens zijn het budgetonderzoek en de detailhandelsstatistiek, aangevuld met een aantal specifieke enquêtes (over de huur van woningen) en databronnen (over de aankoop van personenauto's).

Initiële schattingen productiebenadering

TABEL 1

	Enquêtes	Administratieve data	Gecombineerde bronnen	Modellen en extrapolaties	Totaal brondata	Definities	Volledigheid	Initiële schatting
Productie (basisprijzen)	911,4	87,9	185,8	126,5	1311,6	14,2	9,9	1335,7
Intermediair verbruik	576,1	34,7	89,8	15,1	715,6	13,9	-5,7	723,8
Toegevoegde waarde (basisprijzen)	335,3	53,3	96,0	111,4	596,0	0,3	15,6	611,9
Productgebonden belastingen	0,0	69,9	0,0	0,0	69,9	0,0	0,0	69,9
Productgebonden subsidies	0,0	0,7	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,7
Bruto binnenlands product	335,3	122,4	96,0	111,4	665,1	0,3	15,6	681,1

ESB

Initiële schattingen bestedingsbenadering

TABEL 2

	Enquêtes	Administratieve data	Gecombineerde bronnen	Modellen en extrapolaties	Totaal brondata	Definities	Volledigheid	Initiële schatting
Consumptie van huishoudens	111,3	19,8	5,4	140,3	276,8	26,4	8,1	311,3
Consumptie van de overheid	0,0	147,0	0,0	29,1	176,1	-3,7	0,0	172,4
Investeringen	46,9	20,0	5,0	84,7	156,5	-0,8	1,0	156,7
Export van goederen en diensten	585,5	0,0	0,0	3,5	589,0	-18,8	4,8	575,0
Import van goederen en diensten	522,0	0,0	0,0	5,5	527,5	-14,6	2,1	515,0
Bruto binnenlands product	221,8	186,7	10,3	252,0	670,9	17,7	11,8	700,4

ESB

Initiële schattingen inkomensbenadering

TABEL 3

	Enquêtes	Administratieve data	Gecombineerde bronnen	Modellen en extrapolaties	Totaal brondata	Definities	Volledigheid	Initiële schatting
Beloning van werknemers	0,0	318,2	0,0	9,4	327,6	0,0	2,7	330,3
Bruto exploitatie-overschot	-	-	-	-	-	-	-	289,0
Gemengd inkomen	0,0	46,9	4,6	0,0	51,4	0,6	8,9	60,9
Belastingen op productie en importen	0,0	79,4	0,0	0,0	79,4	0,0	0,0	79,4
Subsidies op productie en importen	0,0	8,6	0,0	0,0	8,6	0,0	0,0	8,6
Bruto binnenlands product	-	-	-	-	-	-	-	690,0

ESB

Als consumenten de enige gebruikers zijn van een bepaald product en er geen geschikte databron beschikbaar is voor een onafhankelijke schatting, veronderstelt men dat de consumptie gelijk is aan de productie. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is de consumptie van (toegerekende) huurdiensten van de eigen woning.

Voor de schatting van de investeringen wordt er gebruikgemaakt van de resultaten van de investeringsenquête. Investerings in R&D en software zijn gebaseerd op de resultaten van aparte enquêtes. De investeringen van de financiële instellingen zijn gebaseerd op gegevens afkomstig van De Nederlandsche Bank. Voor de investeringen en consumptie door de overheid geldt dat men vooral gebruikmaakt van administratieve data. De raming voor de invoer en de uitvoer wordt gemaakt met behulp van de statistieken van de internationale handel in goederen en diensten.

Uiteraard voldoen ook de brondata voor de bestedingsbenadering niet altijd aan de definities van de nationale rekeningen. Zo wordt de raming van de consumptie door huishoudens gebaseerd op een combinatie van de resultaten uit het budgetonderzoek en de gedraaide omzet volgens de detailhandelsstatistiek. Omdat deze statistiek de omzet exclusief btw geeft, wordt ook de consumptie in eerste instantie exclusief btw geraamd. Om te voldoen aan de eisen van de nationale rekeningen wordt in een latere fase de btw op een gedetailleerd niveau berekend en aan de consumptieraming toegevoegd.

Voor de statistieken van de internationale handel is grensoverschrijding het leidende principe. Volgens deze bron is er sprake van invoer of uitvoer als een product de Nederlandse grens is overgegaan. Volgens de definities van de nationale rekeningen is echter de overdracht van de economische eigendom tussen een ingezetene en een niet-ingezetene bepalend. Dit betekent dat een deel van de goederen die fysiek Nederland binnenkomen en/of verlaten niet in de nationale rekeningen meegenomen moet worden. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om veredelingsdiensten, waarbij de grondstoffen en eindproducten geen eigendom worden van het bedrijf in Nederland dat de veredeling uitvoert.

Omgekeerd kan er ook sprake zijn van een overdracht van de economische eigendom zonder dat er grensoverschrijding plaatsvindt, zoals bij transitohandel en productie onder regie in het buitenland. Hiervoor worden de in- en uitvoerstromen toegevoegd aan de waargenomen data. De effecten hiervan zijn in tabel 2 te zien onder het kopje 'definities'. De schattingen in de kolom 'Volledigheid' betreffen consumptie, investe-

ringen en internationale handel van zwarte (werkster, oppas) en illegale (drugs, prostitutie) producten.

Inkomensbenadering

Tot slot kan het bbp bepaald worden aan de hand van de inkomensbenadering. Het bbp (tabel 3) bestaat uit een optelling van de lonen en belastingen op productie en invoer, minus de subsidies. De inkomensbenadering is in Nederland geen volledig eigenstandige raming van het bbp: het bruto-exploitatieoverschot in de productiebenadering wordt namelijk gebruikt als restpost, waardoor de inkomensbenadering automatisch in overeenstemming is met de productiebenadering. De beloning van werknemers wordt echter wél los van andere statistieken geschat op basis van de polisadministratie. Dat geldt ook voor het (gemengd) inkomen van zelfstandigen op basis van de belastinginformatie uit de Satelliet Zelfstandige Ondernemers. Verder wordt de plausibiliteit van de 'restpost' (het exploitatieoverschot dus) beoordeeld op basis van gegevens uit de statistiek Financiën van Ondernemingen. Ten slotte worden gegevens over productgebonden en niet-productgebonden belastingen en subsidies ontleend aan de administratie van de overheid.

Integratie in de praktijk

De tabellen 1, 2 en 3 laten zien dat de bbp-ramingen op basis van de drie benaderingen niet gelijk zijn. Achter deze inconsistentie gaan verschillende oorzaken schuil. Alleen al door het steekproefkarakter van vele onderliggende statistieken zijn er verschillen tussen de drie benaderingen. Een andere mogelijke oorzaak is dat definitieverschillen niet of onvoldoende opgelost zijn. Verschuiving van de economische eigendom van goederen of het opbreken van productieketens zijn aan de orde van de dag, en komen soms pas bij de confrontatie met de productie- en bestedingsbenadering naar voren.

De uiteindelijke raming van het bbp in Nederland is het resultaat van het confronteren en in overeenstemming brengen (integreren) van bbp-ramingen volgens de genoemde benaderingen. De confrontatie en integratie van de drie bbp-benaderingen gebeuren in het systeem van de aanbod- en gebruikstabellen – waarin ongeveer 130 bedrijfstakken en 650 goederengroepen worden onderscheiden – en vinden simultaan plaats in lopende en constante prijzen (prijzen van het voorgaande jaar). Dat betekent dat er gedurende het gehele integratieproces steeds zicht is op de waarde, prijs en volumeontwikkelingen van alle onderdelen in de aanbod- en gebruikstabellen. Hierdoor wordt meer inzicht

verkregen in de aard van de inconsistenties, zodat het zoeken naar de oorzaken en oplossingen eenvoudiger is.

In de eerste fase van het integratieproces worden de grootste verschillen tussen vraag en aanbod nader geanalyseerd en wordt er gepoogd de oorzaak van die verschillen te achterhalen. Dit is een handmatig proces waarbij de expertise wordt gebruikt van de verschillende specialisten in de nationale rekeningen (op het gebied van bedrijfstakken en finale bestedingen).

De resterende kleine verschillen worden geautomatiseerd weggewerkt, waarbij naast de 'harde' restricties (gelijkheid van het bbp volgens de productie-, bestedings- en inkomensbenadering) ook beoordeeld wordt hoe betrouwbaar statistieken zijn, en er verder een aantal 'zachte' restricties worden opgelegd. Een voorbeeld van een 'zachte' restrictie is de productie-verbruiksverhouding bij de productie van goederen. Op korte termijn mag er een min of meer vaste (fysieke) relatie tussen de productie van een bepaald goed en de daarvoor noodzakelijke grondstoffen worden verwacht. In nationale-rekeningentermen betekent dit dat de volumeontwikkeling van de productie van het goed niet te veel mag afwijken van de volumeontwikkeling van het intermediaire verbruik van de noodzakelijk grondstoffen.

Als de integratie van de drie benaderingswijzen voltooid is, leveren de aanbod- en gebruiktabellen een gedetailleerde set van samenhangende en consistente data in lopende en constante prijzen, inclusief prijs- en volumemutaties ten opzichte van eerdere periodes. Deze resultaten worden door een kleine groep experts in een breder perspectief beoordeeld, waarna er nog enkele aanpassingen kunnen worden aangebracht. De tabellen 4 en 5 laten de aanpassingen op de initiële schattingen zien als gevolg van de integratie van de productie- en bestedingsbenadering. De aanpassingen van de initiële bbp-ramingen volgens de productie- en bestedingsbenadering, zijn met 1,5 procent van beperkte omvang.

Uitdagingen

Door de *globalisering* en *digitalisering* is het er de afgelopen decennia niet makkelijker op geworden om economische ontwikkelingen in beeld te brengen (CBS, 2018).

Globalisering

Door wereldwijde economische integratie hebben multinationals een steeds grotere invloed gekregen op de wereldeconomie, en daarmee ook op de Nederlandse. Ze organiseren hun waardeketen zo optimaal mogelijk, rekening houdend met de verschillende comparatieve

voordelen van de landen waarin ze gevestigd zijn. Denk aan de beschikbaarheid van grondstoffen en arbeid, het klimaat en dergelijke. Ze kunnen hun winsten in het ene of andere land laten neerslaan door te schuiven met de kosten en/of opbrengsten, en ze zijn vrij om te bepalen welk zusterbedrijf eigenaar is van de geproduceerde of ingekochte goederen of diensten, het kapitaal en het intellectuele eigendom.

Dit kan (grote) gevolgen hebben voor in welk land de toegevoegde waarde van een bepaalde activiteit terecht komt. Daarnaast bepalen multinationals hoeveel de verschillende bedrijfsonderdelen onderling betalen voor bijvoorbeeld producten en diensten (*transfer pricing*). Dit biedt multinationals de mogelijkheid om de te betalen belasting te optimaliseren. Het zicht van belasting- en statistiekbureaus op transfer pricing is beperkt. Het is daarom goed om niet alleen naar het bbp te kijken, maar ook naar andere indicatoren uit de nationale rekeningen, zoals de investeringen in immateriële activa of de inkomens van en naar het buitenland. Alleen als de verschillende indicatoren van de nationale rekeningen in samenhang worden geanalyseerd, kunnen er zinvolle conclusies worden getrokken uit de ontwikkeling van de Nederlandse economie.

Digitalisering

Naast de toegenomen globalisering vormt ook de toenemende digitalisering een uitdaging voor de nationale rekeningen. Een aantal economische activiteiten, zoals bijvoorbeeld het aanbod van logiesdiensten door huishoudens en e-commerce, worden namelijk steeds belangrijker vanwege de mogelijkheden van de digitalisering. Hoewel de huidige richtlijnen conceptueel gezien toereikend zijn om deze nieuwe activiteiten te kunnen verwerken in de nationale rekeningen, zijn deze transacties in de praktijk soms lastig te meten. De OESO concludeerde onlangs dat de invloed van nieuwe gedigitaliseerde activiteiten op de meting van de bbp-groei momenteel beperkt is, maar gaf daarbij ook aan dat dit in de toekomst kan veranderen (Ahmad et al., 2017).

Nu veel snel groeiende gedigitaliseerde activiteiten nog relatief klein zijn, investeert het CBS in het goed kunnen meten hiervan. Zo is het programma 'Adequaat meten van de economie' opgestart, dat de ambitie heeft om meetuitdagingen op te pakken die getriggerd worden door nieuwe ontwikkelingen in de economie.

Ook internationaal reageren de statistiekbureaus op globalisering en digitalisering. De internationale richtlijnen waarop de nationale rekeningen zijn gebaseerd,

moeten aangepast worden als nieuwe economische feiten hierom vragen. Verandering van dit proces kost tijd. Omdat internationale vergelijkbaarheid hoge prioriteit heeft, moet er op elk detailniveau een internationaal akkoord worden bereikt. De keerzijde hiervan is dat verandering slechts langzaam plaatsvindt. Dit wordt versterkt door het toegenomen administratieve gebruik van de cijfers, zoals de Europese afdracht op basis van het bruto nationaal inkomen. Het meten van de economie vraagt door bovengenoemde ontwikkelingen extra aandacht, maar de geschetste uitdagingen maken wel duidelijk dat de genoemde internationale richtlijnen voortdurend moeten worden doorontwikkeld. Alleen op die manier kunnen de nationale rekeningen blijven aansluiten bij de veranderende economische werkelijkheid.

Grenzen van nationale rekeningen

Het binnenlands product en het nationaal inkomen vormen maar enkele indicaties voor de welvaart. Zaken als inkomensverdeling, (niet gecompenseerde) schade aan het milieu en geluk worden niet meegenomen. Vanuit het CBS wordt dan ook gewerkt aan een verbreding van het arsenaal aan begrippen dat geïntegreerd naar buiten

wordt gebracht in de vorm van de Monitor Brede Welvaart (zie Smits en Horlings (2019) in dit dossier).

In het reguliere deel van de nationale rekeningen zijn de milieuaspecten van productie en consumptie slechts in beperkte mate meegenomen. Alleen voor zover economische actoren (bedrijven, overheden, consumenten) daadwerkelijk uitgaven doen om de vervuiling tegen te gaan, komen deze ook in de nationale rekeningen terecht. Indien bijvoorbeeld de overheid zorgt voor waterzuivering of bodemsanering, wordt dit gerekend tot de overheidsproductie en draagt dit bij aan het nationaal inkomen. De vervuiling zelf komt niet tot uiting in de in geld uitgedrukte transacties. Wel is het zo dat, als er via de markt of het democratisch proces aan milieubederf een prijskaartje gehangen wordt, dit in het huidige stelsel van de nationale rekeningen enigszins tot uitdrukking komt. Milieueffingen bijvoorbeeld vormen een onderdeel van de transacties die in het kader van de nationale rekeningen beschreven worden.

Daarom worden in een afzonderlijke module, in samenhang met de nationale rekeningen (en met macro-economische grootheden als het nationaal inkomen), milieueffecten zo volledig mogelijk gekwantificeerd in statistisch waarneembare fysieke eenheden. Tevens worden uitgaven aan het milieu in de vorm van milieubelastingen of milieureinigingsdiensten in deze milieurekeningen verbijzonderd.

Conclusie

De nationale rekeningen bieden een schat aan informatie, die nodig is om de macro-economische ontwikkeling van Nederland *in enge zin* te doorgronden. Alleen focussen op het bbp of het bruto nationaal inkomen is in deze onverstandig. Gelukkig is er veel meer informatie beschikbaar in het systeem van de nationale rekeningen. Met behulp van de *verschillende indicatoren* uit de nationale rekeningen kan er wel een goed beeld van de Nederlandse economie worden verkregen. Complementair hieraan worden aspecten die van invloed zijn op de welvaart in brede zin, zoals milieuvervuiling en natuurontwikkelingen, gemonitord in de Monitor Brede Welvaart.

Literatuur

Ahmad, N., J. Ribarsky en M. Reinsdorf (2017) *Can potential mismeasurement of the digital economy explain the post-crisis slowdown in GDP and productivity growth?* OESO Working paper 2017/09.

CBS (2018) *75 jaar nationale rekeningen in Nederland: Geschiedenis, gebruik en uitdagingen*. Den Haag: CBS.

Smits, J.-P. en E. Horlings (2019) *De conceptuele basis, uitkomsten en vervolg van de Monitor Brede Welvaart*. ESB, 104(4773S), 7–11.

Aanpassingen productiebenadering

TABEL 4

	Initiële schatting	Aanpassing door integratie	Eindresultaat
Productie (Basisprijzen)	1335,7	1,7	1337,4
Intermediair verbruik	723,8	-7,2	716,6
Toegevoegde waarde (basisprijzen)	611,9	8,9	620,8
Productgebonden belastingen	69,9	0,0	69,9
Productgebonden subsidies	0,7	0,0	0,7
Bruto binnenlands product	681,1	8,9	690,0

ESB

Aanpassingen bestedingsbenadering

TABEL 5

	Initiële schatting	Aanpassing door integratie	Eindresultaat
Consumptie van huishoudens	311,3	-0,5	310,8
Consumptie van de overheid	172,4	0,0	172,4
Investerings	156,7	-1,7	155,1
Export van goederen en diensten	575,0	-4,7	570,4
Import van goederen en diensten	515,0	3,6	518,6
Bruto binnenlands product	700,4	-10,4	690,0

ESB

Kijk voor welvaart gewoon naar het aantal gelukkige levensjaren

De huidige maatstaven van welvaart en brede welvaart richten zich voornamelijk op het meten van omstandigheden waarvan we denken dat die goed voor ons zijn. Welvaart draait echter om de vraag in hoeverre mensen een gelukkig leven leden en dat moeten we dus meten.

IN HET KORT

- De meeste indices van welvaart meten levensvoorwaarden, terwijl het gaat om levensuitkomsten
- Deze gemeten voorwaarden geven aan hoe het gaat met de ingezette koers, niet of die juist is.
- Meting van gelukkige levensjaren is makkelijk en internationaal vergelijkbaar en kan ook ingebed worden in beleid.

RUUT VEENHOVEN

Emeritus hoogleraar aan de Erasmus Universiteit en buitengewoon hoogleraar aan de Noordwest-Universiteit in Potchefstroom (Zuid-Afrika)

Sinds economische welvaart in landen gemeten wordt aan de hand van het bruto binnenlands product (bbp), is er oog geweest voor de beperkingen ervan en zijn er voorstellen gedaan voor meer omvattende welvaartsmeting. Goede voorbeelden hiervan zijn de *Index of Social Progress* en de *Human Development Index*. Het onderzoek naar brede welvaart heeft onlangs nieuw elan gekregen in de door de OESO geïnitieerde beweging 'Beyond GDP'. De CBS-monitor voor 'brede welvaart' is een van de producten daarvan.

Vooralsnog heeft geen van de vele voorgestelde indexen van brede welvaart het bbp van de troon kunnen stoten. Dat heeft te maken met het verschil tussen veronderstelde en kennelijke welvaart. Net als het bbp meten indices van brede welvaart voornamelijk 'veronderstelde welvaart'. Ook worden indicatoren van 'veronderstelde' en 'kennelijke' welvaart in indexen van brede welvaart vaak ten onrechte door elkaar gebruikt.

Verskil veronderstelde en kennelijke welvaart

Veronderstelde welvaart is de aanwezigheid van condities waarvan gedacht wordt dat ze goed zijn voor mensen, zoals inkomen, sociale gelijkheid en gezondheidszorg. *Kennelijke* welvaart is hoe goed de mensen gedijen in het land, zoals blijkt uit hoe lang en gelukkig ze er leven.

Het bbp meet een bepaald soort veronderstelde welvaart, namelijk de beschikbaarheid van goederen en diensten in een land. Daarvan wordt aangenomen dat veel goed is en méér beter. In de huidige indexen voor brede welvaart domineren eveneens noties van veronderstelde welvaart. Naast economische omstandigheden zoals inkomen en werkgelegenheid zijn ook 'veiligheid', 'sociale samenhang' en 'cultuurparticipatie' als indicator opgenomen. Indexen van brede welvaart bevatten echter soms ook enkele indicatoren van kennelijke welvaart zoals 'gezondheid' en 'tevredenheid'.

Veronderstelde welvaart betreft *levensvoorwaarden*, bij kennelijke welvaart gaat het om *levensuitkomsten*. Het is niet zinnig om voorwaarden en uitkomsten door elkaar te gebruiken, zoals wel gebeurt in verschillende indices van brede welvaart, waaronder die van het CBS.

Voorwaarden en uitkomsten moeten uit elkaar worden gehouden, zodat aan de *uitkomsten* kan worden afgelezen welke *voorwaarden* er meer of minder toe doen. Dat is nog niet gebruikelijk in het denken over welvaart. In het geval van gezondheid is dat het wel. Er is geen index van gezondheid in landen waarbij het aantal kilometers open riool per inwoner wordt *opgeteld* bij het aantal gevallen van infectieziekten. Maar die factoren worden wél op hun samenhang onderzocht.

Beperkingen van veronderstelde welvaart

Gebruik van veronderstelde welvaart brengt een aantal beperkingen met zich mee. Een eerste beperking zit

in de selectie van de condities waarvan verondersteld wordt dat ze 'goed' zijn. Wat goed is voor de samenleving is niet altijd goed voor individuele burgers. Critici van het bbp betwisten dat de veelheid aan goederen en diensten het leven beter maakten hechten meer aan eenvoud. Er zijn ook twijfels over wenselijkheid van de toegevoegde criteria in indexen van brede welvaart, zoals bijvoorbeeld volledige arbeidsparticipatie. Is het wel zo goed dat moeders met jonge kinderen buitenshuis werken? En is werken tot je zeventigste wenselijk? Een hogere arbeidsparticipatie kan positief uitwerken op de welvaart en de belastingontvangsten, maar zeker niet iedereen is geschikt voor voltijds betaald werk.

Een tweede beperking zit in de aanname dat méér ook beter is. Dat geldt niet alleen voor de stroom aan goederen en diensten die door het bbp gemeten wordt, maar ook voor additionele indicatoren in indexen van brede welvaart, zoals opleiding. We brengen in Nederland gemiddeld twintig jaar van ons leven door in schoolbanken; het is kwestieus of nog langer leren wel beter is.

Een derde beperking zit in het gewicht dat worden toegekend aan de diverse indicatoren in indices. In het bbp wordt de waarde van goederen en diensten in geld uitgedrukt, wat niet zonder problemen is – en bij indexen van brede welvaart is dat nog lastiger. Zo is het aantal uren vrije tijd moeilijk te vergelijken met een indicator als de biodiversiteit in een land.

Een vierde beperking is het feit dat veronderstellingen over wat goed is voor mensen door de tijd veranderen. Voor het bbp geldt al dat we goederen en diensten minder belangrijk gaan vinden naarmate we er meer van hebben. Verandering van opvattingen is een nog groter probleem bij indexen van brede welvaart. Zo was biodiversiteit nog geen item in de jaren zeventig toen het Sociaal en

Cultureel Planbureau de leefsituatie-index ontwikkelde. Hoe breder de notie van veronderstelde welvaart is, hoe gevoeliger voor dit soort veranderingen in het opinieklimaat de metingen ervan zijn, en daarmee ook hoe minder geschikt ze zijn voor monitoring door de tijd.

De meest fundamentele beperking van deze metingen van veronderstelde welvaart is echter dat ze een reflectie vormen van de politieke agenda van het moment; de inhoud is ook typisch het resultaat van onderhandeling tussen politieke stakeholders. Als zodanig geven deze metingen een beeld van de *voortgang* op de ingezette koers, maar niet van de *juistheid* van die koers.

Metten van kennelijke welvaart

De mate waarin een biologisch organisme goed gedijt, weerspiegelt zich onder meer in de levensduur ervan – dat geldt voor plant, dier en mens. Bij verder ontwikkelde dieren reflecteert de mate waarin ze gedijen ook in hoe prettig ze zich voelen. Een belangrijke functie van gevoelsmatige ervaring is om de overlevingskansen te bevorderen. Dieren handelen weliswaar naar die gevoelsmatige ervaring, maar zijn zich er waarschijnlijk niet van bewust en kunnen dat niet communiceren. De meest volwassen mensen zijn zich wel bewust van hoe ze zich meestal voelen en kunnen dat ook communiceren. Daardoor kan de mate waarin mensen gedijen ook worden afgemeten aan hun zelf-gerapporteerde geluk. In combinatie met de levensduur levert dat de index van Gelukkige Levensjaren, die internationaal bekendstaat onder de naam Happy Life Years.

Gelukkige levensjaren meten

Hoe lang mensen in een land gemiddeld leven, kan worden gemeten aan de hand van de statistische levens-

verwachting. Dat is een schatting van statistici van de toekomstige levensduur van een bepaalde generatie op basis van sterfte in eerdere generaties en verwachte ontwikkelingen voor de huidige generatie. Deze verwachting staat los van de vraag hoe mensen er zelf over denken. Hoe *gelukkig* mensen in dat land zijn, kan worden vastgesteld aan de hand van zelfrapportages in enquêtes onder de bevolking. Een gangbare enquêtevraag luidt: “Hoe gelukkig voelt u zich de laatste tijd?”, waarop respondenten kunnen antwoorden met een rapportcijfer tussen 0 en 10 (Veenhoven, 2018c).

De levensverwachting kan worden gecombineerd met de geluksbeleving door het aantal verwachte levensjaren te vermenigvuldigen met de mate van geluk op een schaal van 0 tot 10. Als inwoners van een land gemid-

deld zestig jaar oud worden en iedereen daar dolgelukkig is (score 10) levert dat land zestig gelukkige levensjaren. Zijn de mensen er maar matig gelukkig met een score van 6, dan komt het aantal gelukkige levensjaren uit op 36 gelukkige levensjaren.

Deze maat van kennelijke welvaart lijkt erg op de in de gezondheidszorg gehanteerde *quality-adjusted life years*. Het verschil zit in de kwaliteit van leven, die hier gemeten wordt met subjectieve levensvoldoening, terwijl dat in de gezondheidszorg meestal met indicatoren van functionele gezondheid gebeurt.

Feiten over gelukkige levensjaren in landen

Inmiddels is voor 154 landen bekend hoe lang en gelukkig de inwoners er tegenwoordig leven (Veenhoven, 2018a). Aan de top staan Costa Rica en de Scandinavische landen, zoals Denemarken met 66,4 gelukkige levensjaren, en onderaan de Afrikaanse landen, zoals Togo waar het aantal gelukkige levensjaren rond de 15 ligt. Nederland staat op de elfde plaats in die ranglijst met 61,7 gelukkige levensjaren (tabel 1).

Voor achttien ontwikkelde landen is de ontwikkeling sinds de jaren tachtig ook beschikbaar. In die tijdreeksen tekent zich een historisch ongekende stijging af (Veenhoven, 2018b). De toch al kennelijk welvarende Denen boekten een winst van nog eens tien gelukkige levensjaren en in Nederland steeg het aantal gelukkige levensjaren met 7,6 (figuur 1). Portugal is een goed voorbeeld van een land waar de eurocrisis een duidelijk effect had op de kennelijke welvaart.

Voorwaarden voor gelukkige levensjaren

Aan de hand van deze gegevens kan een beeld worden gevormd van objectieve levensvoorwaarden die er meer en minder toe doen. Dan blijkt het bbp een belangrijke factor te zijn, maar niet allesbepalend. Illustratief in dat verband is het hoge aantal gelukkige levensjaren in Costa Rica en Mexico (tabel 1), landen met een relatief laag bbp.

Hoe lang en gelukkig mensen in een land leven, is onder meer sterk afhankelijk van de kwaliteit van de overheid, en in het bijzonder de bestuurstechnische kwaliteit (Ott, 2011). Goede ambtenaren gaan kennelijk samen met gelukkige burgers. Een andere factor van belang blijkt de geestelijke gezondheidszorg. Ook hier is Costa Rica een goed voorbeeld, want in dit land wordt een goed deel van het bescheiden budget voor gezondheidszorg aan de geestelijke gezondheidszorg besteed. Keuzevrijheid blijkt ook een factor van belang.

Ranglijst van landen met de meeste gelukkige levensjaren

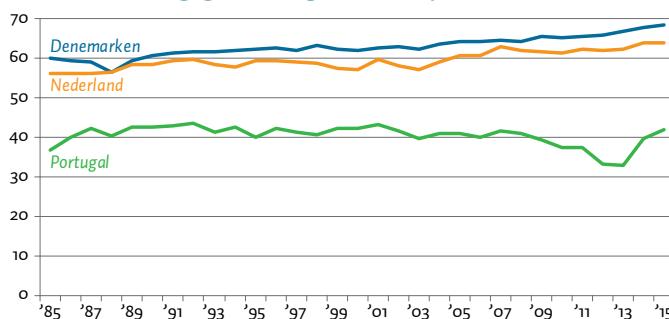
TABEL 1

Rang	Land	Voldoening in het leven (1-10)	Levensverwachting in jaren	Gelukkige levensjaren
1	Costa Rica	8,5	79,9	67,9
2	IJsland	8,1	82,1	66,4
3	Denemarken	8,4	79,4	66,4
4	Zwitserland	8	82,6	66
5	Canada	8	81,5	65,3
6	Noorwegen	8	81,5	65
7	Mexico	8,3	77,5	64,2
8	Finland	7,9	80,5	64
9	Zweden	7,8	81,8	63,7
10	Australië	7,6	82,5	62,4
11	Nederland	7,6	81	61,7

Bron: World Database of Happiness | ESB

Ontwikkeling gelukkige levensjaren

FIGUUR 1

Bron: World Database of Happiness | ESB

Misdaadcijfers doen er minder toe, althans in relatief veilige landen zoals Nederland. Inkomensongelijkheid in landen vertoont ook maar weinig verband met gelukkige levensjaren van de mensen die er wonen.

Waarom meten met gelukkige levensjaren

We kunnen vijf redenen noemen waarom het meten met gelukkige levensjaren zinvol is.

Ten eerste meet het *kennelijke* welvaart in het land, in plaats van de mate waarin *vooronderstelde voorwaarden* voor een goed leven zijn gerealiseerd. Dit maakt het mogelijk om het realiteitsgehalte van veronderstellingen over voorwaarden voor welvaart empirisch te toetsen en onderscheid te maken tussen voortgang van ingezet beleid en de zin daarvan. Een goed voorbeeld is de vraag in hoeverre groei van de arbeidsparticipatie nu daadwerkelijk heeft geleid tot een toe- of afname van het aantal gelukkige levensjaren.

Ten tweede wordt de welvaart van *mensen* in beeld gebracht. De meting wordt niet vermengd met zaken die goed zijn voor de *maatschappij als geheel*. Daardoor kunnen mogelijke conflicten tussen individu en samenleving worden vastgesteld. Een voorbeeld hiervan is het opleidingsniveau: dat is goed voor een land, maar hoogopgeleiden zijn niet gelukkiger (Veenhoven en Choi, 2012).

Ten derde is deze maat eenvoudig. Er zijn naar twee indicatoren voor nodig en de informatie is ruim beschikbaar. Anders dan bij het meten van brede welvaart is er hier geen sprake van arbitraire selectie uit de beschikbare statistieken.

Een vierde voordeel is de goede vergelijkbaarheid tussen landen. Dat blijft lastig, maar deze maatstaf is daar beter geschikt voor dan de plaats- en tijdgebonden indexen voor brede welvaart.

En ten vijfde is deze welvaartsmaat begrijpelijk voor de burger en goed te accepteren. Mensen kunnen zich meer voorstellen bij een 'lang en gelukkig leven' dan bij 'brede welvaart'. Een lang en gelukkig leven is immers precies wat veel mensen voor zichzelf en hun kinderen willen.

Inbedden in beleid

Gegevens over gelukkige levensjaren hebben we al. Wat nu nog moet gebeuren is systematisch gebruikmaken van die informatie bij grote keuzen, zoals rond welvaarts groei en sociale zekerheid. Daarbij moet dan worden meegewogen wat uiteindelijk de meeste gelukkige levensjaren oplevert. Als we dat eerder hadden

gedaan zouden we in het recente verleden voorzichtiger geweest zijn met bezuinigingen op het openbaar bestuur en de geestelijke gezondheidszorg.

Literatuur

Ott, J.C. (2011) Government and happiness in 130 nations: good governance fosters higher level and more equality of happiness. *Social Indicators Research*, 102(1), 3–22.

Veenhoven, R. (2018a) Average happiness in 158 nations 2005–2014: how much people enjoy their life-as-a-whole on scale 0 to 10. Database te vinden op worlddatabaseofhappiness.eur.nl.

Veenhoven, R. (2018b) Trend Happy-Life-Years in nations 1946–2015: how long and happy people live. Database te vinden op worlddatabaseofhappiness.eur.nl.

Veenhoven, R. (2018c) *World Database of Happiness: archive of research findings on subjective enjoyment of life*. Database te vinden op worlddatabaseofhappiness.eur.nl.

Veenhoven, R. en Y.W. Choi (2012) Does intelligence boost happiness? Smartness of all pays more than being smarter than others. *International Journal of Happiness and Development*, 1(1), 5–27.

Vervolgstappen voor integrale welvaartsmeting

Het vergroten van brede welvaart is het meest nastrevenswaardige doel van overheidsbeleid. Maar om de voortgang op dit beleidsdoel vast te kunnen stellen, is meer nodig dan het meten van het bruto binnenlands product per hoofd. Het meten van brede welvaart draag hieraan bij maar gaat gepaard met uitdagingen.

IN HET KORT

- Eén integrale maatstaf van brede welvaart maakt uitruilen expliciet en disciplineert daarmee het beleidsdebat.
- Het ontwerp van één bredewelvaartsmaatstaf is niet eenvoudig en nog niet afgerond.
- Doorontwikkeling van de Brede Welvaartsindicator moet beter aansluiten op de *capability*-benadering.

BAS VAN BAVEL

Hoogleraar aan de Universiteit Utrecht

SJOERD HARDEMAN

Senior Econoom bij de Rabobank

AUKE RIJPMAN

Universitair Docent aan de Universiteit Utrecht

In 2016 zijn onderzoekers van de Universiteit Utrecht en de Rabobank tot een alternatieve welvaartsmaat gekomen, de Brede Welvaartsindicator (BWI). Aanvankelijk op landelijk niveau (Rijpman et al., 2016) en later ook op het niveau van provincies en arbeidsmarktregio's (Badir et al., 2017). De BWI trok aanzienlijke aandacht bij zowel de media (De Volkskrant, 2017; NOS, 2017; RTL, 2017) als landelijke en regionale beleidsmakers (Tweede Kamer, 2017; Provincie Noord-Brabant, 2017).

Eén integrale maatstaf

De discussie over het meten van welvaart die breder is dan het bruto binnenlands product (bbp) heeft sinds het rapport van de commissie-Stiglitz-Sen-Fitoussi (Stiglitz et al., 2009) een hoge vlucht genomen. Dit heeft geleid tot allerlei initiatieven om brede welvaart in kaart te brengen. Internationaal spreekt het *Better Life Initiative* van de OESO tot de verbeelding (Boarini en Mira D'Ercole, 2013). Binnen Nederland bracht het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) het afgelopen jaar de

Monitor Brede Welvaart uit (CBS, 2018). Dat zijn positieve ontwikkelingen die mede mogelijk zijn gemaakt door de steeds ruimere beschikbaarheid van data.

Er bestaat verwarring als het gaat om bredewelvaartsmeting *tussen* initiatieven. Daarnaast nodigen de vele indicatoren in dashboards uit tot selectief winkelen in de interpretatie van brede welvaart *binnen* initiatieven. Ook blijft veelal onbesproken wat er nu eigenlijk bedoeld wordt met 'brede welvaart'. Kalshoven stelt in een reactie op de Monitor Brede Welvaart van het CBS dan ook dat er alleen een vaag concept van brede welvaart achter zit, namelijk dat welvaart meer is dan inkomen (Kalshoven, 2018).

Om deze redenen kiezen wij nadrukkelijk voor één integrale indicator. Zo worden de uitruilen tussen verschillende dimensies expliciet en disciplineert het daarmee het debat over brede welvaart. Werken met één indicator zorgt er ook voor dat analyses en vergelijkingen van welvaart tussen regio's en over de tijd beheersbaar blijven. Bovendien sluit de BWI zo aan op het raamwerk van het Better Life Initiative van de OESO en bouwt erop voort. Dat opent de mogelijkheid om op termijn te komen tot een internationale meting en vergelijking van brede welvaart. Conceptueel staat de BWI daarmee dicht bij de *capability*-benadering van Sen (Sen, 1999; Robeyns, 2005a), een van de aanjagers van het Better Life Initiative.

Brede Welvaartsindicator

De BWI bestaat uit elf dimensies: veiligheid, gezondheid, inkomen, persoonlijke ontwikkeling, milieu, baanzekerheid, wonen, maatschappelijke betrokkenheid, sociale relaties, subjectief welzijn en de werk-privé-balans. Iedere dimensie bestaat uit een aantal variabelen, 21 in totaal.

De variabelen zijn afgezet tegen de historische (2003–2015) minima en maxima van dertien Noordwest-Europese landen. Zo wordt tot een gelijke schaal gekomen voor alle variabelen. Het idee hierachter is

dat dit vergelijkbare landen zijn – rijke democratieën, met een ontwikkeld verzorgingssysteem – met waarden op de variabelen in de BWI die vergelijkbaar zijn met Nederland. Vervolgens is per dimensie het ongewogen gemiddelde genomen van de relevante variabelen. Voor de aggregatie van dimensies is gebruikgemaakt van de waardering die Nederlanders in 2016 binnen het Better Life Initiative van de OESO aan de verschillende dimensies hebben gegeven. Dit levert een brede welvaartscore op tussen de 0 en 1 die ook te berekenen is voor verschillende ruimtelijke schaalniveaus.

Bbp en brede welvaart

De BWI maakt het mogelijk om de ontwikkeling van de brede welvaart te contrasteren met die van het bbp per hoofd. Figuur 1 laat zien dat de twee niet gelijk opgaan, maar een ander verloop kennen, zoals ook vastgesteld op landelijk niveau (Rijpma et al., 2016; Stegeman et al., 2017). Op regionaal niveau zagen we dat de drie grote steden achterblijven bij de rest van Nederland (Badir et al., 2017). Dat deze resultaten niet voortvloeien uit onderliggende methodologische keuzes, blijkt uit de robuustheidsanalyses. Als er alternatieve wegingsstructuren en aggregatiemethoden worden gehanteerd, veranderen de resultaten nauwelijks (kader 1).

Uitdagingen bij meten van één indicator

De keuze voor het raamwerk van het Better Life Initiative en de inbedding ervan in de capability-benadering laat onverlet dat het samenstellen van één integrale welvaartsmaatstaf gepaard gaat met uitdagingen.

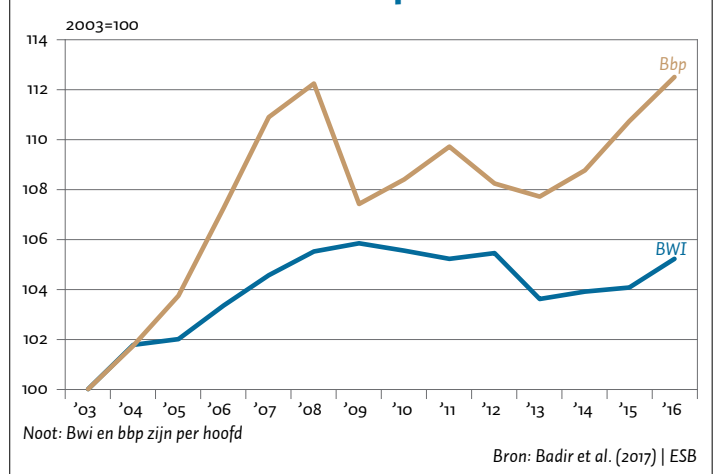
De belangrijkste uitdaging is de weging van de verschillende dimensies ten opzichte van elkaar. Dit wegingsvraagstuk wordt vaak gezien als een onoverkomelijke hindernis in de totstandkoming van één integrale maatstaf (CPB, 2009). Tegelijkertijd is zo'n integrale maatstaf noodzakelijk om tot een gedisciplineerd debat over brede welvaart te komen. Wegingen worden verondersteld normatief te zijn vastgesteld en de resultaten van de uiteindelijke indicator sterk te beïnvloeden. Om deze kritiek te ondervangen is er bij de BWI voor gekozen om gebruik te maken van informatie over de waardering die Nederlanders zelf hechten aan de verschillende dimensies binnen het Better Life Initiative van de OESO. De weging van dimensies binnen de BWI is dus geen subjectieve mening van de onderzoekers, maar empirisch afgeleid uit de voorkeuren van Nederlanders.

Een tweede uitdaging licht in het feit dat de BWI zich idealiter richt op het meten van mogelijkheden die

mensen hebben (*capabilities*) in plaats van op het meten van het resultaat van deze mogelijkheden (*functionings*) (Robeyns, 2006). Het eerste signaleert of mensen in de gelegenheid zijn een waardevol leven te leiden, terwijl het tweede de keuzes signaleert die mensen maken met hun mogelijkheden. De keuze voor de capability-benadering behoeft namelijk geen normatieve keuze over wat het goede leven behelst. Tegelijkertijd vallen functionings en capabilities in de praktijk van welvaartsmeting veelal samen. Het feit dat mensen al dan niet worden blootgesteld aan gewelddadige misdaad (een *functioning*) is een goede indicatie van het hebben van de mogelijkheid om een leven in veiligheid te leven (een *capability*). Ook zijn we uit pragmatische overwegingen veelal beperkt tot het meten van functionings; data hiervoor zijn beschikbaar, maar voor capabilities veelal niet.

Beeld BWI verschilt van bbp

FIGUUR 1

Robuustheid van de Brede Welvaarts-indicator

KADER 1

Het samenstellen van één integrale welvaartsmaatstaf vraagt keuzes van dimensies en variabelen, en de te hanteren wegingsstructuur. Om na te gaan in hoeverre de keuzes in de BWI de resultaten van de BWI beïnvloeden, is er een onzekerheidsanalyse toegepast (Ozgun, 2018). Dat doen we door na te gaan in hoeverre de resultaten van de BWI veranderen wanneer andere methodologische keuzes worden gemaakt (Saisana et

al., 2005). De alternatieve methodologische keuzes hebben betrekking op het normaliseren van variabelen, de wegingsstructuur van dimensies (de uitgevraagde wegingsstructuur versus een willekeurig getrokken wegingsstructuur) en de aggregatiemethode (simpel lineair gemiddelde versus geometrisch gemiddelde). Deze onzekerheidsanalyse laat zien dat methodologische keuzes de rangorde nauwelijks doen veranderen.

Een derde uitdaging ligt in de vraag in hoeverre een integrale welvaartsmaat naast brede welvaart 'hier en nu', ook brede welvaart 'elders' en 'later' zou moeten betreffen. Pas dan kan er echt worden gesproken van duurzaamheid (Sen, 2013). Maar de effecten die ons handelen op brede welvaart 'elders' en 'later' hebben, zijn onvoldoende duidelijk (CPB, 2009), waardoor het onmogelijk is om ze te verdisconteren in één integrale welvaartsmaat. Voor de BWI is daarom gekozen voor een beperking tot brede welvaart 'hier en nu'.

Een vierde uitdaging is de selectie van variabelen en data om voortgang op de dimensies te meten. Zo staan variabelen in de praktijk niet op dezelfde schaal. Zo wordt inkomen in monetaire eenheden uitgedrukt, maar veiligheid doorgaans niet. Voor de BWI is dit ondervangen door de variabelen op een gelijke schaal te zetten door ze te normaliseren aan de hand van historische Noordwest-Europese minima en maxima (zie kader 1). Dit betekent dat de BWI een uitspraak doet over de stand van brede welvaart in Nederland ten opzichte van de ons omringende landen. Als er geen internationaal vergelijkbare data voorhanden zijn, wordt de indicator niet gebruikt in de samenstelling van de BWI.

Een laatste uitdaging in het meten van één integrale welvaartsindicator is de selectie van dimensies (Nussbaum, 2003; Robeyns, 2005b). Zo gaat de BWI uit van dezelfde elf dimensies die worden gehanteerd binnen het Better Life Initiative. Er kunnen dimensies ontbreken of verkeerd worden gekozen. Uit de literatuur blijkt echter dat de lijsten die binnen vergelijkbare meetinitiatieven worden gebruikt erg op elkaar lijken (Alkire, 2002; Qizil-

bash, 2004), en dat de selectie van de BWI breed gedeeld wordt, al is dit wel een aspect om in het oog te houden.

Verbetering en vervolgstappen

De totstandkoming van één integrale maatstaf van brede welvaart is niet eenvoudig en evenmin afgerond. Het meten van brede welvaart is – ondanks de grote stappen met de BWI – niet af. We zien vijf vervolgstappen ter verbetering van de BWI.

Als eerste stap zijn er mogelijkheden om de set aan variabelen die aan dimensies ten grondslag liggen te versterken. Zo zijn we met onderzoekers uit verschillende disciplines (economie, sociologie, innovatiewetenschappen, geneeskunde,) en externe dataleveranciers in gesprek om aanvullende variabelen op te nemen. Te denken valt aan de dimensie werk-privé-balans, waarvan de meting duidelijk beter kan. Een andere dimensie die we verder willen versterken is gezondheid. Nu bestaat deze dimensie enkel uit de variabele levensverwachting, maar nog dit jaar verwachten we daaraan te kunnen toevoegen in welke mate dit leven in goede gezondheid plaatsvindt.

Een tweede stap is om de wegingsstructuur nauwkeuriger te maken door naar de dimensies ten opzichte van andere dimensies te vragen. De score is nu gebaseerd op de waardering die Nederlanders binnen het Better Life Initiative hebben gegeven aan de individuele dimensies. We zien weinig verschillen in de weging van dimensies, mogelijk omdat voor iedere dimensie een cijfer tussen 0 en 5 wordt gevraagd.

Ten derde: we zien ook mogelijkheden om te komen tot een nauwere aansluiting van brede welvaarts-

meting op de capability-benadering. De huidige beperkingen qua beschikbaarheid van data die deze aansluiting op de capability-benadering nu in de weg staan, kunnen althans deels worden overwonnen door een additionele dataverzameling; bijvoorbeeld door enquêtes uit te zetten (voor voorbeelden van dergelijke enquêtes in andere landen zie Anand et al., 2009; Arndt en Volkert, 2011; Van Ootegem en Verhofstadt, 2012).

Als vierde stap zouden we de relevante datasets sneller willen actualiseren. Dit zou het mogelijk maken om de BWI-metingen sneller en regulier uit te kunnen voeren. Momenteel komen de benodigde data verspreid over het jaar beschikbaar en soms met een groot gat ten opzichte van het meetmoment. Dit, en ook de andere vervolgstappen, vraagt wel om bereidheid tot samenwerking bij de relevante instituten – het CBS, het Centraal Planbureau, het Sociaal en Cultureel Planbureau en het Planbureau voor de Leefomgeving (Van Zanden, 2016).

En als vijfde stap zou de relevantie van de BWI verder kunnen worden vergroot door deze te ontwikkelen voor andere geografische schaalniveaus, zoals gemeenten en grootstedelijke wijken. Dit zou de integrale toetsing van de effectiviteit van investeringen en beleid kunnen verbeteren. Hierbij valt te denken aan het monitoren van de voortgang op de twaalf Regio Deals (partnerschappen tussen Rijk en regio om opgaven in de regio aan te pakken). Door de integrale toetsing kunnen ministeries zich niet enkel richten op hun eigen beleidsdoelstellingen, maar kunnen ze ook beoordelen wat de effecten zijn in samenhang met beleid van andere overheidsorganen, ook op provinciaal en lokaal niveau. En de monitoring betreft niet de ene dimensie die centraal staat in beleid, maar alle dimensies die direct of indirect beïnvloed worden door dit beleid. Om dit te kunnen doen, vraagt wel om verder methodologisch werk.

Oproep

Met het ontwikkelen van de BWI hebben wij ervoor gekozen deze uitdagingen niet uit de weg te gaan, maar een begin te maken met de ontwikkeling. De doorontwikkeling van één integrale maatstaf voor welvaart betekent ook een hernieuwd startpunt voor een gedisciplineerd debat over brede welvaart. Dit debat kan weer bijdragen aan het verder geschikt maken van de BWI voor beleidstoetsing. Hierbij is alle steun nodig. Wij hopen dat relevante partijen – waaronder de planbureaus – zich aansluiten en willen meedenken over de ontwikkeling en toepassingsmogelijkheden van dit instrument voor brede-welvaartsmeting.

Literatuur

- Alkire, S. (2002) Dimensions of human development. *World Development*, 30(2), 181–205.
- Anand, P., G. Hunter, I. Carter et al. (2009) The development of capability indicators. *Journal of Human Development and Capabilities*, 10(1), 125–152.
- Arndt, C. en J. Volkert (2011) The capability approach: a framework for official German poverty and wealth reports. *Journal of Human Development and Capabilities*, 12(3), 311–337.
- Badir, M., B. van Bavel, S. Hardeman en A. Rijpma (2017) *Brede welvaartsindicator 2017. Brede welvaart in Nederland: nationaal en regionaal*. Universiteit Utrecht en Rabobank. Te vinden op economie.rabobank.com.
- Boarini, R. en M. Mira D'Ercole (2013) Going beyond GDP: an OECD perspective. *Fiscal Studies*, 34(3), 289–314.
- CBS (2018) *Monitor Brede Welvaart 2018*. Heerlen: CBS.
- CPB (2009) *Brede welvaart en nationaal inkomen*. CPB Notitie.
- De Volkskrant (2017) Domweg gelukkig in Noord-Drenthe. *De Volkskrant*, 28 oktober.
- Kalshoven, F. (2018) De nieuwe indicator is nog een rommeltje. Dat kan beter, CBS. *De Volkskrant*, column, 18 mei.
- NOS (2017) *Noord-Drenthe gezonder, veiliger en gelukkiger dan Randstad*. Nieuwsbericht op www.nos.nl, 27 oktober.
- Nussbaum, M. (2003) Capabilities as fundamental entitlements: Sen and social justice. *Feminist Economics*, 9(2-3), 33–59.
- Ootegem, L. van, en E. Verhofstadt (2012) Using capabilities as an alternative indicator for well-being. *Social indicators research*, 106(1), 133–152.
- Ozgun (2018) Quality assessment of Brede Welvaartsindicator, 18 juli.
- Provincie Noord-Brabant (2017) *Notulen van de vergadering van Provinciale Staten van Noord-Brabant op 21 april 2017. PS 45/17*. Te vinden op www.brabant.nl.
- Qizilbash, M. (2004) On the arbitrariness and robustness of multi-dimensional poverty rankings. *Journal of Human Development and Capabilities*, 5(3), 355–375.
- Rijpma, A., M. Moatsos, M. Badir en H. Stegeman (2016) *Netherlands beyond GDP: a wellbeing index*. Universiteit Utrecht en Rabobank Economic Research. Te vinden op dSPACE.library.uu.nl.
- Robeyns, I. (2005a) The capability approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93–114.
- Robeyns, I. (2005b) Selecting capabilities for quality of life measurement. *Social Indicators Research*, 74(1), 191–215.
- Robeyns, I. (2006) The capability approach in practice. *The Journal of Political Philosophy*, 14(3), 351–376.
- RTL (2017) *In de Randstad woon je ongelukkig, onveilig en ongezond*. Nieuwsbericht op www.rtlnieuws.nl, 27 oktober.
- Saisana, M., A. Saltelli en S. Tarantola (2005) Uncertainty and sensitivity analysis techniques as tools for the quality assessment of composite indicators. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 168(2), 307–323.
- Sen, A. (1999) *Development as freedom*. New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (2013) The ends and means of sustainability. *Journal of Human Development and Capabilities*, 14(1), 6–20.
- Stegeman, H., M. Badir, en A. Rijpma (2017) Een indicator voor bredere welvaart voor Nederland. *ESB*, 102(4746), 2–5.
- Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *The measurement of economic performance and social progress revisited: reflections and overview*. OFCE Document de travail, 2009-33. Te vinden op spire.sciencespo.fr.
- Tweede Kamer (2017) *Rapport 'Welvaart in kaart'*, 34298(3). Te vinden op www.tweedekamer.nl.
- Zanden, J.L. van (2016) *Een brede welvaartsindex in het statistisch polderland*. Artikel op www.mejustice.nl, 21 december.

Er zijn veel alternatieven voor het bruto binnenlands product. Hier een selectie van de belangrijkste internationale bijdrages en de Nederlandse initiatieven.

Bruto binnenlands product

De meest gebruikte indicator uit de nationale rekeningen is het bruto binnenlands product (bbp). Het bbp is de som van de toegevoegde waarde die in het land is gegenereerd en het saldo van productgebonden belastingen en subsidies.

Leefsituatie-index

De leefsituatie-index van het Sociaal en Cultureel Planbureau geeft een samenvatting van individueel welzijn en welvaart.

Duurzaam nationaal inkomen

Roefie Hueting is de grondlegger van het duurzaam nationaal inkomen, waarbij milieufuncties centraal staan.

World database of happiness

De levensverwachting en eigen meting van geluk zijn gemakkelijk meetbaar en internationaal vergelijkbaar.

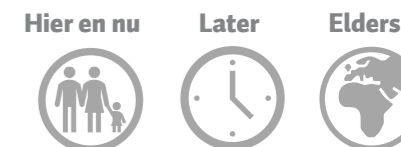
Our common future

De Verenigde Naties zijn al decennia bezig met brede welvaart. Zo hebben het Brundtland-rapport uit 1987 en de daaropvolgende Earth Summits niet-conceptuele indicatoren en indicatorensets een enorme boost gegeven.

Monitor Brede Welvaart

De monitor wordt samengesteld door het CBS en geeft aan de hand van drie dashboards met indicatoren informatie over welvaart in de brede zin van het woord.

Brede Welvaartsindicator

De Brede Welvaartsindicator sluit aan op het raamwerk van het Better Life Initiative van de OESO en kiest voor één indicator. Hierdoor zijn uitruilen tussen verschillende dimensies expliciet en is vergelijken van welvaart tussen regio's en over de tijd mogelijk.

Mismeasuring our lives

Met het 'Stiglitz-rapport' nam de aandacht voor brede welvaart sterk toe. De commissie werd ingesteld door de Franse president Sarkozy.

U-index

Daniel Kahneman en Alan Krueger hebben een index voorgesteld die de tijd meet dat individuen ongelukkig zijn.

Samenstelling: ESB-redactie
Bron: Hoekstra, R. (2019) Replacing GDP by 2030: towards a common language for the well-being and sustainability community. Cambridge: Cambridge University Press.

Een mondiale beweging 'voorbij het bbp'

ROBERT WENT

Wetenschappelijk
medewerker bij de
Wetenschappe-
lijke Raad voor het
Regeringsbeleid

“**W**hat we measure affects what we do. If we measure the wrong thing, we will do the wrong thing. If we don't measure something, it becomes neglected, as if the problem didn't exist.”

Dat is de centrale boodschap van het rapport van de voorzitters van de High-Level Expert Group on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (HLEG). Het rapport *Beyond GDP* werd eind vorig jaar gepubliceerd, en tegelijkertijd verscheen er een bundel met negen erachter liggende onderzoekspapers (Stiglitz et al., 2018). De HLEG werd gehost door de OESO, kwam in de jaren 2013–2018 verschillende malen bij elkaar, en werd geleid door Joseph Stiglitz, Jean-Paul Fitoussi en Martine Durand. Leden van de groep zijn onder anderen Angus Deaton, Jacob Hacker, Ravi Kanbur, Alan Krueger, Nora Lustig, Jil Matheson en Thomas Piketty. Ik bespreek hier kort de drie belangrijkste aanbevelingen die de auteurs doen.

Wereldwijde beweging

Allereerst stellen de auteurs van *Beyond GDP* dat we verder moeten kijken dan het bruto binnenlands product (bbp) als we willen weten hoe het met de welvaart en het welzijn van een land gaat. Deze aanbeveling is onomstreden en past in een internationale trend.

De aandacht voor brede welvaart en welzijn is sterk toegenomen sinds het verschijnen van een rapport in opdracht van de Franse president Sarkozy (Stiglitz et al., 2009). De HLEG is de opvolger van de commissie die dat rapport samenstelde. De auteurs van *Beyond GDP* spreken van een “wereldwijde beweging in de vorm van parlementaire commissies, statistische initiatieven die het maatschappelijk middenveld erbij betrekken, en nationale en lokale overheidsinitiatieven die de maatstaven van Beyond GDP betrekken in hun beleidsbepaling”.

In ons land hebben we inmiddels de Monitor Brede Welvaart, die op verzoek van de Kamer en de regering vanaf 2018 elk jaar door het CBS (2018a; 2018b) zal worden gepresenteerd op Verantwoordingsdag (de derde woensdag in mei). Dat voorbeeld wordt ook genoemd in een tabel op pagina 137 waarin een selectie van landen is opgenomen die al brede-welvaartsindicatoren in het beleidsproces gebruiken. Andere landen die genoemd worden zijn Oostenrijk, Ecuador, Frankrijk, Italië, Nieuw-Zeeland, Schotland, Zweden, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Arabische Emiraten, die – nogal verrassend voor mij – als enige een *Happiness Policy Monitor* in het hele beleidsproces schijnen te gebruiken. Verder hebben landen zoals Bhutan, Mexico, Colombia, Slovenië en Costa Rica volgens de HLEG ook al indicatoren en kaders ontwikkeld om bij beleidskeuzes rekening te houden met brede welvaart.

Een dashboard met indicatoren

Ten tweede adviseert de HLEG om het bbp aan te vullen met een breder dashboard met verschillende indicatoren. Met dit advies neemt ze afstand van het idee

dat ieder aspect van welzijn samengevat moet of kan worden in één indicator. Er zijn allerlei organisaties die daar voorstellen voor hebben gedaan, zie Went (2015), voor een overzicht, maar daar verwachten de auteurs niets van.

Terecht, als je het mij vraagt – welzijn en brede welvaart zijn te veelvormig en te ingewikkeld om in één getal gevangen te kunnen worden. En als je dat toch probeert te doen, moet je ook allerlei arbitraire keuzes maken over de weging van indicatoren. Neem bijvoorbeeld de indicatoren die in de Monitor Brede Welvaart aan bod komen voor de verschillende economische, ecologische en sociaal-maatschappelijke aspecten van de welvaart. Die kun je natuurlijk op vele manieren bij elkaar optellen of samenvoegen. Martin Ravallion (2010) schreef voor de Wereldbank een mooie kritiek op zulke ‘stampotindicatoren’.

Dashboard niet te groot

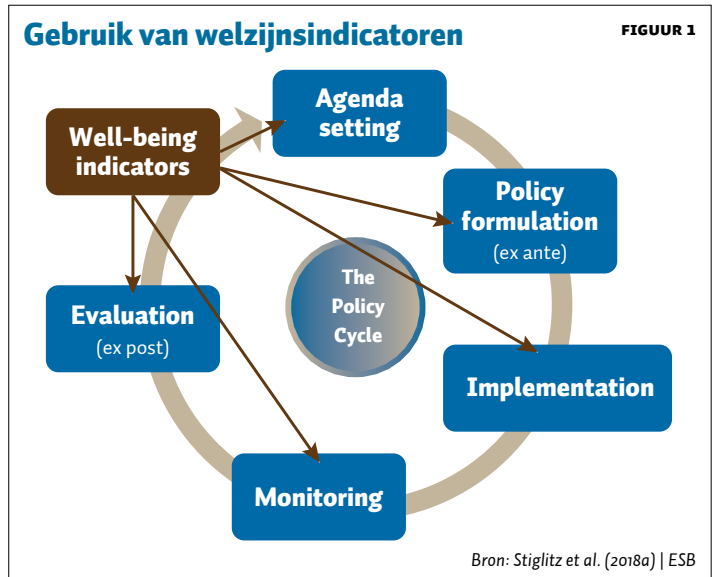
Ten derde adviseert de HLEG dat dit dashboard klein genoeg moet zijn om begrijpelijk te blijven, maar ook uitgebreid genoeg om te kunnen samenvatten wat we belangrijk vinden.

We moeten dus naar verschillende indicatoren kijken, maar die set moet wel behapbaar blijven. De Sustainable Development Goals, die in 2015 in de Verenigde Naties zijn afgesproken, slaan volgens de auteurs naar de andere kant door. Ze gaan duidelijk “ver voorbij het bbp, maar hun 169 beleidsdoelen en meer dan 200 indicatoren voor wereldwijde monitoring zijn er veel te veel om beleid op te kunnen maken”.

Volgende stap

De commissie pleit niet voor een eenheidsworst: de verschillen tussen landen zijn groot en de preferenties verschillen ook. Maar bij het ontwikkelen van nationale dashboards kunnen we wel van elkaar leren. Dat is ook goed voor het proces om tot meer internationale afstemming en coördinatie te komen wat betreft een dashboard van indicatoren. De HLEG formuleert daarom twaalf aanbevelingen om dat proces verder te brengen.

De laatste aanbeveling daarvan is de spannendste: “Om ‘better policies for better lives’ te creëren, dienen welvaartsindicatoren gebruikt te worden in alle fases van het beleidsproces: van het stellen van prioriteiten en het neerzetten van concrete doelen tot het onderzoeken van de kosten en baten van de verschillende beleidsopties, en van het nemen van budgetterings- en beleidsbeslissin-

gen tot het monitoren van beleid en beleidsimplementatie en -evaluatie.” Ze leggen de lat daarmee hoog, en terecht: een goed dashboard kan input bieden voor alle stadia van de beleidscyclus (figuur 1).

Dat de wereld het niet gelijk eens is over zo’n nieuwe aanpak en een dashboard van indicatoren zou niemand mogen verbazen: de totstandkoming van het bbp kostte ook veel tijd (zie Coyle (2014) en Hoekstra (2019, in dit dossier). Deze twee toegankelijke rapporten van het HLEG zijn uiterst nuttig voor dit proces van lange adem.

Literatuur

- CBS (2018a) *Monitor brede welvaart 2018*. Heerlen: CBS.
- CBS (2018b) *Monitor brede welvaart 2018: een toelichting*. Heerlen: CBS.
- Coyle, D. (2014) *GDP: a brief but affectionate history*. Princeton: Princeton University Press.
- Hoekstra, R. (2019) Start een IPCC-proces voor welzijn en duurzaamheid. *ESB*, 104(4773S), 74-78.
- Ravallion, M. (2010) *Mashup indices of development*. *Policy Research Working Paper*, 5432. Washington, DC: The World Bank.
- Stiglitz, J., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *Mismeasuring our lives: why GDP doesn't add up*. New York: The New York Press.
- Stiglitz, J., J.-P. Fitoussi en M. Durand (red.) (2018) *For good measure: advanced research on well-being metrics beyond GDP*. Parijs: OECD.
- Went, R.C.P.M. (2015) Hoe meten we hoe blij we zijn? *Follow the Money*. Artikel op www.ftm.nl, 30 januari.

Welzijn in andere tradities

Sinds een jaar heeft Nederland een Monitor Brede Welvaart. Dat is een grote stap vooruit, wat het bruto binnenlands product (bbp) is nu niet langer leidend voor hoe het gaat met onze economie en samenleving. Internationaal gezien werd hier al langer aandacht voor gevraagd (Stiglitz et al., 2009). Gek genoeg liep een klein land hierin al jaren voorop: Bhutan. Hier haalde GroenLinks (2010) zijn inspiratie voor de oproep tot Bruto Nationaal Geluk als maatstaf van het functioneren van de samenleving. Dat werd sceptisch ontvangen, want hoe meet je geluk? En Bhutan staat toch heel laag in de ranglijst van gelukkige landen (97 van 156 in het *World Happiness Report* in 2018)?

De term 'geluk' leidt tot veel verwarring (Van Norren, 2017). Zo vertelde een Japanse wetenschapper mij dat de wijze waarop gelukstatistieken in de wereld gemeten worden, misleidend is. Een boeddhist zal de waarde 5 invullen als ideaal (midden tussen 0 en 10), een westerling beoordeelt dit als onvoldoende.

In het boeddhisme heeft geluk een heel andere betekenis dan in het Westen. Het gaat om balans en harmonie. In de eerste plaats innerlijk, vervolgens in de samenleving, en tot slot in harmonie met de natuur. De term *bruto nationale harmonie* zou dus een betere omschrijving zijn van het beleid van de Bhutaanse overheid, dat gestoeld is op vier pijlers: cultuur als basis van je identiteit, sociale en economische vooruitgang, goed bestuur, en harmonie met de natuur. Zij hanteert een index met ongebruikelijke criteria, zoals de balans tussen werk en rust; gemeenschapszin (bijvoorbeeld de mate waarin mensen tijd of geld doneren); psychologisch welzijn (zoals positieve en negatieve emoties); en cultuur (zoals de mate waarin men cultureel participeert).

Niet alleen Bhutan, en andere Aziatische landen zoals Thailand, zijn actief bezig met welzijn. Ook in Latijns-Amerika roeren landen zich. Zo besloten Bolivia en Ecuador om *buen vivir* ('goed leven') in hun grondwetten op te nemen.

DORINE VAN NORREN

Gastonderzoeker aan
Tilburg University

Dit is gebaseerd op inheemse wijsheden van de juiste wijze van leven, waarin harmonie met de natuur en moeder aarde centraal staan. De mens staat niet boven de schepping: alle vormen van leven zijn gelijk. De regeneratieve principes van moeder aarde zouden leidend moeten zijn voor de inrichting van het recht en de economie. Dit leidde tot opname van de rechten van de natuur in de grondwet. De Monitor Brede Welvaart komt hieraan deels tegemoet door met het 'elders'-dashboard, ons beslag op natuurlijke hulpbronnen in de wereld te meten.

In Afrika wordt welzijn vooral gedefinieerd als goede menselijke relaties, en niet afgemeten aan inkomens. De mensheid wordt hier anders gedefinieerd dan in Europa. Men spreekt vaak over *ubuntu* ('ik ben omdat wij zijn'). Als individu besta ik bij de gratie van de gemeenschap. Hiertoe behoren automatisch de voorouders en de toekomstige relaties. Voorouders zijn 'levende doden' want ze worden herinnerd en zijn verbonden met de aarde. Voor de nog-niet-geborenen moeten ook hulpbronnen beschikbaar zijn (het 'later'-dashboard van de Monitor Brede Welvaart). In de Zuid-Afrikaanse grondwet worden ze daarom expliciet genoemd.

Hoe 'ontwikkeling' wordt gedefinieerd is dus in elke cultuur anders. Het bbp is vooral makkelijk meetbaar, maar breder welzijn opent een ander debat waarin de *Global South* (de verzamelnaam voor landen in Azië, Zuid-Amerika en Afrika) de cultuur, innerlijke balans, menselijke relaties en natuur vooropzet. Hoe je welvaart beziet, hangt af van wat je meet. Maar niet voor alle culturen geldt: meten is weten.

Literatuur

Norren, D. van (2017) *Development as service: a happiness, ubuntu and buen vivir interdisciplinary view of the sustainable development goals*. Proefschrift, Tilburg University.

Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (red.) (2009) *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Rapport te vinden op ec.europa.eu.

Verder lezen

Capability-benadering

De *capability approach* van welzijn duidt welzijn als het vermogen van iemand om verscheidene voor hem of haar waardevolle facetten van het leven te bereiken. De mate van welzijn van een persoon moet worden gezien als een evaluatie van de mate waarin iemand deze waardevolle

levensonderdelen heeft bereikt, in plaats van iemands bijdrage aan de samenleving. Vrijheid en welzijn zijn dus nauw met elkaar verbonden. Vrijheid is bevorderlijk voor welzijn, bovenop het feit dat vrijheid individuen de mogelijkheid geeft betere keuzes te maken.

Sen, A. (2009) Capabilities and well-being, In: M. Nussbaum en A. Sen (red.), *The quality of life*. Oxford: Clarendon Press.

Uit 1992: Het duurzaam nationaal inkomen

“Indien men ervan uitgaat dat economische subjecten het milieu duurzaam willen gebruiken is het nationaal inkomen geen geschikte maatstaf voor de allocatie van goederen en diensten.” Om tot een duurzaam nationaal inkomen te komen, moeten de kosten van het

verlies van milieufuncties in geld worden uitgedrukt. Het duurzame nationaal inkomen is het resultaat van de vermindering van het nationaal inkomen met de geraamde milieuschade.

Hueting, R., P. Bosch en B. de Boer (1992) Het duurzaam nationaal inkomen. *ESB*, 77(3856), 392–397.

Onder de loep

Technologische groei, kwaliteit van arbeid, milieu, ongelijkheid en sociale cohesie dragen allemaal bij aan welvaart. Hoe kunnen die aspecten gemeten worden?

Gratis digitale diensten maken het meten van welvaart moeilijk

Nieuwe en betere goederen en diensten zijn een belangrijke factor in de stijging van onze welvaart, maar maken het ook moeilijk om die stijging goed te meten. De opkomst van de digitale economie brengt dit scherper in beeld en benadrukt het belang van een nieuwe manier van kijken naar het verband tussen technologie en welvaart.

IN HET KORT

- De welvaartswinst van nieuwe technologie komt door goedkopere producten en betere alternatieven.
- Statistieken houden onvoldoende rekening met het feit dat gratis diensten steeds vaker betaalde varianten vervangen.
- Waarderingen van gratis diensten kunnen niet eenvoudig aan het bruto binnenlands product worden toegevoegd.

ROBERT INKLAAR

Hoogleraar aan de
Rijksuniversiteit
Groningen

Om goed te begrijpen op welke manier technologie onze welvaart beïnvloedt, zullen we deze invloed moeten kwantificeren. Een klassiek voorbeeld van een dergelijke kwantificatie is het werk van de recente Nobelprijswinnaar Nordhaus (1996) op het gebied van verlichting. Zijn voornaamste argument is dat mensen altijd al hun omgeving hebben verlicht, maar dat technologische verandering verlichting radicaal goedkoper heeft gemaakt. Hij vergelijkt de kosten van kaarsen (1800–1850) met die van gaslampen (1850–1900) en gloeilampen (vanaf 1900) en laat zien dat elk van deze technologieën over de tijd goedkoper wordt, maar – belangrijker nog – dat elke nieuwe technologie een goedkopere verlichtingsbron is dan de oude technologie. Zo is een gloeilamp tussen 1900 en 1990 in reële termen 77 procent goedkoper geworden, maar gloeilampen waren op hun beurt ook al aanzienlijk

goedkoper dan gaslampen, die weer goedkoper waren dan kaarsen.

Hoewel het voorbeeld van Nordhaus aantoont dat technologische verandering een gegeven is van alle tijden, verdient het onderwerp nu een hogere plaats op de agenda van economen en statistici dan voorheen. Met name de opkomst van de digitale economie zorgt op vele gebieden voor meetproblemen: bestaande producten veranderen snel, digitale producten vervangen een scala aan bestaande producten, en een veelheid van digitale diensten wordt gratis aangeboden. Voor een deel zijn deze meetproblemen bekend terrein en is hooguit de schaal waarop ze een rol spelen groter dan voorheen. Maar voor een deel dwingen digitale ontwikkelingen ons ook om op een nieuwe manier te kijken naar het verband tussen technologie en welvaart.

Het kwaliteitsprobleem

Traditioneel ligt de uitdaging voor het meten van de effecten van technologische verandering bij de prijsstatistieken: hoeveel goedkoper is verlichting geworden? Als we die prijsdaling onderschatten, door bijvoorbeeld gloeilampen niet als alternatief voor gaslampen te zien, dan wordt de stijging van de welvaart onderschat. Omdat we geïnteresseerd zijn in de effecten voor de welvaart, is de consumentenprijsindex (CPI) de belangrijkste statistiek om tegen het licht te houden. Ik neem hier drie effecten onder de loep: incrementele verbetering, nieuwe producten en verscheidenheid.

Incrementele verbetering

Zo lang je als statisticus elke maand precies hetzelfde product in de schappen aantreft, kun je de prijsverandering van dat product nauwkeurig volgen. Maar in de statistische praktijk is een bekend probleem dat een pro-

Prijzen Apple iPhone 2013–2017, in dollars TABEL 1

	iPhone 5S	iPhone 6	iPhone 6S
2013	650		
2014	550	650	
2015	450	550	650
2016		450	550
2017			450

ESB

Prijzen van een rit met Uber of taxi TABEL 2

	P (taxi)	P (UberX)	Q (taxi)	Q (UberX)
Periode 1	€15	€10	100	25
Periode 2	€16,50	€11	75	75

ESB

duct dat in maand 1 nog in de schappen lag, in maand 2 verdwenen kan zijn. Groshen et al. (2017) beschrijven hoe statistici rekening kunnen houden met incrementele kwaliteitsverbeteringen door producten te vinden die vergelijkbaar zijn of door verschillen in eigenschappen te overbruggen.

Neem als voorbeeld de Apple iPhone in recente jaren: elk jaar wordt er een nieuw model geïntroduceerd met een snellere processor, een betere camera en nieuwe software. Het model van het jaar ervoor wordt nog een jaar of twee als goedkoper alternatief verkocht, totdat het dermate verouderd is dat het niet meer wordt aangeboden. In tabel 1 staan de Amerikaanse prijzen voor iPhone-modellen die tussen 2013 en 2015 zijn geïntroduceerd. Als voor de CPI in 2014 en 2015 de prijs van de iPhone 5S werd gebruikt, moet er voor 2016 worden overgestapt op de iPhone 6. Een jaar later is ook de iPhone 6 verdwenen, maar is de 6S nog wel beschikbaar. Deze prijsveranderingen kunnen gekoppeld worden, zodat je voor de periode 2013–2017 de volgende prijsverandering krijgt:

$$\frac{P_{2014}^{5S}}{P_{2013}^{5S}} \times \frac{P_{2015}^{5S}}{P_{2014}^{5S}} \times \frac{P_{2016}^6}{P_{2015}^6} \times \frac{P_{2017}^{6S}}{P_{2016}^{6S}} - 1 = \frac{550}{650} \times \frac{450}{550} \times \frac{450}{550} \times \frac{450}{550} - 1 = -54\%$$

Dit voorbeeld is een enigszins versimpelde weergave van de statistische praktijk, want waarom zou je van de iPhones 6 en 6S alleen de prijsverandering van 550 naar 450 dollar meenemen, en niet ook die van 650 naar 550 dollar? Ook ga je er hierbij van uit dat de

iPhone 6S van 2017 hetzelfde is als de iPhone 6S van 2016, maar daarbij wordt er geen rekening gehouden met kwaliteitsverandering door nieuwe software. Toch geeft dit voorbeeld een aardige indicatie hoe er met incrementele veranderingen in kwaliteit omgegaan kan worden. Ook maakt het duidelijk dat het voor producten als smartphones van belang is om geregeld de producten in de prijsindex te verversen.

Nieuwe producten

In een bredere discussie over de betrouwbaarheid van de CPI in de digitale economie richten Reinsdorf en Schreyer (2019) zich op twee situaties waar het niet draait om incrementele kwaliteitsverbeteringen. Ten eerste zijn er nieuwe, digitale producten die bestaande producten hebben verdrongen. Doordat, bijvoorbeeld, camera's in smartphones steeds meer kunnen, is de markt voor losse digitale camera's ingezakt. Een bedrijf als TomTom heeft ook sterk te lijden onder gratis navigatie-apps zoals Google Maps. Dergelijke substituten zijn moeilijk in standaardstatistiek te vangen, deels omdat de nieuwe producten in een compleet andere categorie zitten (smartphones versus camera's), deels omdat het vervangende product gratis beschikbaar wordt gesteld (Google Maps).

Maar zelfs als duidelijk is dat de nieuwe dienst een substitoot is voor een oude, is het meten nog steeds moeilijk. Neem bijvoorbeeld een rit met een reguliere taxi vergeleken met een rit met een UberX – een rit met privéauto en -persoon in plaats van een professionele taxi. Tabel 2 geeft een gestileerd voorbeeld met de prijs (P) en de geconsumeerde hoeveelheid (Q) voor beide varianten – gestileerd, ook omdat Q in de praktijk vaak niet bekend is.

De tabel laat zien dat de UberX goedkoper is dan de taxi, aan marktaandeel wint in periode 2, en daarnaast stijgen de prijzen van beide met tien procent. Wat kan de statisticus nu hiermee? De twee extreme keuzes zijn: óf een rit is een rit, en de gewogen gemiddelde prijs van een rit is gedaald van 14 euro naar 13,75, oftewel met 1,8 procent; óf een rit in een taxi is kwalitatief anders, bijvoorbeeld omdat je een professionele chauffeur hebt – dus het gaat hier om twee verschillende producten en van beide producten is de prijs tien procent gestegen. De waarheid (vanuit het perspectief van de consument) bevindt zich waarschijnlijk ergens in het midden, maar met alleen prijzen en hoeveelheden is niet te bepalen waar dat precies is. Bovendien zal de statisticus doorgaans ervoor kiezen om producten als verschillend te bestempelen om zo te voorkomen dat

kwaliteitsverschillen over het hoofd worden gezien. Een dergelijke ‘outlet-substitution bias’ is niet nieuw, maar wanneer nieuwe, digitaal-ondersteunde aanbieders op veel markten actief worden, stijgt het risico op een onderschatting van de welvaartswinst.

Verscheidenheid

Naast nieuwe producten, benadrukken Reinsdorf en Schreyer (2019) het belang van een grotere verscheidenheid aan producten. Met name digitale aanbieders als Amazon en bol.com hebben een aanzienlijk ruimer aanbod dan de fysieke winkels waarmee ze concurreren. Van veel van deze producten wordt weinig verkocht, maar Brynjolfsson et al. (2003) laten zien dat Amazon in totaal behoorlijk hoge verkopen wist te behalen met boeken die in een reguliere boekhandel (waarschijnlijk) niet voorradig zijn. Dit fenomeen zal ook te zien zijn bij andere producten waarvan er met name online een grote variëteit van aanbod is. Ook is het aanbod van producten – online en offline – makkelijker beschikbaar via zoekmachines, waardoor consumenten minder moeite hebben om de producten te vinden die goed aansluiten bij hun voorkeuren.

Zowel digitale vervanging als een toename van de variëteit in aanbod is een belangrijke bron van welvaartswinst van de digitale economie, maar ze zijn ook transitore effecten. Zodra iedereen op gratis navigatie is overstapt en de weg naar de minder bekende boektitels heeft gevonden, is de welvaartswinst compleet. De vraag is waar digitale diensten in de toekomst nog welvaartswinst kunnen boeken. Waar het Amazon-effect ondertussen zal zijn weggeëbd, kunnen bijvoorbeeld bedrijven als Uber en Airbnb nog langer welvaartswinsten bieden door de markten voor taxidiensten en overnachtingen goedkoper en toegankelijker te maken – hoewel de meetmethodes verbeterd zullen moeten worden om die winst op te merken.

Een vervolgvraag is in welke mate de tekortkomingen in de huidige statistische praktijk zorgen voor een overschatting van de inflatie. Reinsdorf en Schreyer (2019) geven een inschatting van de omvang van de meetproblemen: ten eerste, er wordt onvoldoende rekening gehouden met incrementele kwaliteitsverbetering; ten tweede, digitale producten worden niet expliciet als zodanig erkend; en ten derde, variëteit en zoekgemak nemen toe.

Het inschatten van de omvang van de meetfouten voor de individuele categorieën is deels gebaseerd op onderzoek, deels op nattevingerwerk – maar Reinsdorf en Schreyer (2019) claimen dat de inschattingen eerder te ruim dan te krap zijn gekozen. Als ik hun inschatting van de meetfouten in elke categorie weeg met het aandeel van de betrokken producten in de Nederlandse consumptie in 2017, kom ik tot een meetfout van ongeveer

Door camera's in smartphones is de markt voor losse digitale camera's ingezakt

0,5 procentpunt per jaar. Ter vergelijking, de gemiddelde jaarlijkse koopkrachtstijging in de afgelopen vijf jaar was 1,1 procent (CPB, 2019). Deze effecten kunnen dus heel belangrijk zijn. Maar de hoeveelheid nattevingerwerk die in deze schatting is gaan zitten, maakt ook duidelijk dat er met name weinig bekend is over hoe we de vervanging van bestaande producten door nieuwe, al dan niet digitale, versies moeten verwerken in de prijsstatistieken.

Het nutsprobleem

De discussie tot nu toe is vooral gericht geweest op producten waar consumenten voor betalen en waarbij het normale instrumentarium van prijzen en waardering van toepassing is. Een lastiger situatie doet zich voor bij de vele gratis producten die in de afgelopen jaren beschikbaar zijn gekomen, zoals de diensten van Google, Facebook en WhatsApp. Dergelijke gratis diensten kwamen al voorbij in het geval van digitale vervanging, waarbij een bepaalde functie (zoals navigatie) eerst alleen tegen betaling beschikbaar was, maar daarna gratis werd. Voor het meten van standaardconsumentenprijzen is daarmee de kous af, maar dat geldt niet als we in welvaart geïnteresseerd zijn. Een dienst met een marktprijs van nul krijgt geen gewicht in de CPI, maar dergelijke diensten worden wel gewaardeerd – anders zouden ze niet door consumenten wor-

den gebruikt. Deze waarde van gratis digitale diensten kan gekwantificeerd worden, maar er kleven ook bezwaren aan zulke experimenten.

Kwantificeren

In een serie keuze-experimenten kwantificeren Brynjolfsson et al. (2018a) hoe waardevol consumenten de verschillende gratis digitale diensten vinden. In deze experimenten wordt er getest tegen welke prijs deelnemers bereid zijn om hun toegang tot dergelijke diensten op te geven. Om de validiteit van deze experimenten te versterken, wordt bij een fractie van de deelnemers het betreffende aanbod ook gestand gedaan – in ruil voor, bijvoorbeeld, hun Facebook-wachtwoord krijgen ze het aangeboden geld. De resulterende mediaan van de geaccepteerde aanbiedingen ligt voor sommige diensten zeer hoog: om alle zoekmachines op te geven zou er (in 2017) per persoon 17.530 dollar betaald moeten worden. Voor alle sociale media is het bedrag een stuk lager: 322 dollar. Op z'n minst geeft dit onderzoek nuttig inzicht in de relatieve waardering van de verschillende diensten.

Maar belangrijker is de vraag hoe deze waarden af te zetten zijn tegen de waarde – zoals in het bruto binnenlands product (bbp) – van andere, niet-gratis producten. Deze waarden kunnen worden gezien als schaduw prijzen en dan is het, zoals uitgewerkt in Brynjolfsson et al. (2018b), mogelijk om in te schatten wat de welvaartswinst geweest zou zijn van de introductie van Facebook ten opzichte van het bbp. Hun resultaten suggereren dat tussen 2004 en 2017 hun uitgebreide bbp-maatstaf voor de Verenigde Staten jaarlijks tot ongeveer 0,5 procentpunt sneller zou zijn gegroeid dan het reguliere bbp. Gezien de gemiddelde jaarlijkse groei van 1,7 procent over deze periode, zou dit een enorme verhoging betekenen.

Bezwaren

Maar er zijn wel een aantal kanttekeningen bij deze conclusie te zetten. Veel van de welvaartswinst komt doordat wordt verondersteld dat er, vóór de introductie van Facebook, wel vraag naar een sociaal netwerk was, maar dat de (schaduw)prijs te hoog was om tot positieve consumptie te leiden. De hoogte van deze reserveringsprijs is bepalend voor de welvaartswinst. De eerdere discussie maakt echter ook duidelijk dat veel gratis diensten niet compleet nieuw zijn, maar juist een vervanging van bestaande producten. Vóór de introductie van, bijvoorbeeld, e-mail werd er meer gebruikgemaakt van tele-

foon, brieven en fax – dus welvaartswinst moet worden ingeschat ten opzichte van de eerdere alternatieven. Op dezelfde manier is WhatsApp of Facebook Messenger niet een compleet nieuwe communicatievorm, maar vooral een vervanging van sms-berichten.

Een nog fundamenteeler bezwaar tegen het integreren van de waarderingen van Brynjolfsson et al. (2018b) in het stelsel van Nationale Rekeningen (en in het bbp), is dat hun schaduwrijzen conceptueel anders zijn dan marktprijzen. Om te zien wat dit uitmaakt, is het voorbeeld van water inzichtelijk. De marktprijs voor een kubieke meter water is minder dan 1 euro, maar hoeveel zou je betaald moeten krijgen om water op te geven? Om op redelijke bedragen uit te komen zou de vraag misschien moeten zijn hoeveel je betaald moet krijgen om een keer in de week minder te douchen, maar wat is dan een vergelijkbaar aanbod voor gratis digitale diensten?

Vergeleken hiermee valt er meer te zeggen voor de aanpak van Nakamura en Soloveichik (2015) om in het bbp rekening te houden met gratis diensten. Hun redenering is dat de advertentie-inkomsten van Facebook, Google en andere nu niet worden meegerekend in het bbp omdat het transacties tussen bedrijven zijn in plaats van met consumenten. Als je hun benadering volgt, zou je de bbp-groei met 0,02 procentpunt verhogen – aanzienlijk minder dan de 0,5 procentpunt voor Facebook alleen op basis van schaduwrijzen. Maar het nadeel is dat er hiermee weinig gezegd kan worden over welvaart.

Maar voor een inschatting van de welvaartseffecten van Facebook (en andere sociale media) zijn ook de experimenten van Brynjolfsson et al. (2018a) niet toereikend. Zo deden Allcott et al. (2019) een experiment waarbij mensen betaald kregen om vier weken lang hun Facebook-account uit te schakelen. De deelnemers gingen meer tijd met familie en vrienden doorbrengen, waren minder politiek gepolariseerd, rapporteerden een hogere mate van welzijn en na afloop van het experiment gebruikten ze minder Facebook dan daarvoor. Nu geldt voor meer producten dat het gebruik ervan niet welvaartsverhogend is – denk aan verslavende producten als alcohol en sigaretten waar op de lange termijn aanzienlijke kosten aan verbonden zijn, of denk aan beveiliging en alarmsystemen die vooral gericht zijn op het voorkómen van verlies door diefstal, niet op een verhoging van welvaart. Maar waar het bbp niet ontworpen is als een directe welvaartsmaatstaf, is het krijgen van een completer inzicht in welvaart juist een centraal doel in de uitbreiding die Brynjolfsson et al. (2018b)

voorstellen. En dan moeten we vaststellen dat er nu nog dermate belangrijke bezwaren aan een dergelijke uitbreiding kleven dat het grootschalig toepassen van deze methode prematuur is.

Conclusies

Als economen willen we graag weten hoe nieuwe technologieën van invloed zijn op onze welvaart. Maar juist die nieuwheid maakt het moeilijk om scherp te beoordelen in welke mate we beter worden van nieuwe producten. In traditioneel onderzoek ligt de nadruk op het preciezer meten van prijzen, om zo in te schatten hoeveel we minder betalen voor de nieuwste gadgets en diensten. Maar zeker wanneer die diensten gratis zijn en in de plaats komen van een scala aan oorspronkelijke goederen en diensten, schiet deze methode al snel tekort. Experimentele methoden bieden perspectief om gratis diensten te waarderen en hun relatieve bijdrage aan het nut van hun gebruikers in te schatten, hoewel ook daar vragen bestaan over de mate waarin deze diensten netto welvaartsverhogend zijn. Maar tegelijk is deze aanpak moeilijk te combineren met de meer traditionele methodes van de Nationale Rekeningen, waarbij de marktprijs de marginale waardering van goederen en diensten bepaalt. Dit vraagt dus om nieuw onderzoek dat een expliciete brug slaat tussen deze soorten van waardering.

Literatuur

- Allcott, H., L. Braghieri, S. Eichmeyer en M. Gentzkow (2019) *The welfare effects of social media*. NBER Working Paper, 25514.
- Brynjolfsson, E., Y. Hu, en M.D. Smith (2003) Consumer surplus in the digital economy: estimating the value of increased product variety at online booksellers. *Management Science*, 49(11), 1580–1596.
- Brynjolfsson, E., F. Eggers en A. Gannamaneni (2018a) *Using massive online choice experiments to measure changes in well-being*. NBER Working Paper, 24514.
- Brynjolfsson, E., A. Collis, W.E. Diewert et al. (2018b) *The digital economy, GDP and consumer welfare: theory and evidence*. Working Paper, te vinden op research.economics.unsw.edu.au.
- CPB (2019) *Macro Economische Verkenning 2019*. Centraal Planbureau.
- Groshen, E.L., B.C. Moyer, A.M. Aizcorbe et al. (2017) How government statistics adjust for potential biases from quality change and new goods in an age of digital technologies: a view from the trenches. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 187–210.
- Nakamura, L. en R. Soloveichik (2015) *Valuing 'free' media across countries in GDP*. Federal Reserve Bank of Philadelphia Working Paper, 15-25.
- Nordhaus, W.D. (1996) Do real-output and real-wage measures capture reality? The history of lighting suggests not. In: T.F. Bresnahan en R.J. Gordon (red.), *The Economics of New Goods*. Chicago: University of Chicago Press.
- Reinsdorf, M. en P. Schreyer (2019) *Measuring consumer inflation in a digital economy*. OECD Statistics Working Paper, 2019/01.

Brede welvaart vereist een brede en kritische blik op sociale samenhang

De sociale samenhang in de samenleving draagt in belangrijke mate bij aan de welvaart en wordt dan ook terecht meegenomen in metingen van de brede welvaart. Een kritische beschouwing van sociale samenhang levert drie belangrijke uitdagingen op.

IN HET KORT

- Meer samenhang binnen groepen is niet per se beter voor de brede welvaart.
- Sociale samenhang tussen generaties is onmisbaar voor brede welvaart.
- Brede welvaart vraagt om grensoverschrijdende sociale samenhang.

CHRISTINE CARABAIN

Programmaleider
Duurzame Samenleving bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

KIM PUTTERS

Directeur van het SCP

De ontwikkeling van het bruto binnenlands product (bbp) zegt iets over de groei van de economie, en daarmee iets over de stand van zaken wat betreft productie en inkomen in een samenleving. Als we daarnaast ook inzicht willen krijgen in de staat van het milieu, de natuur en het welzijn van mensen, dan moeten we onze blik verbreden. Het debat over deze bredere kijk op welvaart wordt al een tijd gevoerd, en werd in Nederland het afgelopen jaar weer een stap verder gebracht door de introductie van de Monitor Brede Welvaart van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Deze monitor omvat meer dan alleen een bredere blik op welvaart in het 'hier en nu', maar neemt ook de gevolgen van onze welvaart voor 'later' en de welvaart in andere landen ('elders') in ogenschouw.

Het is niet vreemd dat sociale samenhang, een begrip dat nauw verwant is aan solidariteit, gezien wordt als een belangrijk onderdeel van het meten van brede welvaart, zie kader 1. In dit artikel nemen we

dit welvaartsaspect in al zijn facetten onder de loep en belichten we drie uitdagingen wat betreft sociale samenhang bij het meten van brede welvaart.

Sociale samenhang

In een vrije, democratische samenleving is sociale samenhang onmisbaar. Het is daarnaast een voorwaarde voor solidariteit (SCP, 2018). Samenhang maakt het mogelijk voor mensen om hun persoonlijke belangen af te stemmen op de gemeenschappelijke belangen. Dit betekent dat mensen rekening met elkaar houden bij hun gezamenlijke activiteiten, en dat ze de formele en informele regels van een samenleving bewaken en respecteren. De vrijheid van de ene persoon grenst daarbij altijd aan die van de andere. Om de grenzen van elkaars vrijheden te erkennen en te respecteren is er verbinding en dialoog nodig.

Bindingskracht ontstaat in een samenleving als mensen participeren, contact met en vertrouwen in elkaar hebben, en vertrouwen hebben in gezaghebbende instituties. Sociale samenhang is een maat voor bindingskracht. Bij het meten van sociale samenhang is het van belang te definiëren naar welke *dimensie* en naar welk *niveau* van sociale samenhang er gekeken wordt. Dimensie gaat over het soort samenhang, niveau over de schaal.

Dimensies

Sociale samenhang kent én een institutionele én een relationele dimensie. De institutionele dimensie behelst vooral het vertrouwen in de gezaghebbende instituties binnen een samenleving (Schmeets en Te Riele, 2014). Het institutioneel vertrouwen ordent onze relaties en stelt grenzen aan onze vrijheden. De relationele dimensie van sociale samenhang gaat, naast het vertrouwen dat mensen in elkaar hebben (sociaal vertrouwen) ook over

contact tussen mensen onderling, en raakt zo aan het begrip ‘sociale cohesie’. Sociale cohesie staat niet los van de institutionele dimensie, omdat onze sociale relaties mede door instituties worden gestuurd en ingebed.

Niveaus

Sociale samenhang komt ook tot uiting op verschillende niveaus. Het manifesteren zich op nationaal niveau, bijvoorbeeld als we als één man achter Oranje staan. Het kan ook op regionaal of lokaal niveau spelen. Om de analogie van het voetbal te volgen, voelt men zich in dat geval verbonden met de lokale of regionale voetbalclub. Op de verschillende niveaus komt de samenhang tot uiting in de vorm van groepsidentificatie, gevoelens van samenhang, onderling vertrouwen, en gedeelde waarden en normen. De brede welvaart raakt echter, naast de bindingskracht binnen een samenleving, ook de wereld om ons heen. Dit internationale niveau van samenhang kent nog geen concrete invulling.

Metten van sociale samenhang

Sociale samenhang wordt gemeten door mensen vragen te stellen. Hierbij ligt doorgaans de nadruk op het *vertrouwen* en *gedrag* dat mensen aangeven te hebben.

Vertrouwen

Vertrouwen gaat over hoe men de goede intenties ervaart van anderen en van instituties en organisaties, zoals de overheid en het rechtssysteem. Vertrouwen is een voorwaarde voor participatie en sociaal contact (Coleman, 1988), en een gevolg hiervan (Woolcock,

Sociale samenhang in de Monitor Brede Welvaart

KADER 1

Het CBS definieert in de Monitor Brede Welvaart een samenleving in het kader van de brede welvaart als een gemeenschap waaraan iedereen kan deelnemen en waarin mensen kunnen vertrouwen op elkaar en op instituties zoals de overheid en het rechtssysteem (CBS, 2018). In deze monitor is er dan ook een relatief grote rol weggelegd voor sociale samenhang. Het komt terug in twee van de drie dashboards van de monitor.

1. frequentie van sociale contacten, 2. vertrouwen in mensen, 3. vertrouwen in instituties, 4. invloed van burgers op het openbaar bestuur (inspraak en verantwoordingsplicht) en 5. vrijwilligerswerk.

Later

Dit dashboard bevat drie indicatoren voor sociale samenhang: 1. vertrouwen in mensen, 2. vertrouwen in instituties, en 3. discriminatiegevoelens.

Hier en nu

Dit dashboard onderscheidt vijf indicatoren betreffende sociale samenhang:

Elders

Hier komt sociale samenhang niet terug.

1998). Vertrouwen speelt daarnaast een belangrijke rol bij economische productiviteit en groei (Putnam et al., 1993), en voor het individuele welzijn van mensen (Bourdieu, 1986; De Hart et al., 2002). De effecten van vertrouwen van mensen hebben dus op groepsniveau gevolgen voor de kwaliteit van de samenleving, en op individueel niveau voor de kwaliteit van het leven.

De meting van vertrouwen in het kader van de sociale samenhang behelst zowel de relationele als de institutionele dimensie van sociale samenhang. Mensen wordt gevraagd in hoeverre ze elkaar én de belangrijke maatschappelijke en politieke instituties in de Nederlandse samenleving vertrouwen.

Sociale samenhang heeft een positief effect op de welvaart

Gedrag

Gedrag wordt veelal gemeten via sociale contacten binnen groepen en via participatie. Contacten binnen groepen kunnen worden gemeten aan de hand van de frequentie en intensiteit van het contact tussen mensen binnen de eigen groep, zoals familieleden, vrienden, burens, buurtbewoners en collega's buiten werktijd. Politieke en maatschappelijke participatie zijn ook onderdeel van de gedragsmeting. De mate waarin deze participatie optreedt, is mede afhankelijk van het vertrouwen dat de instituties bijdragen aan sociale rechtvaardigheid – oftewel: ervaar jij ook zelf voordeel van jouw *commitment* aan het respecteren van regels en normen? Dat kan zich manifesteren in een eerlijke en toegankelijke rechtspraak, in een beroep kunnen doen op sociale bescherming en burenhulp, of in het kunnen beïnvloeden van de politiek.

Politieke en maatschappelijke participatie wordt veelal gemeten aan de hand van het al dan niet doen van vrijwilligerswerk voor een maatschappelijke of politieke organisatie.

Drie uitdagingen

Sociale samenhang is een belangrijk onderdeel van brede welvaart. Het heeft op meerdere fronten een positief

effect op de welvaart. Maar het is niet zo gemakkelijk om deze samenhang te meten in een wereld waarin welvaart in het hier en nu steeds moeilijker los kan worden gezien van de aanspraak die deze welvaart doet op de beschikbaarheid van middelen van zowel toekomstige generaties als mensen elders in de wereld. Wij belichten drie uitdagingen voor het meten van sociale samenhang als onderdeel van brede welvaart.

Meer samenhang is niet per se beter

Op het grensvlak van de individuele of groepsgebonden kwaliteit van leven en de kwaliteit van de samenleving als geheel bestaat er een schaduwkant of frictiepunt aan een hoge mate van sociale samenhang. Frequente en intensieve onderlinge contacten tussen leden van een groep bevorderen dan wel de samenhang *binnen* deze groep, maar kunnen ertoe leiden dat men zich minder betrokken voelt bij andere groepen (De Hart et al., 2002). De effecten van sociale samenhang op de kwaliteit van de samenleving zijn dan ook veel ambiguer dan vaak uit beleidsnotities blijkt (Dekker, 2006). De Hart en Dekker sluiten hiermee aan bij Granovetter (1973) en Putnam (2000), die nadrukkelijk stellen dat het niet alleen gaat om samenhang binnen groepen (*bonding*), maar ook tussen groepen onderling (*bridging*). Ziehier de uitdaging voor de cultureel en sociaal steeds diversere samenleving.

Het uitgangspunt van de indicator 'frequentie van sociale contacten' van dashboard 'hier en nu' is: hoe meer contacten, hoe beter dit is voor de brede welvaart. Deze indicator richt zich op contacten binnen groepen. Sterke binding binnen groepen hoeft echter niet altijd positief te zijn voor de samenleving in haar geheel. Integendeel, want zwakkere verbondenheid binnen groepen kan zelfs het bruggen slaan naar andere groepen bevorderen.

Een indicator die zich uitsluitend richt op de contacten binnen groepen is daarom niet voldoende voor het meten van de bindingskracht in een samenleving die in toenemende mate divers wordt, en waarbij het slaan van bruggen tussen de verschillende groepen steeds belangrijker lijkt te worden. Een indicator die zich richt op contacten tussen groepen heeft in een samenleving als de onze ook een significante toegevoegde waarde.

Eigen gedrag is ook belangrijk in de samenhang tussen generaties

Het is maar de vraag of via de indicatoren in het dashboard 'later' solidariteit met toekomstige generaties

afdoende gemeten en inzichtelijk kan worden. Anders dan in het dashboard 'hier en nu' is er in 'later' wel ruimte voor de relatie van het individu tot andere groepen. Het gaat hierbij om indicatoren wat betreft vertrouwen in de intenties van anderen, of dat nu medeburgers zijn – via ervaren gevoelens van discriminatie – of instituties. Dat maakt de meting van sociaal kapitaal in dit dashboard vooral tot iets dat zich richt op de perceptie van de ander en niet op de eigen persoon. Het eigen gedrag doet er echter wezenlijk toe. Dit meenemen zou een eerste stap zijn.

Grensoverschrijdende sociale samenhang doet ertoe
Dat in het dashboard 'elders' van de Monitor Brede Welvaart geen indicatoren van sociale samenhang opgenomen zijn, is een gemis. Sociale samenhang vindt namelijk op verschillende niveaus plaats – en door in de brede welvaart de invloed op 'elders' erbij te betrekken, wordt ook sociale samenhang op mondiaal niveau relevant. Het gaat hierbij om vertrouwen in multilaterale organisaties en van mensen wereldwijd, en ook metingen die zich richten op de contacten met mensen buiten onze landsgrenzen. Deze metingen kunnen inzicht geven in de grensoverschrijdende samenhang en solidariteit.

Tot slot

Voor brede welvaart is de interne bindingskracht in het hier en nu alleen niet afdoende, maar is een bredere kijk op sociale samenhang en de solidariteit die ook de toekomstige generaties en mensen buiten onze landsgrenzen omvat noodzakelijk. Daarbij moet de aanname losgelaten worden dat meer onderlinge binding in een samenleving altijd tot meer welvaart en welbevinden leidt. Ook – en soms vooral – geven losse en brede verbanden ruimte om nieuwe verbindingen aan te gaan tussen verschillende groepen in de samenleving, en dragen zodoende bij aan een brede welvaart. Daarmee prikken we door veel beleidsaannames heen die altijd het positieve effect van binding benadrukken, en wijzen we op een relevante onderzoeksagenda voor een mondiaal verbonden samenleving.

Literatuur

- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In: J. Richardson (red.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press, 241–258.
- CBS (2018) *Monitor Brede Welvaart 2018*. Heerlen: CBS.
- Coleman, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- Dekker, K. (2006) *Governance as glue: urban governance and social cohesion in post-WWII neighbourhoods in the Netherlands*, proefschrift. Utrecht: KNAG.
- Granovetter, M.S. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Hart, J. de (red.), F. Knol, C. Maas-de Waal en T. Roes (2002) *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: SCP.
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R.D., R. Leonardi en R.Y. Nanetti (1993) *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Schmeets, H. en S. te Riele (2014) Declining social cohesion in the Netherlands? *Social Indicators Research*, 115(2), 791–812.
- SCP (2018) *Verhalen blijven vertellen en elkaar willen begrijpen*. Den Haag: SCP.
- Woolcock, M. (1998) Social capital and economic development: towards a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27(2), 151–208.

Arbeidskwaliteit moet een indicator voor brede welvaart zijn

Zonder arbeid geen welvaart. Maar arbeid is meer dan productiviteit en innovatie om materiële welvaart te creëren. In de Monitor Brede Welvaart wordt bij arbeid gedacht aan arbeidsparticipatie, maar de inhoud van het werk, van belang voor zingeving en duurzame inzetbaarheid, blijft buiten beschouwing. Welke indicatoren voor arbeidskwaliteit kunnen worden toegevoegd?

IN HET KORT

- De meeste mensen werken een groot deel van hun leven en van de dag.
- De indicator arbeidsparticipatie voorspelt onvoldoende de kans op welzijn.
- Indicatoren als interessant werk, steun van de leiding, tijdsdruk en baanonzekerheid geven inzicht in de kwaliteit van werk.

FRANK POT

Emeritus hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen

PETER

SMULDERS

Research fellow bij TNO

Samenwerken is essentieel voor een goed functionerende samenleving. De meeste mensen doen een groot deel van hun leven en een groot deel van de dag betaald werk. Om het in actueel jargon te zeggen: arbeid is in verregaande mate bepalend voor de kwaliteit van leven.

Bij de Monitor Brede Welvaart wordt gebruikgemaakt van het CES-meetsysteem als internationale standaard voor het meten van brede welvaart (CBS, 2018). Menselijk, economisch, natuurlijk en sociaal kapitaal zijn hierbij de hulpbronnen die de samenleving tot haar beschikking heeft om welvaart en welzijn te genereren en op peil te houden.

Bij deze methodologie is arbeid – naast onderwijs en gezondheid – onderdeel van de hulpbron menselijk kapitaal. Er zijn drie indicatoren met betrekking

tot arbeid opgenomen in de Monitor Brede Welvaart: ‘netto arbeidsparticipatie’, ‘langdurige werkloosheid’ en ‘gewerkte uren’. Dat zijn zonder meer belangrijke indicatoren. Mensen die werken zijn immers vaker tevreden met het leven (82 procent) dan niet-werkenden (57 procent) (Van Echtelt et al., 2016).

Deze drie indicatoren geven echter een onvolledig beeld, omdat ze alleen de mate waarin mensen werken meten. Het hebben van werk is voor veel mensen weliswaar een noodzakelijke voorwaarde voor welvaart en welzijn, maar niet een voldoende voorwaarde. Om een voorbeeld te geven: de taken bij fietsenfabriek Gazelle in Dieren duren negentig seconden, wat het werk vervreemdend en mensenwaardig maakt, en wat in strijd is met artikel 3.d van de Arbowet. Bij fietsenfabriek Koga in Heerenveen maakt een monteur een hele fiets, wat betekenisvol werk is (Pot, 2016). In de Monitor Brede Welvaart tellen beide werknemers echter even zwaar mee, als ze evenveel uren werken.

Een beter beeld ontstaat als ook de kwaliteit van arbeid in de monitor wordt meegenomen. Het percentage dat tevreden is met het leven, is namelijk lager bij mensen met een slechte kwaliteit van de arbeid: 14 procent lager bij mensen die de zwaarte van hun werk als erg belastend ervaren en 13,5 procent lager bij mensen die afwijkende werktijden als erg belastend ervaren. In de categorie werknemers die negatief scoren op kenmerken als autonomie, steun van de leidinggevende en ontplooiingsmogelijkheden is dat 14,5 procent lager (Van Echtelt et al., 2016). De arbeidskwaliteit verdient daarom dus zeker zo veel aandacht als de waterkwaliteit, die wél in de monitor is opgenomen.

Een eerdere poging om extra indicatoren toe te voegen is door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gedaan (Gielen en Moonen, 2018). In

navolging van de OESO hebben zij bijvoorbeeld onbetuurd deeltijdwerk en flexwerk als indicatoren voor werkzekerheid toegevoegd. En als indicatoren voor arbeidsomstandigheden raden zij aan om te kijken naar zaken als verzuim als gevolg van arbeidsongevallen en psychosociale arbeidsbelasting.

Geïnspireerd door het werk van Gielen en Moonen (2018) nemen wij de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) als vertrekpunt. Voor de invulling en uitvoering van de NEA zijn TNO en CBS gezamenlijk verantwoordelijk. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid levert een financiële bijdrage aan het veldwerk. Wij hebben ons afgevraagd welke indicatoren uit de NEA 2012–2017 bruikbaar zijn als aanvulling voor de Monitor Brede Welvaart, zodat ook andere arbeidskenmerken dan werkgelegenheid meegenomen worden.

Buitenlandse indicatoren

Omdat de kwaliteit van werk belangrijk is, zijn er organisaties die behalve de omvang van de werkgelegenheid ook de kwaliteit van de arbeid indiceren. De bekendste is de International Labour Organization (ILO), die voor fatsoenlijk werk ('decent work') verschillende indicatoren gebruikt, zoals het aantal arbeidsongeval-

len en of werknemers het recht van organisatie en het recht van collectief onderhandelen kunnen uitoefenen (ILO, 2018).

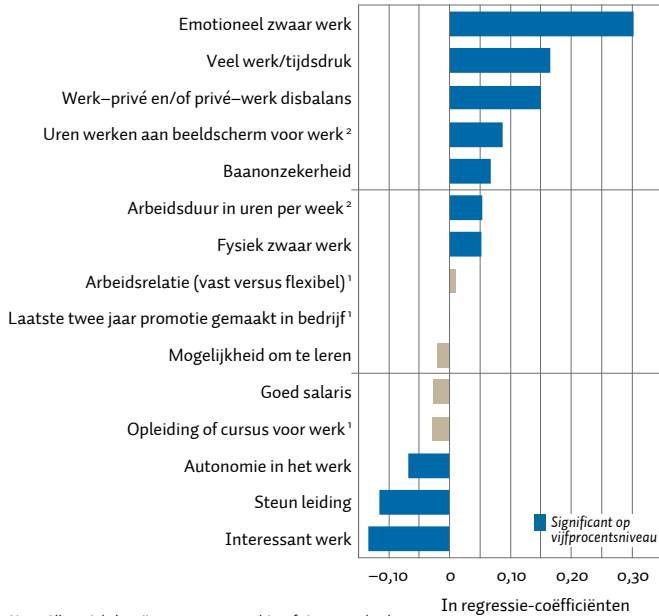
Eurofound, de Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden, heeft in de loop van de jaren diverse indicatoren voor arbeidskwaliteit ('job quality') ontwikkeld. De laatste versie van hun European Working Conditions Survey (EWCS) bestaat uit zeven indicatoren: fysieke omgeving, sociale omgeving, arbeidsintensiteit, vaardigheden en de benutting daarvan, kwaliteit van arbeidstijd, vooruitzichten en verdiensten (Eurofound, 2016). De invalshoek van Eurofound is grotendeels overgenomen door de OESO, die indicatoren voor drie dimensies onderscheidt: salaris, werkzekerheid en kwaliteit van de arbeid. Kwaliteit van arbeid bestaat daarbij uit de inhoud van het werk, omstandigheden en verhoudingen (Cazes et al., 2015).

Monitoren kan natuurlijk worden gebruikt om effecten van beleid te meten. Zo heeft Finland in 2012 als doel geformuleerd dat het land in 2020 de beste arbeidsplaatsen van Europa moet hebben (Ministry of Labour, 2012). De cijfers van de EWCS laten zien dat ze dat nog gaat lukken ook. Dichter bij huis, in Vlaanderen, spreken de sociale partners in de Sociaal-Econo-

Samenhang kwaliteit van het werk en burn-outklachten

FIGUUR 1

N = 157.632

Noot: Alle variabelen zijn gemeten op een drie- of vierpuntsschaal, tenzij anders aangegeven met ¹ Binair en ² Ratioschaal

Bron: TNO/CBS NEA 2012–2017 | ESB

mische Raad Vlaanderen (SERV) regelmatig af welke indicatoren van de 'werkbaarheidsmonitor' moeten verbeteren en welk tijdpad daarbij hoort (Pot, 2018).

Burn-outklachten en vertrekvens

Om de keuzes voor geschikte arbeidsindicatoren uit de NEA beter te kunnen onderbouwen, hebben wij gekeken welke arbeidskenmerken samenhangen met twee belangrijke negatieve gevolgen van een slechte kwaliteit van werk: klachten die op een risico van burn-out wijzen en de vertrekvens.

De toename van burn-outklachten is een groot onderwerp geworden in Nederland, dat raakt aan de kwaliteit van leven die in de Monitor Brede Welvaart zichtbaar moet worden. Het is onzes inziens dan ook van belang om te weten welke werkkenmerken daarmee vooral samenhangen. In de NEA is dat gemeten met vijf vragen waarvan het antwoord op een schaal kan worden weergegeven. De variabele *Vertrekvens* is samengesteld uit twee vragen en geeft aan dat mensen hebben nagedacht over het zoeken van ander werk ('Heeft u er in het afgelopen jaar over nagedacht om ander werk te zoeken dan het werk bij uw huidige werkgever?') en dat ze daarvoor iets hebben ondernomen ('Heeft u in het afgelopen jaar ook daadwerkelijk iets ondernomen om ander werk te vinden?').

De kenmerken die met burn-outklachten en vertrekvens samenhangen zullen waarschijnlijk gedeeltelijk verschillen. Door na te gaan waar ze overeenkomen, krijgen we een aanwijzing welke aspecten van arbeidskwaliteit het meest belangrijk zijn.

Keuze van indicatoren

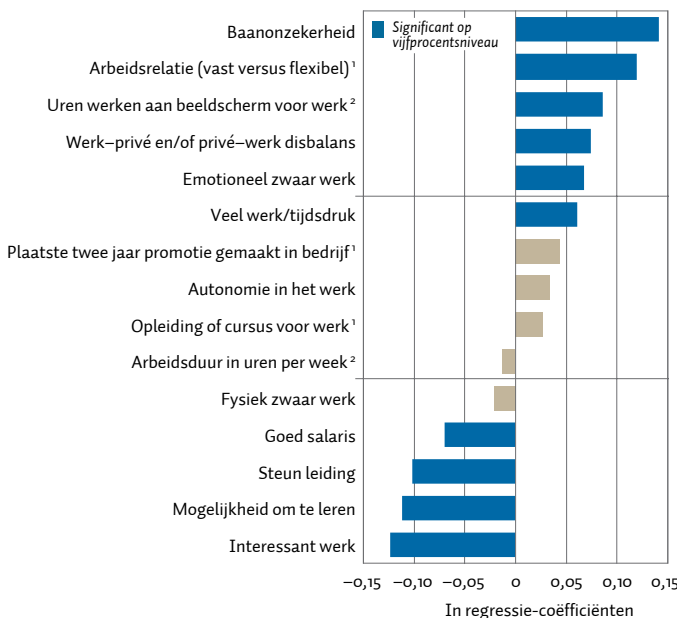
Op basis van de genoemde buitenlandse monitors en onze kennis van het internationale onderzoek over wat de kerndimensies van de kwaliteit van de arbeid zijn (Gallie, 2003; Kalleberg, 2011; Leschke en Watt, 2014) hebben we vijftien indicatoren van de kwaliteit van de arbeid uit de NEA gedestilleerd.

Dat de door ons gebruikte indicatoren van kwaliteit van de arbeid geschikt zijn voor de Monitor Brede Welvaart kan theoretisch en empirisch voor een deel ook met ander onderzoek worden onderbouwd. Een overzicht van negentien longitudinale onderzoeken leverde bijvoorbeeld op dat er op de gerapporteerde gezondheid en op welzijn een duidelijk effect is van taakeisen, regelmogelijkheden zoals autonomie, het kunnen benutten van vaardigheden en het hebben van sociale steun van baas en collega's (De Lange et

Samenhang kwaliteit van het werk en vertrekvens

FIGUUR 2

N = 157.032

Noot: Alle variabelen zijn gemeten op een drie- of vierpuntsschaal, tenzij anders aangegeven met ¹ Binair en ² Ratioschaal

Bron: TNO/CBS NEA 2012–2017 | ESB

al., 2003). Veel van de gevonden significante elementen vinden we ook in relatie tot de motivatie om langer door te werken (Smulders et al., 2017).

Het theoretisch fundament voor deze uitkomsten is bijvoorbeeld al te vinden in het zogenaamde balans-model bij De Sitter (1981) en bij Karasek en Theorell (1990). Kwaliteit van de arbeid wordt in grote mate bepaald door de balans van taakeisen (regelvereisten) en regelmogelijkheden. “Eenvoudig uitgedrukt: het zijn niet de problemen die stress veroorzaken, maar de belemmeringen om ze op te lossen.” (De Sitter, 1981) Deze auteurs voegen daaraan toe dat van deze balans ook effecten zijn te verwachten op arbeidsproductiviteit en innovatief vermogen van de organisatie (materiële welvaart). Mensen die arbeid van goede kwaliteit hebben, kunnen immers beter problemen op hun werk oplossen en van hun werk leren. Ze zijn daardoor bovendien duurzaam inzetbaar.

De gekozen indicatoren hebben we met behulp van regressieanalyse gerelateerd aan burn-outklachten (figuur 1) en aan de wens om ander werk te zoeken (figuur 2). Hiervoor zijn de data van de NEA 2012 t/m 2017 gebruikt. De operationalisatie van de variabelen is te vinden in Hooftman et al. (2018).

Resultaten

In de figuren 1 en 2 is te zien dat er een aantal indicatoren zijn die overlap vertonen. Belangrijke aspecten die samenhangen met zowel burn-outklachten als het hebben van een vertrekvens, zijn emotioneel zwaar werk, veel werk/tijdsdruk, urenlang werken achter een beeldscherm, een disbalans in de werk-privé-situatie en een hoge mate van baanonzekerheid. Daarnaast leiden meer steun van de leiding en interessant werk tot minder burn-outklachten en een minder grote vertrekvens.

Opvallend is dat de mogelijkheid tot scholing geen belangrijke indicator lijkt voor de kwaliteit van werk. Het al dan niet volgen van een cursus heeft geen relatie met burn-outklachten of de vertrekvens, en de mogelijkheid om te leren naast het werk is alleen bij de vertrekvens significant.

In deze uitkomsten zitten meer aspecten van arbeidskwaliteit dan in het voorstel van Gielen en Moonen (2018). Op het vlak van werkzekerheid bevat het voorstel van Gielen en Moonen meer indicatoren, vooral ontleend aan de Enquête Beroepsbevolking. Interessant is dat de door ons en het CBS voorgestelde indicatoren in redelijke mate overlappen met de indicatoren van de OESO en Eurofound. Hoe aanvullen

de indicatoren op het gebied van arbeid er precies uit moeten zien, is onderwerp van nadere discussie. Mocht het niet lukken dit soort indicatoren in de internationale systematiek (CES-meetsysteem) op te nemen, dan kan Nederland dat in ieder geval voor zichzelf doen.

Conclusie

Het in dit artikel aangehaalde en gepresenteerde onderzoek bevestigt ons vermoeden dat arbeidskwaliteit een indicator in de Monitor Brede Welvaart zou moeten zijn. Bij een goede operationalisatie van de kwaliteit van de arbeid zijn vooral de volgende elementen van belang: interessant werk, steun van de leiding, niet te grote tijdsdruk en emotionele werkbelasting, geen grote baanonzekerheid en een niet te grote disbalans in de werk-privé-situatie.

Literatuur

- Cazes, S., A. Hijzen en A. Saint-Martin (2015) *Measuring and assessing job quality: the OECD Job Quality Framework*. OECD Social, Employment and Migration Working Paper, 174.
- CBS (2018) *Monitor Brede Welvaart 2018*. Heerlen: CBS.
- Echtelt, P. van, S. Croezen, J.D. Vlasblom et al. (2016) *Aanbod van arbeid 2016*. SCP-publicatie 2016-23.
- Eurofound (2016) *Zesde Europese enquête naar de arbeidsomstandigheden: overzichtverslag*. Verslag EF16341 te vinden op www.eurofound.europa.eu.
- Gallie, D. (2003) The quality of working life: is Scandinavia different? *European Sociological Review*, 19(1), 61–79.
- Gielen, W. en L. Moonen (2018) De verdeling van de brede welvaart in Nederland. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, (34)2, 264–274.
- Hooftman, W.E., G.M.J. Mars, B. Janssen et al. (2018) *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2017: methodologie en globale resultaten*. Leiden en Heerlen: TNO en CBS.
- ILO (2018) *Decent work and the sustainable development goals: a guidebook on SDG labour market indicators*. Genève: ILO.
- Kalleberg, A.L. (2011) *Good jobs, bad jobs*. New York: Russell Sage Foundation.
- Karasek, R.A. en T. Theorell (1990) *Healthy work: stress, productivity and the reconstruction of working life*. New York: Basic Books.
- Lange, A.H. de, T.W. Taris, M.A.J. Kompier et al. (2003) ‘The very best of the millennium’: longitudinal research and the demand-control-(support) model. *Journal of Occupational Health Psychology*, 8(4), 282–305.
- Leschke, J. en A. Watt (2014) Challenges in constructing a multidimensional European job quality index. *Social Indicators Research*, 118(1), 1–31.
- Ministry of Labour (2012) *National working life development strategy to 2020*. Helsinki.
- Pot, F. (2016) Gazelle: is dit wat we willen? *Zeggenschap*, 27(1), 8–11.
- Pot, F. (2018) Kwaliteit van de arbeid moet omhoog: Vlaamse sociale partners komen met actieplan. *Zeggenschap*, 29(1), 45–48.
- Sitter, L.U. de (1981) *Op weg naar nieuwe fabrieken en kantoren*. Deventer: Kluwer.
- Smulders, P., S. van de Bossche en S. van den Heuvel (2017) Veel werknemers willen eerder stoppen met werken dan de overheid beoogt. *ESB*, 102(4756), 592–594.

Natuurpunten maken bijdrage van natuur aan welvaart inzichtelijker

Natuur blijft vaak onderbelicht bij het meten van welvaart. Bij maatschappelijke kosten-batenanalyses zijn de eerste ervaringen om de effecten op natuur te meten met natuurpunten positief. Kunnen natuurpunten ook helpen bij het meten van de nationale welvaart?

IN HET KORT

- Natuur doet er toe voor onze welvaart. Maar om te bepalen hoeveel de maatschappij daarvoor over heeft blijft lastig.
- Gebruik van natuurpunten in MKBA's biedt mogelijkheden om natuur beter mee te nemen in de politieke besluitvorming.
- Om de verandering in nationale welvaart te meten zouden natuurpunten een interessante indicator kunnen zijn.

SONJA KRUITWAGEN

Onderzoeker bij het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)

PETRA VAN EGMOND

Onderzoeker bij het PBL

FRANK DIETZ

Sectorhoofd Duurzame Ontwikkeling bij het PBL

Het nadenken over welvaart en natuur kent een lange traditie. Zo'n vijftig jaar geleden typeerde Hueting de relatie tussen welvaart en natuur als een paradox: "De meest dwaze paradox die de welvaartsstaat oplevert is dat ze aan de ene kant weliswaar schaarse goederen minder schaars maakt, maar aan de andere kant vrije goederen schaars maakt." Met vrije goederen bedoelde Hueting in deze context natuur. Hij voegde er de concrete observatie aan toe "dat een stil stuk bos, hei of strand in tijd gemeten voor onze ouders en grootouders zonder auto dichterbij lag dan voor ons met een auto". (Hueting, 1970). De spanning tussen investeringen in wegen en de aantasting van natuur is nog steeds onderwerp van discussie. Zo leidde vorig jaar de voorgenomen verbreding van de A27 opnieuw tot protesten omdat dit ten koste gaat van het natuurgebied Amelisweerd.

De paradox van Hueting en de protesten bij Amelisweerd komen in de kern neer op een wegingsvraagstuk: leiden investeringsplannen die ook effecten hebben op de natuur per saldo tot een verhoging van de welvaart? Dat natuur geen marktprijs heeft, maakt deze afweging lastig. Hierdoor krijgen negatieve effecten op de natuur doorgaans minder aandacht dan de belangen die wél gemakkelijk in euro's zijn uit te drukken. Hoe weeg je het natuurverlies af tegen in euro's uit te drukken baten zoals de reistijdwinst en de aanleg- en onderhoudskosten van een weg?

Deze lastige afweging speelt ook op nationale schaal bij het meten van welvaart. In dit artikel gaan we na hoe natuureffecten op een adequate wijze meegenomen kunnen worden bij de investeringsbeslissingen aangaande projecten waar de overheid bij betrokken is. Daarbij vormt de fysieke dimensie van natuureffecten – via de zogenoemde 'natuurpuntenindicator' – de kern. Vanuit deze inzichten reflecteren we op de omgang met natuur bij de meting van welvaart op nationale schaal.

Bijdrage van natuur aan welvaart

In het welvaartsbegrip uit de economische wetenschap staan wensen of behoeften van mensen centraal. Welvaart is dan ook een subjectief begrip met een breed karakter: het kan gaan om zowel materiële goederen als immateriële diensten, zoals een accountant, een arts of de natuur die kan verschaffen.

Aan welke wensen men uiteindelijk prioriteit geeft, is een persoonlijke kwestie. Omdat de natuur het karakter van een collectief goed heeft, zijn de keuzemogelijkheden voor een individuele burger ten aanzien van natuur wel beperkt. Zo kan iemand zelf besluiten om een natuurgebied vaak, minder vaak of helemaal niet te bezoeken, of om al dan niet lid te zijn van een natuuroor-

ganisatie. Daarentegen zijn de beschikbare hoeveelheid natuurgebieden en de kwaliteit daarvan doorgaans het resultaat van een collectieve afweging over natuurbeheer.

Zeker in Nederland is natuur schaars en dat dwingt tot keuzes. In ons land resteert er nog circa vijftien procent van de oorspronkelijke natuurwaarde (CLO, 2019). Hoeveel Nederlandse natuur maatschappelijk optimaal is, is daarbij ook een economisch vraagstuk. Als er namelijk meer wensen vervuld kunnen worden wanneer de beschikbare middelen niet voor natuurbeheer, maar voor iets anders worden ingezet, dan verhoogt dit de maatschappelijke welvaart.

Om de bijdrage van natuur aan welvaart beter in beeld te brengen, moeten we weten hoeveel waarde mensen hechten aan de verschillende functies van natuur. De mate waarin de waardering van die functies mogelijk is, loopt namelijk uiteen. Waar natuur een direct bruikbaar product oplevert – denk aan hout of aan recreatiemogelijkheden – is de waarde ervan voor een deel aan marktprijzen te ontleen. Veel moeilijker wordt dat bij regulerende functies, zoals de waterbeheerende rol van een bos of het reinigende vermogen van een rivier. En welhaast onmogelijk is het voor de waarde die natuur heeft los van enig direct gebruik. Deze zogenoemde ‘niet-gebruikswaarde’ heeft betrekking op het in stand houden van de opties die de natuur biedt, en het behoud daarvan voor de toekomstige generaties.

Het meten van natuureffecten in MKBA's

Een mogelijkheid om over natuur meer gestandaardiseerde informatie te krijgen, is om deze met natuurpunten te meten. Dit lost weliswaar het waarderingsprobleem niet op, maar brengt de relevante afruilen voor de samenleving of haar vertegenwoordigers wel scherper in beeld. Een methodiek voor natuurpunten is ten behoeve van maatschappelijke kosten-batenanalyses (MKBA's) ontwikkeld.

Het uitvoeren van MKBA's voor investeringsprojecten van de overheid is in Nederland staande praktijk. Een MKBA helpt de politieke besluitvorming doordat het alle projecteffecten systematisch in kaart brengt en via waardering in euro's onderling vergelijkbaar maakt (Romijn en Renes, 2013). Het saldo van alle via de MKBA in kaart gebrachte effecten maakt inzichtelijk of de uitvoering van een project de (brede) welvaart verhoogt.

Bij MKBA's worden uiteenlopende definities en methoden gehanteerd wat betreft het effect van natuur-

veranderingen op de welvaart. In het recente verleden gebeurde dit op drie manieren: ten eerste als een promemorie- of twel PM-post, ten tweede op een ordinale schaal weergegeven en ten derde gemonetariseerd (Bos en Ruijs, 2019). Als een projecteffect *pro memorie* in een MKBA wordt opgenomen, biedt dat in feite geen informatie anders dan dat het natuureffect wel van belang is, maar niet te specificeren. Een *ordinale score* (in de vorm van één of meerdere plussen of minnen) geeft wel aan dat er een welvaartseffect is, maar biedt uiteindelijk evenals een PM-post weinig houvast voor een investeringsbeslissing.

En als in MKBA's wel *eurobedragen voor natuureffecten* te vinden zijn, leert nadere bestudering dat de empirische basis hiervoor vaak zwak is (Sijtsma et al., 2009). Zo wordt de betalingsbereidheid voor natuur vaak overgenomen uit andere studies. Dat betekent dat voorkeuren van mensen in andere gebieden of landen, in een andere situatie en in een andere projectperiode als benadering worden gebruikt voor de verwachte welvaartsveranderingen veroorzaakt door een project in Nederland. Een andere reden voor de zwakke empirische basis is dat het aantal mensen dat geraakt wordt door de verandering in natuurwaarde van het project vaak onduidelijk is, terwijl een verandering in deze zogeheten 'impactpopulatie', onafhankelijk van de fysieke natuureffecten, tot grote schommelingen kan leiden in de welvaartseffecten. Deze studies zijn veelal niet transparant over factoren als de aantallen recreanten en de relevante bevolkingsomvang die het welvaartseffect bepalen.

Ook de MKBA-richtlijnen en -handboeken besteden over het algemeen weinig aandacht aan het meten en waarderen van het effect van natuurveranderingen op welvaart. Uit de internationale wetenschappelijke literatuur komt geen breed gedragen consensus voort over hoe in een MKBA welvaartseffecten door veranderingen in natuur bepaald moeten worden (Bos en Ruijs, 2019).

Meten in natuurpunten

Dat de informatie over natuureffecten in MKBA's vaak summier is, is jammer en niet nodig. Want voor grote projecten zijn de te verwachten natuureffecten doorgaans al in een milieueffectrapportage (MER) geïnventariseerd.

Daarvoor is er nog wel een verwerkingsstap nodig. Een MER biedt namelijk een grote informatierijkdom – sommige soorten gaan erop vooruit, andere gaan erop achteruit – waardoor het voor bestuurders lastig is om

vast te stellen wat de natuureffecten in de verschillende projectvarianten per saldo behelzen. Daarom wordt de informatie uit de MER nu vaak niet benut in MKBA's.

Het concept van natuurpunten – zoals geïntroduceerd en beschreven door Sijtsma et al. (2009) – biedt die verwerkingsstap en maakt de informatie uit de MER beter hanteerbaar. Natuurpunten weerspiegelen de uiteenlopende fysieke projecteffecten op natuur in één geaggregeerde maat. Deze maatstaf geeft de verandering in de kwaliteit en kwantiteit van de natuur weer, gemeen in termen van biodiversiteit.

Bij de aggregatie tot een hanteerbare maat zijn transparantie, naspeurbaarheid en standaardisatie van

belang. Als aan deze voorwaarden is voldaan, kan de geaggregeerde maat rekenen op het vertrouwen van bestuurders en gaat er door aggregatie geen informatie verloren. De manier waarop de emissies van broeikasgassen onder één noemer worden gebracht, dient hier als voorbeeld. Om de emissie van broeikasgassen als methaan en lachgas samen te nemen, wordt deze vaak uitgedrukt in CO₂-equivalenten. De weging daarbij is de mate waarin het gas bijdraagt aan het broeikaseffect. Deze transparantie maakt dat CO₂-equivalenten als een betrouwbare eenheid worden gezien. Deze aggregatie tast de informatierijkdom niet aan, want desaggregatie naar de onderliggende detailinformatie blijft immers nog steeds mogelijk.

Natuurpunten doen iets soortgelijks. Ze geven de kwaliteit van een natuurgebied weer als een percentage van alle voor dat ecosysteem karakteristieke soorten die onder ideale omstandigheden erin zouden kunnen voorkomen. Een intact ecosysteem is daarbij geïndexeerd op 100 procent. Op basis van actuele kennis over het voorkomen van soorten, is de actuele kwaliteit van ecosystemen relatief makkelijk vast te stellen. Door deze kwaliteit te vermenigvuldigen met het aantal hectares, ontstaat een eerste beeld van de aanwezige ecologische natuurwaarde.

Dat eerste beeld moet vervolgens worden aangepast aan het soort ecosysteem – zoals bos, heide, grasland of moeras – en aan de bijdrage van dit ecosysteem aan de totale soortenrijkdom op landelijke, Europese of mondiale schaal. Met een weegfactor die rekening houdt met soortenrijkdom en de mate van bedreiging, kan het belang van elk type ecosysteem worden vastgesteld. Op basis van een systematische ecologische data-grondslag die objectief en transparant is, zijn deze weegfactoren vastgesteld (Sijtsma et al., 2009).

De natuurpuntenmethodiek is opgenomen in de Werkwijzer Natuur (Arcadis en CE Delft, 2018), en bij het opstellen van MKBA's is er inmiddels enige ervaring opgedaan met natuurpunten (Bos en Ruijs, 2019). Deze ervaring leert onder andere dat de natuurpuntenmethode een praktische en transparante methode is om de uitwerking van projecteffecten op biodiversiteit te kwantificeren. Deze methode kan behulpzaam zijn bij het identificeren van het meest natuurvriendelijke alternatief of van de meest kosteneffectieve natuurcompensatiemaatregelen. Kader 1 toont aan de hand van een voorbeeld aan hoe de natuurpuntenmethodiek kan helpen bij de MKBA's. Ook leert de ervaring dat het toepassen van de natuurpuntenmethodiek voor

Natuurpunten bij de MKBA Waterdunen

KADER 1

Sijtsma et al. (2009) hebben aan de hand van het project Waterdunen (in Zeeuws-Vlaanderen) inzichtelijk gemaakt wat natuurpunten kunnen betekenen. In de MKBA Waterdunen zijn door Decisio (2006) drie projectalternatieven geanalyseerd voor het op peil brengen van de kustverdediging in de buurt van Breskens. De variant 'Aangepast' kent daarbij de laagste nettokosten en de variant 'Natuurlijk' de hoogste, zie tabel 1.

Uit de MER van het project Waterdunen blijkt dat de alternatieven nogal verschillen qua aard en omvang van de natuur die resulteert na uitvoering van een van die alternatieven. De MKBA verbindt echter geen euro-bedragen aan de natuureffecten – dat blijkt lastig – maar neemt een PM-post op. Door de natuurverandering in natuurpunten te kwantificeren, komen de verschillende varianten met hun uiteenlopende nettokosten in een

ander daglicht te staan.

De projectvariant 'Gevarieerd' is niet aantrekkelijk, want bij eenzelfde natuurwinst zijn de nettokosten hiervan immers hoger dan die van de variant 'Aangepast', zie tabel 1. De variant 'Natuurlijk', met de hoogste nettokosten, blijkt de hoogste kosteneffectiviteit te hebben: per miljoen euro aan nettokosten levert deze de meeste natuurwinst op. Deze variant scoort voor natuur veel hoger dan de andere varianten. Hierdoor ontstaat het nieuwe – en voor beslissers relevante – inzicht dat er sprake is van een afruilrelatie: de hoogste natuurwaarde wordt gerealiseerd door de variant met de hoogste nettokosten. Ook geeft de natuurpunten-systematiek de orde van grootte daarbij aan: in dit geval leveren dubbele kosten een ruim twee maal zo grote toename op van de ecologische natuurwaarde binnen het relevante gebied.

Gestileerde resultaten van de MKBA, aangevuld met natuurpunten

TABEL 1

Projectvariant	Nettokosten mln euro	Natuurverbetering natuurpunten	Kosten-effectiviteit natuurpunten per mln euro
Gevarieerd	16,4	180	11,0
Natuurlijk	26,9	450	16,7
Aangepast	14,4	180	12,5

Bron: Sijtsma et al. (2009) | ESB

natuur in en op het water complexer is dan voor natuur in en op het land, omdat het impactgebied bij aquatische natuur groter is en lastiger om af te bakenen (Bos en Ruijs, 2019).

De waarde van een natuurlpunt

Het opnemen van natuurlpunten in een MKBA lost een deel van de informatieproblemen op over welke effecten een voorgenomen project zou hebben op de natuur. En door de aggregatie van een veelheid aan informatie transformeren de natuurlpunten deze tot een hanteerbare proportie. Natuurlpunten zeggen echter niets over de maatschappelijke waardering van de natuurveranderingen die een project veroorzaakt. De analyse van het project Waterdunen met natuurlpunten toont weliswaar aan dat er een afruil is tussen kosten en natuur, maar geeft geen informatie of we als samenleving bereid zijn om die kosten te maken voor de verbetering van de natuurkwaliteit. Dat blijft een politieke keuze. Wel is die politieke keuze nu op basis van beter te vergelijken informatie te maken.

Het gebruik van natuurlpunten vergroot de betekenis van de MKBA als informatie-instrument voor de politieke besluitvorming over projecten met (aanzienlijke) natuureffecten. Natuurlpunten zijn een vrij abstract begrip, waarvoor er geen gevoel wat betreft de orde van grootte aanwezig is. Mede door de bescheiden toepassing van natuurlpunten in MKBA's tot nu toe, ontbreekt er inzicht over de projecten heen in een gangbare *range* van natuurlpunten per geïnvesteerde euro. Het regelmatig toepassen van natuurlpunten kan daar mogelijk wel aan bijdragen. Daarvan leren we ook of de natuurwinst met grote of kleine inspanningen gepaard gaat.

Nationale natuurlpunten

Net als op projectniveau, is er op nationaal niveau een meetprobleem. Het is evident dat natuur ertoe doet voor onze welvaart, maar het kwantificeren van de bijdrage van natuur aan de welvaart loopt vast op de moeilijkheid om op een betrouwbare wijze de waardering van mensen voor natuur – die tijd- en plaatsafhankelijk is – voor heel Nederland te bepalen.

Op projectniveau kan er via natuurlpunten een systematisch en hanteerbaar zicht op natuureffecten ontstaan, waarbij gebruikgemaakt wordt van de rijkheid van informatie over natuurkwaliteit die in milieueffectrapportages geïnventariseerd is. In beginsel is dit ook op nationale schaal mogelijk. Via de methodiek van natuurl-

punten zou de toestand van de natuur voor heel Nederland – waarbij het zowel gaat om hectares als om kwaliteit – samengevat kunnen worden in één overzichtelijke indicator: natuurlpunten. Dan weerspiegelt daarbij de kwaliteitsdimensie bijvoorbeeld in hoeverre de Nederlandse natuur zeldzame of bedreigde soorten herbergt.

Net als bij de MER op projectniveau, wordt er op nationale schaal al veel informatie verzameld over de actuele kwaliteit van de natuur. Ook hier is het probleem om die bak aan informatie tot hanteerbare proporties te verwerken. Bij de evaluatie van het Nederlandse natuurbeleid gebeurt dat door een mandje met indicatoren te hanteren, waaronder het aantal bedreigde soorten of de actuele milieucondities in vergelijking met de condities die nodig zijn om soorten duurzaam te beschermen. Om welvaartsverandering te meten, zouden natuurlpunten een interessante indicator kunnen zijn.

Net als op projectniveau biedt inzicht in de toe- of afname van het aantal natuurlpunten voor heel Nederland geen informatie over de maatschappelijke waardering hiervan. Hoewel natuurlpunten hanteerbare informatie verschaffen over de veranderingen in de natuur, is daarmee nog niet aan te geven of dit de welvaart verbetert of verslechtert, laat staan de mate waarin dat het geval is. De vraag die Huetting zo'n vijftig jaar geleden stelde, is dus nog even actueel, maar zou nu ietsje anders geformuleerd kunnen worden, namelijk: wat is een natuurlpunt ons waard?

Het beantwoorden van die vraag begint echter met het periodiek in kaart brengen van de omvang van de natuurlpunten in Nederland en de veranderingen daarin. Daarmee ontstaat een geaggregeerd beeld van de ontwikkeling van deze welvaartscomponent en dat helpt natuur op de agenda te houden.

Literatuur

Arcadis en CE Delft (2018) *Werkwijzer natuur; maatschappelijke kosten-baten analyses*. Amersfoort: Arcadis.

Bos, F. en A. Ruijs (2019) *Biodiversity in the Dutch practice of cost-benefit analysis*. CPB Achtergronddocument, februari.

CLO (2019) *Natuurlbeleid en natuurlbescherming: indicatoren*. Te vinden op www.clo.nl.

Decisio (2006) *MKBA Waterdunen: maatschappelijke kosten-batenanalyse voor kustversterking en gebiedsontwikkeling in de Jong- en Oud-Breskenspolder*. Amsterdam: Decisio BV. Te vinden op www.vliz.be.

Huetting, R. (1970) *Wat is de natuur ons waard?* Baarn: Wereldvenster.

Romijn, G. en G. Renes (2013) *Algemene leidraad voor maatschappelijke kosten-batenanalyse*. Den Haag: CPB/PBL.

Sijtsma, F.J., A. van Hinsberg, S. Kruitwagen en F.J. Dietz (2009) *Natuureffecten in de MKBA's van projecten voor integrale gebiedsontwikkeling*. PBL-publicatienummer 500141004.

Verdeling inherent aan welvaart

Het recente kabinetsbesluit om toch een koolstofbelasting te introduceren, is mede ingegeven door de gevolgen die het eerdere Klimaatakkoord zou hebben voor de inkomensverdeling: de zwaarste lasten voor de laagste inkomens (1,8 procent koopkrachtverlaging), de lichtste voor de hoogste (0,8 procent verlaging). Het toont glashelder aan dat het verdelingsvraagstuk integraal onderdeel is van welvaartsbeleid. Dat geldt ook voor andere componenten dan het milieu: gezondheid (sluitende ziekenhuizen), onderwijs (voortgaande bezuinigingen), huisvesting (prijsexplosie), arbeidsmarkt (record flexibilisering) en veiligheid (politie-inzet). Overal rijst de vraag: wie gebruikt hoeveel en betaalt wat? Hier is nog een wereld te winnen voor de *Monitor Brede Welvaart* (zie Smits en Horlings, 2019; in dit dossier).

De essentie van de Monitor is een *dashboard* met voor elke welvaartscomponent een kolom die het belang ervan aangeeft binnen vier typen van bevolkingsgroepen: twee geslachten, zeven leeftijdsgroepen, drie opleidingsniveaus en drie migratieachtergronden. Bijvoorbeeld: 62 procent van de laagopgeleiden vindt zijn of haar gezondheid goed of zeer goed, van de hoogopgeleiden is dat 84 procent. Dat is zonder meer belangrijk, maar incompleet zonder verdeling naar inkomen. De recente ommezwaai onderstreept dat voor het milieu, de groepsverschillen suggereren het in den brede: hoogopgeleiden zijn vaak tevreden en gezond, en lijden weinig onder hoge woonlasten – én ze hebben ook een aanmerkelijk hoger inkomen en veel meer vermogen. Vermijd suggesties en voeg een vijfde groepstype aan de kolommen toe: tien decielen of vijf kwintielen van de inkomensverdeling.

Ook dan ontbreekt nog de helft van het verhaal: de verdeling van de componenten *over* de groepen. Dat is onmisbaar voor een goed begrip aangezien deze toont waar in de maatschappij de hogere en lagere welvaart terecht komen, en hoe dat verschuift als de omvang van de categorieën verandert. Een voorbeeldje: recent richtte het Centraal Planbureau alle aandacht op het hoge percentage flexibele contracten onder laagopgeleiden. Dat ligt inderdaad fors hoger dan onder middelbaar- en hoogopgeleiden. Maar de aantallen laagopgeleiden dalen continu en de aantallen hoogopgeleiden exploderen. Laagopgeleiden vormen daarom een krimpende minderheid van de flexibele werknemers, terwijl de groei zich concentreert bij de hoogopgeleiden. Zet de 'verdeling *over*' eenvoudig in een tweede kolom naast de 'verdeling *binnen*'.

WIEMER SALVERDA

*Emeritus hoogleraar aan de
Universiteit van Amsterdam*

Helaas beperkt de Monitor zich tot groepsverschillen, ook wel 'horizontale ongelijkheid' genoemd. De 'verticale ongelijkheid' – ongelijkheid onder de gehele populatie binnen een component – schittert door afwezigheid. De OESO (2017) beargumenteert het belang daarvan, uitgewerkt in twintig indicatoren, en belicht apart de situatie van de minst bedeeden per component – analoog aan armoede. Hup, al deze gegevens voor Nederland kunnen zo in een derde kolom.

Voeg tot slot nog een welvaartscomponent toe: huishoudvorming – de bron van welzijn, sociaal kapitaal en (gestandaardiseerd) inkomen, de grondslag van wonen – in reactie op de zorg dat dit moeilijker wordt voor jongeren, minder opgeleiden en eenverdieners.

Deze toevoegingen zullen het dashboard veel interessanter maken. De taak van het Centraal Bureau voor de Statistiek is niet om de onderlinge samenhang van gegevens te analyseren, maar wel om die te bundelen en complementeren, zodat beleidsvorming en analyse door andere partijen wordt vergemakkelijkt en geïnspireerd. Hoe meer we meten, hoe meer we kunnen weten. En de onderliggende details zijn onmisbaar in een dashboard.

Ook hier een voorbeeldje. Werkende armoede is een samengesteld begrip, gebaseerd op de individuele werkzaamheid en inkomenspositie van het bijbehorende huishouden. Vaak wordt de oplossing gezocht in het bevorderen van laagbetaald werk, maar wat geeft hier eigenlijk de doorslag: lage beloning of te hoge belastingen? Voor een goed begrip horen beide thuis in een dashboard. De meeste laagbetaalden blijken lid van niet-arme huishoudens, en de meeste arme, werkende huishoudens zijn niet laag beloond. Hun loon strekt zich uit tot in de zevende deciel van de bruto-inkomensverdeling; dat is niet alleen bij ons zo, maar in heel Europa en ook in de Verenigde Staten. Het probleem lijkt eerder te liggen in de belasting van deze huishoudens.

Zonder dashboards geen goede besturing – aan welke knoppen moet je draaien? – en geen goede analyse. Aan de analyse de taak om te voorkomen dat beleidsmakers het laaghangend fruit plukken en de rest laten zitten.

Literatuur

OESO (2017) *How's life? 2017. Measuring well-being*. Parijs: OESO.

Smits, J.P. en E. Horlings (2019) *De conceptuele basis, uitkomsten en vervolg van de Monitor Brede Welvaart*. ESB, 104(4773S), 7–11.

Verder lezen

Uit 1972: Welvaartstheorie of welzijnstheorie

“Dat het welvaartsbegrip aldus een uiteenlopende inhoud heeft, leidt inderdaad licht tot verwarring. Maar als men om die reden het formele welvaartsbegrip ondoelmatig acht, is de vervanging ervan door welzijn een bijzonder ongelukkige

keus. Daar deze term in nog veel mindere mate een vaststaande betekenis heeft dan welvaart voert hij van de regen in de drop.”

Hennipman, P. (1972) Welvaartstheorie of welzijnstheorie. *ESB*, 57(2832), 79–84.

Vorig jaar in *ESB*:

Natuur verdient een lagere discontovoet

De omvang en kwaliteit van landbouw- en natuurgebieden groeien gemiddeld genomen één tot drie procent langzamer dan de consumptie. Dat betekent dat in de toekomst de zogenaamde ecosystemendiensten schaarser worden dan consumptiegoederen.

Ruijs, A., G. Renes, M. Koetse en A. de Zeeuw (2018) Natuur verdient een lagere discontovoet. *ESB*, 103(4766), 468–471.

In perspectief

We meten om te weten. Maar geven de verschillende meetmethoden wel de informatie die we willen hebben?

De lange geschiedenis van het meten van welvaart

Het begrip welvaart kent een lange geschiedenis. Terugblikken op de ontwikkeling van het meten van welvaart plaats welvaart in een historische context. Dat geeft inzicht in de rol en betekenis van de recent ontwikkelde Monitor Brede Welvaart.

IN HET KORT

- De betekenis van welvaart is in de loop van vijfhonderd jaar continu veranderd.
- Het doel van welvaartsmeting is sterk verbonden met maatschappelijke en politieke ontwikkelingen.
- Welvaartsmeting heeft zich ontwikkeld van een weloverwogen compositie van indicatoren tot een brede set indicatoren.

MARCEL BOUMANS

Universitair
hoofddocent aan
de Universiteit
Utrecht

De gebruikelijke geschiedenis van het economisch denken begint met een bespreking van *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* van Adam Smith (1776). Hiermee is welvaart altijd al een van de belangrijkste thema's van economische analyse geweest. Tegelijkertijd laat de titel van dit werk zien dat men zich steeds moet afvragen wat er bedoeld wordt met welvaart. Er wordt steeds verschillend tegen welvaart aangekeken. Zo relateert de huidige Monitor Brede Welvaart van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) welvaart aan de kwaliteit van leven. Wat is de aard van welvaart – bij Smith is het de rijkdom van een natie – en welke factoren dragen daaraan bij? Maar ook, van wie is die welvaart of van wat? In de loop van de 250 jaar na het verschijnen van de *Wealth of Nations* zijn er op deze vragen verschillende antwoorden gegeven.

Welvaartsmeting als krachtmeting

Een goed beginpunt voor de geschiedenis van de meting van welvaart is honderd jaar voor de publicatie van de *Wealth of Nations* in 1776. Toen probeerde William

Petty – bekend vanwege zijn *Political arithmetic* (1676) – vast te stellen wat de inkomsten en uitgaven, bevolkingsaantallen en hoeveelheid land van Engeland en Wales waren. Dat wilde hij weten om tot een inschatting te komen of en hoe een oorlog met de Lage Landen bekostigd kon worden door middel van belastingen. In 1695 publiceerde Charles Davenant zijn schattingen onder de pakkende titel *An essay upon ways and means of supplying the war*. Zowel Petty als Davenant ging na hoeveel belasting er geheven kon worden om een oorlog te bekostigen. Davenant betrok daarbij echter ook de internationale handel. Het doel van beiden was om de 'sterkte' van een land te bepalen (Bos, 2017; Coyle, 2014; Mitra-Kahn, 2011). Adam Smith wijzigde het perspectief met het begrip van 'productieve arbeid' als belangrijke bron van welvaart. Daarmee werd productie een van de centrale factoren voor het bepalen van de rijkdom van een 'natie'. Dat is het tot vandaag zo gebleven.

Statistiek en barometers

In de negentiende eeuw voltrok zich een ontwikkeling die bepalend is geweest voor de wijze waarop welvaart werd gemeten: toen kwam – voornamelijk in Europa – de statistiek op. Het woord is afgeleid van 'staat', en verwijst naar de verzameling van gegevens relevant voor 'staatskunde' en 'staathuishoudkunde'. Dit resulteerde in de oprichting van allerlei statistische bureaus en verenigingen in Europa (Klep en Stamhuis, 2002).

Het einde van de negentiende eeuw werd geplaagd door regelmatig terugkerende financiële crises, waarbij vragen werden gesteld in hoeverre het inderdaad een regelmatigheid betrof. Vooral toen de statistieken in grafieken werden weergegeven, werd een patroon zichtbaar dat men 'conjunctuur' ging noemen. En als dit fenomeen inderdaad bestaat, dan zou het een goede indicator kunnen zijn van de economische situatie waarin een land verkeert. Met dit idee werden er in de jaren tien en twintig van de vorige eeuw allerlei initiatieven genomen

om een soort ‘barometer’ te ontwikkelen die ‘economische condities’ van een land weergaf en zou kunnen voorspellen. De beroemdste barometer is de zogeheten *Harvard A-B-C barometer*, die bestond uit drie indicatoren, A, B en C, die respectievelijk ‘speculative conditions’, ‘business conditions’ en ‘banking conditions’ representeerden (Friedman, 2014). Deze barometer werd gepubliceerd in de *Review of Economic Statistics*, een tijdschrift dat in 1917 werd opgericht met het doel om deze barometer maandelijks te publiceren. De Har-

lande, al dan niet na overheidsingrijpen, een verbetering van de binnenlandse conjunctuur intreden, ook zonder verbetering van onze exportpositie?” (VSS, 1936). Het is in dit kader van belang je af te vragen waarvan dit model een weergave is. De 24 regressievergelijkingen die samen dit model vormen, representeerden wat na de Tweede Wereldoorlog een ‘economie’ is gaan heten. Het begrip ‘economie’ verwijst naar het geheel van relaties tussen geaggregeerde grootheden als productie, consumptie en inkomsten binnen een bepaald land of regio. Volgens Tinbergen was kennis hierover van belang om uit te vinden waar overheidsingrijpen het meest effectief is.

Ten tweede stelde John Maynard Keynes in Engeland dezelfde vragen. Het antwoord erop werd geleverd door een inzicht van een student van hem, Richard Kahn, namelijk het principe van de ‘multiplier’. Om de multiplier te kunnen gebruiken als middel om de werkloosheid te bestrijden, waren er volgens Keynes veel betere statistieken nodig, zeker betreffende het nationaal inkomen en de bestedingen. Het Verenigd Koninkrijk kende al een langere traditie om nationaal inkomen te meten en vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw werd er een systeem van nationale rekeningen ontwikkeld dat een verband legt tussen inkomen en bestedingen. In het boek *How to pay for the war* (1940) pleitte Keynes voor het opnemen van overheidsbestedingen in de nationale rekeningen. Hij had een zodanige invloed op economen James Meade en Richard Stone dat in de uiteindelijke opzet van de Britse en Amerikaanse nationale rekeningen de overheidsbestedingen een integraal onderdeel hiervan werden. Met andere woorden, Keynes had ervoor gezorgd dat G was toegevoegd aan de macro-economische welbekende identiteit $Y = C+I+G+X-M$ (Tily, 2009)

Naar economische groei

Door het systeem van nationale rekeningen werd nationaal inkomen gelijkgesteld aan nationaal product, en werd nationaal inkomen daarmee de dominante indicator voor economische welvaart. Een belangrijke factor in de verspreiding van deze vorm van nationale boekhouding, buiten de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, was het Marshallplan. Om de verdeling van deze hulp tussen de West-Europese landen te bepalen, was een geschikte boekhouding nodig. De eerste richtlijnen voor zo’n boekhouding werden in 1951 gepubliceerd door de OESO. En in 1953 publiceerde de Verenigde Naties een uitgebreider systeem van nati-

Tijdens de Koude Oorlog werd economische groei een ideologisch wapen

vard-barometer vond wereldwijde navolging. Naar dit voorbeeld werd op het conjunctuurbureau van het CBS een barometer ontwikkeld en gepubliceerd die de economische condities voor Nederland weergaven. Deze Nederlandse barometer verscheen voor het eerst in 1927 in de *Sociaal-economische Kroniek*, en vanaf 1930 in *De Nederlandsche Conjunctuur* (Heinsius, 2007). Deze barometers raakten echter in diskrediet omdat ze de financiële crisis van 1929 niet hadden voorspeld.

De rol van de overheid

Het meten van economische condities werd steeds belangrijker gevonden, zeker naarmate de recessie in de jaren dertig langer duurde. In die tijd probeerde men namelijk vast te stellen welk overheidsbeleid gepast zou zijn ter bestrijding van de ramzalige gevolgen van de recessie, in de eerste plaats de hoge werkloosheid. De koppeling van statistiek en overheidsingrijpen in de jaren dertig was de aanleiding voor een aantal belangrijke ontwikkelingen die bepalend zijn geworden voor onze hedendaagse opvatting over welvaart en de wijze waarop deze gemeten dient te worden.

Als eerste ontwikkeling noem ik de opkomst van de macro-econometrie waarvan Jan Tinbergen de grondlegger was. Hij ontwierp het allereerste macro-econometrische model, namelijk dat van Nederland, om een antwoord te geven op de vraag: “Kan hier te

onale rekeningen, dat ook het eerste gestandaardiseerde systeem van nationale rekeningen (*System of National Accounts*; SNA) bevat, met het doel om tot een economische vergelijking tussen landen te komen en om te bepalen hoeveel hulp de zogeheten 'ontwikkelingslanden' nodig hebben.

Omdat in de economische vergelijking van landen de focus steeds meer op ontwikkeling kwam te liggen en in de context van de Koude Oorlog de 'macht' van een staat niet op het slagveld getoond kon worden maar wel in economische zin, werd economische groei de belangrijkste indicator voor welvaart, en daarmee verhoging van productie als belangrijkste – ideologische – wapen.

Van productie naar welvaart

Vanaf de jaren zeventig zwakte de nadruk op economische groei – zeker binnen de Verenigde Naties – af. Een belangrijke factor hiervoor was het rapport *Grenzen aan de groei* van de Club van Rome, gepubliceerd in 1972. Ook speelde de beëindiging van de Koude Oorlog in 1991 een belangrijke rol in het denken over welvaart. Zo werd in de herziene versie van het *System of National Accounts* in 1993 expliciet duidelijk gemaakt dat het bruto binnenlands product (bbp) –

hoewel gebruikt als indicator voor economische activiteit en welvaart – niet kan worden beschouwd “om de algehele prestaties van de economie te evalueren en om het relatieve succes of falen van het economisch beleid van regeringen te beoordelen” (SNA, 1993, p. 16). Het bbp meet alleen productie en is daarmee slechts een van de vele factoren die de welvaart van een gemeenschap beïnvloeden. “Epidemieën, natuurrampen en oorlogen kunnen grote negatieve gevolgen hebben voor de welvaart, terwijl andere, zoals wetenschappelijke ontdekkingen, uitvindingen of gewoon goed weer, belangrijke positieve gevolgen kunnen hebben” (SNA, 1993, p. 16).

Van economie naar individu

Vanaf de jaren tachtig vond er ook een andere belangrijke kentering in de perceptie van welvaart plaats. Terwijl het voorheen altijd ging over de welvaart van een land, natie, staat, economie of samenleving, werd nadien het individu het referentiepunt. Deze kentering werd beïnvloed door de opkomst van het neoliberalisme, wat duidelijk geïllustreerd wordt door Margaret Thatchers beroemde uitspraak “There’s no such thing as society.” De als gevolg hiervan opkomende dominantie van het methodologisch individualisme in de econo-

mische wetenschap vond zijn neerslag in hoe welvaart begrepen en ook gemeten moest worden – en daarmee veranderde het perspectief van economisch beleid. Zo is er in het SNA-rapport van 2008 (SNA, 2008) nog wel sprake van welvaart vanuit het perspectief van een natie, maar het zwaartepunt is komen te liggen bij welvaart vanuit het perspectief van een individu. De focus verschoof van ‘nations’ naar ‘people’. Daarmee gingen meer subjectieve factoren, zoals bijvoorbeeld de kwaliteit van gezondheid, een grotere rol spelen in het meten van welvaart.

Van welvaart naar capabilities

Omdat het bbp slechts een van de factoren is die individuele welvaart bepalen, zochten de Verenigde Naties (VN) naar een alternatief om welvaart beter te meten. Dat werd de Human Development Index (HDI) waar-

de Monitor Brede Welvaart vormen zijn er 54 stuks uit deze duurzaamheidsdoelen van de VN geselecteerd.

Terugkijkend op de lange geschiedenis van het meten van welvaart kunnen we concluderen dat het van een weloverwogen compositie van enkele indicatoren is uitgegroeid tot een brede waaier van indicatoren. Terwijl de eerdere composities gebaseerd waren op uitgebreide kennis en weging van de betreffende samenstellende componenten, zodat ze doelmatig konden worden gebruikt voor de bepaling van gepast beleid, worden de hedendaagse ‘monitoren’ gepresenteerd als een ‘dashboard’ waarin elke indicator gelijkwaardig is aan de andere, zodat de “wijze waarop de uitkomsten zijn beschreven neutraal en onafhankelijk is” (CBS, 2018).

Zo beschouwd kan men concluderen dat welvaartsmeting zich heeft ontwikkeld van een instrument met een duidelijk politiek doel tot een instrument dat voor verschillende, zelfs tegenstrijdige, doelen gebruikt kan worden.

Literatuur

Bos, Frits (2017). Uses of national accounts from the 17th century till present and three suggestions for the future. *Eurostat Review on National Accounts and Macroeconomic Indicators* 2017 (1), 41-71.

CBS (2018) *Monitor Brede Welvaart 2018*. Heerlen: CBS.

Coyle, Diane (2014). *GDP: A Brief but Affectionate History*. Princeton: Princeton University Press.

Friedman, Walter A. (2014). *Fortune Tellers. The Story of America's First Economic Forecasters*. Princeton en Oxford: Princeton University Press.

HDR (1990) *Human Development Report 1990*. New York: Oxford University Press.

Heinsius, F. (2007) De rol van het CBS bij de eerste conjunctuuranalyses in Nederland. *De Nederlandse Conjunctuur*, 2007(1), 33-35.

Klep, Paul M.M. en Ida H. Stamhuis, red. (2002). *The Statistical Mind in a Pre-Statistical Era: The Netherlands 1750-1850*. Amsterdam: Aksant.

Mitchell, Timothy (1998). *Fixing the economy. Cultural Studies* 12 (1), 82-101.

Mitra-Kahn, Benjamin H. (2011). *Redefining the Economy: How the 'economy' was invented in 1620, and has been redefined ever since*. Ongepubliceerde dissertatie, City University London.

Morgan, Mary S., en Maria Bach (2018). Measuring development—from the UN's perspective. *History of Political Economy* 50 (S1), 193-210.

SNA (1993) *System of National Accounts 1993*. Inter-Secretariat Working Group on National Accounts. Publicatie te vinden op unstats.un.org.

SNA (2008) *System of National Accounts 2008*. Inter-Secretariat Working Group on National Accounts. Publicatie te vinden op unstats.un.org.

Tily, Geoff (2009). John Maynard Keynes and the development of national accounts in Britain, 1895-1941. *Review of Income and Wealth* 55(2), 331-359.

United Nations Secretary-General's Independent Expert Advisory Group on Data Revolution for Sustainable Development. 2014. *A World That Counts: Mobilising the Data Revolution for Sustainable Development*. Independent Expert Advisory Group Secretariat.

VSS (1936). *Pre-adviezen voor de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en de Statistiek*. Den Haag: Nijhoff.

Welvaartsmeting kende typisch een politiek doel

bij mensen gezien worden als “de echte rijkdom van een natie” (HDR, 1990, p. 9). Gebaseerd op de *capability*-benadering van Amartya Sen werd ‘human development’ gedefinieerd als “een proces om de keuzes die mensen kunnen maken te vergroten” (HDR, 1990, p. 10). Drie keuzes worden als essentieel beschouwd, namelijk de mogelijkheid om een lang en gezond leven te leiden, kennis op te doen en toegang te hebben tot de middelen die nodig zijn voor een fatsoenlijke levensstandaard. De HDI sluit daarop aan met drie indicatoren: levensverwachting bij geboorte; geletterdheid en aantal doorlopen schooljaren; en bbp per hoofd van de bevolking. Omdat in de Index deze drie elementen een gelijk gewicht hebben, worden ze als gelijkwaardig beschouwd.

Sindsdien hebben de Verenigde Naties zo'n 230 indicatoren ontwikkeld om allerlei aspecten van ontwikkeling te meten en om te verifiëren in hoeverre aan de Sustainable Development Goals is voldaan (Morgan en Bach, 2018; UN, 2014). Van de 161 indicatoren die

Welbevinden blijft laatste decennia achter bij economische groei

Vormt het bruto binnenlands product een goede indicator voor het welbevinden van burgers? Een analyse op basis van data sinds 1820.

IN HET KORT

- Het bruto binnenlands product gaat samen op met veel dimensies van welbevinden en is dus geen willekeurige maatstaf.
- In de laatste decennia blijft de samengestelde indicator voor brede welvaart achter bij de economische groei.
- De ontkoppeling van groei en welbevinden noopt tot het breder meten van welvaart.

JAN LUITEN VAN ZANDEN

Hoogleraar aan de Universiteit Utrecht

AUKE RIJPMAN

Universitair docent aan de Universiteit Utrecht

De beperkingen van het bruto binnenlands product (bbp) als indicator van welbevinden zijn alom bekend (zie bijvoorbeeld in dit dossier Van Bavel (2019)). Kuznets, die een belangrijke bijdrage leverde aan de standaardisering van de nationale rekeningen in de jaren dertig en veertig, was al geheel doordrongen van deze beperkingen: “*the welfare of a nation can scarcely be inferred from a measure of national income*”, zou hij het Amerikaans Congres in 1934 hebben voorgehouden.

In dat licht is het niet vreemd dat er gediscussieerd wordt over alternatieven om ‘brede welvaart’ te meten. Merkwaardig is echter wel dat deze discussie zich vaak concentreert op de vraag hoe welbevinden het best gemeten kan worden, en in welke mate we daarbij de sinds de jaren vijftig gebruikte standaard, het bbp (per hoofd van de bevolking), los moeten laten. Het gaat echter veel minder over de vraag of het een probleem is dat het bbp zo dominant is in het denken over economische ontwikkeling.

Uit de constatering dat het bbp onvolmaakt is, volgt immers niet per se dat er alternatieve indicatoren nodig zijn. Het is bijvoorbeeld goed voorstelbaar dat economische groei – de toename van het bbp per hoofd van de bevolking – de drijvende kracht is achter de toename van welbevinden in de afgelopen tweehonderd jaar. Zo maakt bbp-groei het mogelijk om meer uit te geven aan bijvoorbeeld onderwijs, gezondheidszorg, milieubescherming en misdadbestrijding. Maar ook een andere dimensie van welbevinden – gezondheid, onderwijsniveau, een schoon milieu en dergelijke – zou het gevolg kunnen zijn van de groei van het bbp. Dit zou het debat over bredere welvaart in hoge mate relativeren. Als bbp-groei gelijk opgaat met welvaartstoename, zou het immers geen probleem zijn als de bbp-groei centraal zou blijven staan in het beleid, hoe belangrijk we de andere dimensies van welbevinden ook vinden.

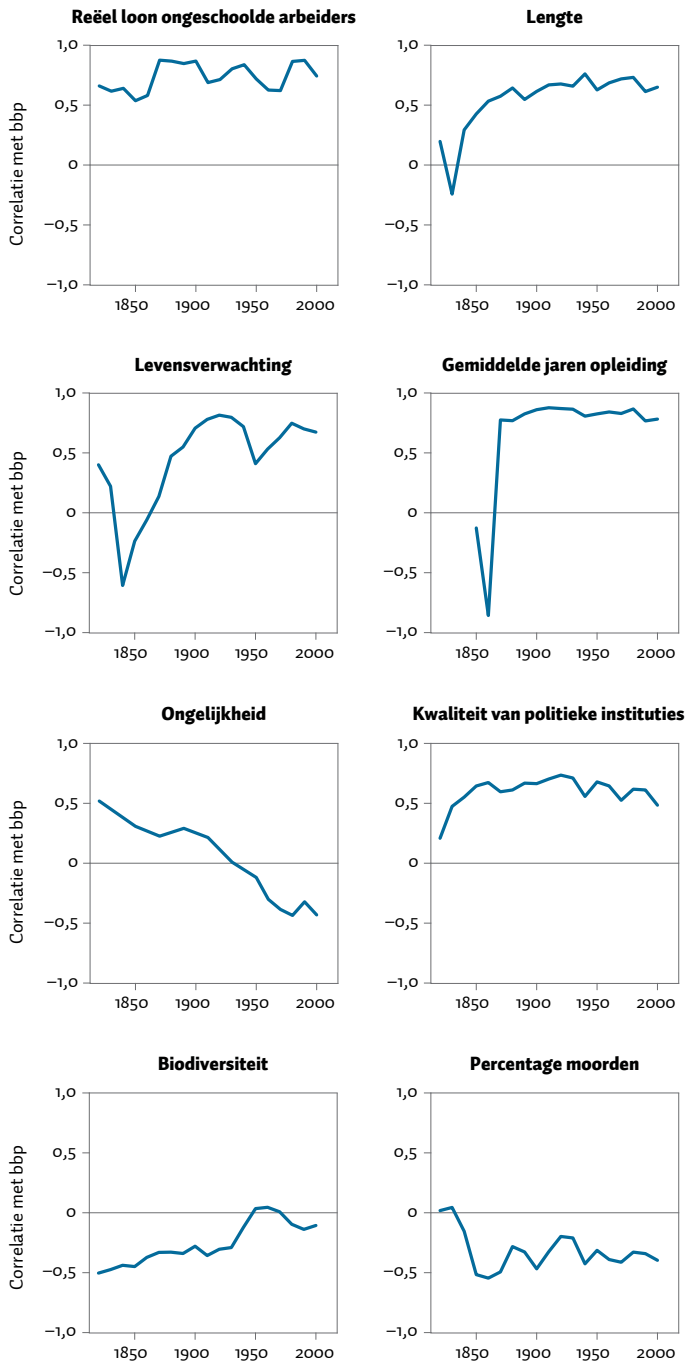
Voor het debat over brede welvaart is het daarom relevant om te weten of de ontwikkeling van welbevinden gelijk opgaat met de bbp-groei. Of is het soms denkbaar dat het welbevinden op de lange termijn blijft toenemen, terwijl de economische groei (in termen van bbp per capita) tot stilstand komt? Dit is ook belangrijk voor de discussie over de duurzaamheid – kunnen we het welbevinden van komende generaties structureel verbeteren zonder daarbij de productie van goederen en diensten sterk te verhogen?

Data

In dit artikel gebruiken we historische data om tot een eerste antwoord op deze vragen te komen over de verhouding tussen brede welvaart en bbp. We gebruiken data van de OESO met betrekking tot een tiental dimensies van welbevinden tussen 1820 en 2010 wat betreft 25 grote, min of meer representatieve landen

Correlaties tussen bbp per capita en andere indices van welbevinden, per decennium 1820–2000

FIGUUR 1

ESB

en de wereldeconomie als geheel (alle grote landen van China tot Brazilië en Zuid-Afrika, en een aantal kleinere West-Europese landen waaronder Nederland) (Van Zanden et al., 2014). Deze dimensies zijn: bbp per capita, reële lonen van ongeschoolde arbeiders, onderwijs (*‘educational attainment’*), levensverwachting, lengte (als index van de voedingstoestand), moorden per hoofd (als maatstaf veiligheid), de kwaliteit van politieke instituties, de kwaliteit van het milieu, inkomensongelijkheid en genderongelijkheid.

Naast deze zelfstandige dimensies is er bovendien een samengestelde index van welbevinden geconstrueerd, die gebaseerd is op negen van de genoemde dimensies. Voor een van de dimensies, genderongelijkheid, vertonen de data nog te veel gaten (in een nieuw, in 2020 te publiceren rapport zal dit opgelost worden). Om de gewichten van de individuele indices in de samengestelde index te schatten, is er een factoranalyse van het historische bestand gemaakt, waarbij de veronderstelling was dat de belangrijkste, onderliggende (of latente) factor die deze dimensies met elkaar gemeen hebben de toename van welbevinden is. Zoals Rijjma (2014) laat zien, leiden alternatieve wegingsschema’s overigens niet tot heel andere resultaten.

Resultaten

We analyseren in welke mate de andere dimensies van welbevinden over de tijd correleren met het bbp per capita. Een nauwe correlatie suggereert een verband, al zegt dit nog niets over de causale relatie.

Figuur 1 laat zien dat onderwijs, levensverwachting, lengte, reëel loon en de kwaliteit van politieke instituties heel nauw met het bbp per capita correleren, al zijn deze correlaties in het begin van de bestudeerde periode soms nog wat zwak.

Biodiversiteit en het aantal moorden per capita zijn over de gehele periode negatief gecorreleerd met het inkomensniveau. In het geval van biodiversiteit betekent dit dat economische groei – zeker in de periode voor 1950 – ten koste ging van het milieu. De correlatie met inkomensongelijkheid verandert in de loop van de tijd: in eerste instantie zijn de rijke landen relatief ongelijk, maar na 1950 draait de correlatie om en kennen juist arme landen een grotere ongelijkheid.

Uitspraken over causaliteit kunnen hier niet gedaan worden. Daarvoor zijn modelmatige exercities nodig die expliciete hypothesen testen over de relaties tussen onderwijs, of gezondheid, of een schoner leefmilieu, en de bbp-groei. Maar de data suggereren dat er over het

algemeen een positieve relatie bestaat tussen de diverse dimensies van welbevinden en het bbp per hoofd.

Deze relatie kan in twee richtingen werken: niet alleen levert een hoger bbp de middelen om te kunnen investeren in welbevinden, maar groter welbevinden kan ook helpen om het bbp te verhogen. Een betere gezondheid en een hogere levensverwachting zijn goed voor de economische groei, een hoog scholingsniveau is eveneens een belangrijke stuwende factor achter economische groei, en datzelfde geldt voor de kwaliteit van politieke instituties (al is daar, gezien het succes van China, natuurlijk ook veel discussie over). Een lage criminaliteit en hogere veiligheid, en een schoner leefmilieu en lage genderongelijkheid zijn waarschijnlijk eveneens goed voor economische groei (het aantal mechanismen dat hiervoor in aanmerking komt, is zo groot dat we de discussie daarover nu even terzijde schuiven).

Ontkoppeling

Aan het begin van de bestudeerde periode, tot 1870, zijn de correlaties tussen het bbp per capita en de dimensies over het algemeen nog niet zo sterk. Mogelijk kan dit verklaard worden door de beperkte data voor de periode 1820–1850, maar het strookt ook met onze kennis over deze periode. Gedurende de eerste fase van het industrialisatieproces bleef de toename van het welbevinden sterk achter bij de economische groei – een fenomeen dat ook als de *early growth puzzle* bekend staat (Komlos, 1998). We kennen de verhalen over de uitwassen van de Industriële Revolutie (waar Friedrich Engels als een van de eersten over schreef), en het duurde tot na 1870 voordat, bijvoorbeeld, de levensverwachting van de beroepsbevolking begon te verbeteren. Tot dat jaar was er sprake van ‘ontkoppeling’: economische groei was er wel, maar dat vertaalde zich niet of nauwelijks in een hoger welvaartsniveau.

Na de ‘koppeling’ rond 1870 ontwikkelen welbevinden en bbp per capita zich lange tijd min of meer parallel, maar in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw vindt er een nieuwe ‘ontkoppeling’ plaats. Deze heeft twee kanten: in sommige landen stagneerde de bbp-groei terwijl het welbevinden toenam, en in andere landen stagneert het welbevinden ondanks groei van het bbp.

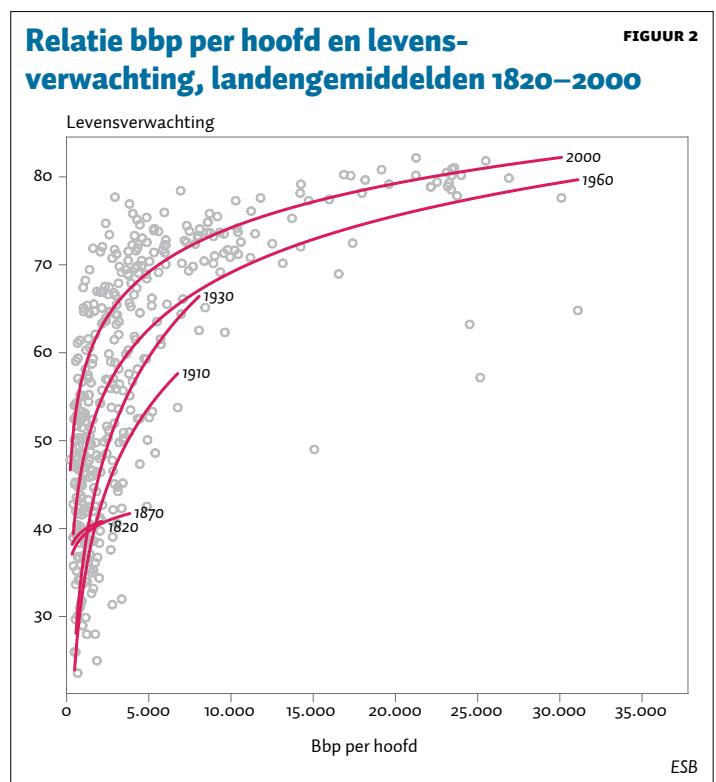
Stagnerende groei

In gebieden waar economische groei stagneert – Afrika in de jaren zeventig en tachtig bijvoorbeeld, of Latijns-Amerika sinds de jaren tachtig – gaat de toename van de

brede welvaart toch door, omdat met name de levensverwachting en het onderwijsniveau blijven toenemen (Rijpma et al., 2018).

Er doet zich vooral in de gezondheidszorg een autonome toename van de betreffende dimensie van welbevinden voor, die in dit geval gestimuleerd wordt door de sterke technologische en institutionele verbeteringen in de gezondheidszorg. Deze autonome veranderingen komen goed tot uitdrukking in de geleidelijke verschuiving van de Preston-curve, die het verband weergeeft tussen bbp per capita en levensverwachting (Preston, 1975). Figuur 2 laat zien dat voorafgaand aan 1870 de relatie tussen bbp per capita en levensverwachting stabiel is, maar dat daarna een voortdurende verschuiving van de curve optreedt die ervoor zorgt dat, bij hetzelfde inkomensniveau, de levensverwachting ‘autonoom’ verschuift. Bij een gelijk inkomen zien we dan een hogere levensverwachting.

Een dergelijke autonome verschuiving doet zich ook voor bij het scholingsniveau, dat dezelfde neiging heeft om in de tijd toe te nemen bij hetzelfde inkomensniveau. Of dat even positief geïnterpreteerd moet worden als de verschuiving van de Preston-curve is overi-

gens nog maar de vraag, want levensverwachting is een output-maat en *educational attainment* een maat van de input. De autonome toename in onderwijs kan mogelijk verklaard worden omdat onderwijs een vorm van 'luxe consumptie' is, en bovendien een strategische rol speelt in het bepalen van het relatieve inkomen. Zo zou er mogelijk steeds meer onderwijs worden gevolgd om hetzelfde inkomensniveau te bereiken.

Kijken we naar de regionale patronen van koppeling en ont koppeling, dan valt onder meer de relatief sterke performance van Latijns-Amerika in termen van brede welvaart op, terwijl de economische groei daar achterbleef bij het wereldgemiddelde. Dit is misschien wel het meest sprekende voorbeeld van deze 'ontkoppeling', want op vrijwel alle dimensies van welbevinden – met uitzondering van bbp per capita – vertoonde de regio sterke verbeteringen. De *pink tide*-regeringen van rond en na het jaar 2000 hebben daar waarschijnlijk een rol bij gespeeld (Rijpma et al., 2018).

Stagnerend welbevinden

Na ongeveer 1980 deed zich ook de omgekeerde vorm van ont koppeling voor: landen kenden wel een zekere

en zelfs sterke mate van economische groei, maar de toename van welbevinden bleef daarbij achter (figuur 3; zie ook Van Bavel et al. (2019) in dit dossier). De sterke toename van de ongelijkheid door globalisering is hiervan vermoedelijk de belangrijkste oorzaak.

De Verenigde Staten vormen hier het meest uitgesproken voorbeeld. Terwijl namelijk het bbp per hoofd ruimschoots boven dat van Europa bleef uitsteken, nam de brede welvaart in Europa sterker toe dan in de VS, waar men worstelde met een veel lagere veiligheid (moorden per hoofd), een stagnatie in de toename van de levensverwachting (die voor bepaalde groepen niet meer uitsteekt boven dat wat in arme landen normaal geworden wordt), een vertraagde groei van de scholingsgraad (waarin men in het verleden toonaangevend was) en een sterke toename van de ongelijkheid. Maar ook voor Europa geldt dat het welbevinden de laatste decennia achterblijft bij de bbp-groei.

Conclusie

Het onderzoek naar de grote lijnen in de economische geschiedenis van de afgelopen tweehonderd jaar laat zien dat het bbp per capita geen willekeurige maatstaf

is – het bbp correleert zeer nauw met de meeste dimensies van welbevinden. In die zin vormt het bbp dus een redelijke indicator voor een breder welbevinden. De correlatie suggereert ook dat een combinatie van voortgaande toename van welbevinden met nulgroei geen erg plausibel scenario is.

Tegelijkertijd valt op dat de ontwikkeling van de brede welvaart in bepaalde perioden afwijkt van die in de groei van het bbp per capita – er zijn in feite koppelingen en ont koppelingen geweest. Opvallend is dat er recent in zowel de Verenigde Staten als Europa zo'n periode van ont koppeling van bbp-groei en welbevinden plaatsvindt. Dit kan de recente discussies over de 'brede welvaart' dus rechtvaardigen: het maakt echt wel uit of we beleid beoordelen wat betreft het effect op het bbp of wat betreft welbevinden.

Literatuur

Bavel, B. van, S. Hardeman en A. Rijpma (2019) Vervolgstappen voor integrale welvaartsmeting. *ESB*, 104(4773S), 22–25.

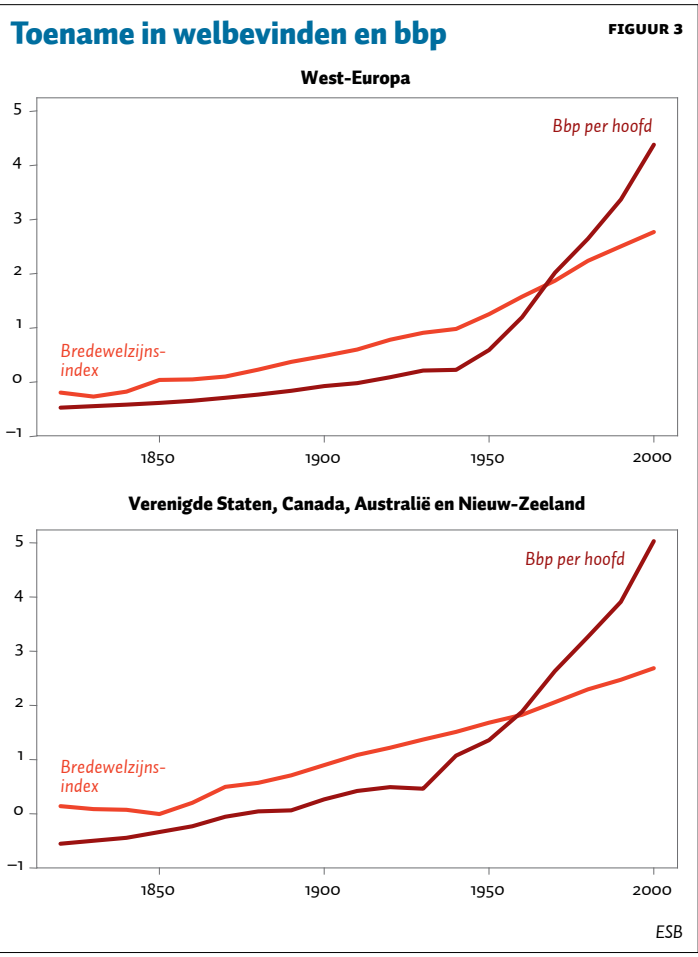
Komlos, J. (1998) Shrinking in a growing economy? The mystery of physical stature during the industrial revolution. *The Journal of Economic History*, 58(3), 779–802.

Preston, S.H. (1975) The changing relation between mortality and level of economic development. *Population Studies*, 29(2), 231–248.

Rijpma, A. (2014) A composite view of well-being since 1820. In: J.L. van Zanden, J. Baten, M. Mira D'Ercole et al. (red.), *How was life? Global well-being since 1820*. Parijs: OESO, 249–269.

Rijpma, A., J.L. van Zanden en M. Mira D'Ercole (2018) A long-term perspective on the development experience of emerging and industrialised economies. *OECD Statistics Working Paper*, 2018/10.

Zanden, J.L. van, J. Baten, M. Mira D'Ercole et al. (red.) (2014) *How was life? Global well-being since 1820*, Parijs: OESO.

Het bbp vervangen door een brede-welvaartsmaat is moeilijk en onnodig

Het bbp is een informatiefiasco op macro-economische schaal. Desondanks blijft de dynamiek van het bruto binnenlands product (bbp) de gemoederen beroeren. Wat leert een kritische evaluatie van alternatieve indicatoren ons over potentiële strategieën ter verbetering van welvaart?

IN HET KORT

- Het bbp overschat de maatschappelijke welvaart.
- Alternatieve indicatoren voor brede welvaart lossen deze tekortkomingen niet op.
- Het besef dat een bbp-indicator voor een rijk land als Nederland maar beperkt nuttig is, dient in te dalen.

JEROEN VAN DEN BERGH
ICREA-hoogleraar aan Universitat Autònoma de Barcelona en bijzonder hoogleraar aan de Vrije Universiteit

Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw is het bruto binnenlands product (bbp) door een groeiend groep economen en niet-economen beschouwd als een zeer imperfecte maat van menselijke welvaart en vooruitgang. Binnen de economische wetenschap hebben enkele van de meest gerespecteerde economen van de twintigste eeuw kritiek geleverd, onder wie verschillende Nobelprijzslareaten: Kuznets (1941), Hicks (1946), Samuelson (1961), Nordhaus en Tobin (1973), Sen (1976), Arrow et al. (1995) en Kahneman et al. (2004). Micro- noch macro-economie biedt steun voor het gebruik van het bbp als een ruwe maat van vooruitgang. Integendeel, ze richten zich op noties van sociale, soms intertemporele, welvaart die in de verste verte niet op het bbp lijken.

Ondanks zijn tekortkomingen behoudt het bbp een grote invloed op private en publieke besluitvorming. De vraag is echter of alternatieve indicatoren deze

tekortkomingen kunnen ondervangen of dat er gezocht moet worden naar andere strategieën die een betere uitweg bieden voor beleid gericht op maatschappelijke vooruitgang.

Tekortkomingen van het bbp

Het bbp kent een aantal tekortkomingen als indicator van welvaart of vooruitgang (Van den Bergh, 2009). Allereerst zijn het gebruik en de berekening van de bbp-indicator niet in overeenstemming met twee beginselen van goede boekhouding: ten eerste, een duidelijke scheiding maken tussen kosten en baten; en ten tweede, corrigeren voor veranderingen in voorraden en kapitaal. Wat betreft het eerste punt kan men het bbp eigenlijk het beste zien als een schatting van de omvang oftewel de kosten van alle marktgerelateerde economische activiteiten in een land, terwijl de welvaartsbaten hiervan onduidelijk zijn. Bovendien ontbreken in het bbp afschrijvingen van natuurlijk kapitaal, zoals visbestanden, bossen en biodiversiteit, en uitputting van hulpbronnen als fossiele energie en metaalertsen. Als gevolg hiervan doet het bbp ons welzijn hoger lijken dan het is.

Hoewel voor lage inkomens het bbp en de welvaart een positieve correlatie kunnen hebben, neemt deze af als het inkomen stijgt. Dit wordt ondersteund door empirische subjectieve welzijnsstudies die de determinanten van welzijn beoordelen (Layard, 2005). Eén bevinding is dat in de tweede helft van de twintigste eeuw, in verschillende perioden voor verschillende landen, de geleidelijke toename van de gemiddelde welvaart in OESO-landen stagneerde, ondanks continuering van de bbp-groei (Easterlin, 2001). De waarde van de inkomensdrempel waar de ontkoppeling begint, hangt af van het soort 'geluksindicator'; die waarde is namelijk

hoger voor levensvoldoening (*life satisfaction*) dan voor emotioneel geluk (Kahneman en Deaton, 2010).

Een eerste verklaring voor de ontkoppeling van inkomen en welzijn is dat zodra aan de basisbehoeften is voldaan, afnemende meeropbrengsten een rol gaan spelen. Een tweede verklaring is dat consumenten extra inkomsten gebruiken voor statusbevrediging, bijvoorbeeld door de consumptie van zichtbare (*conspicuous*) goederen. Maar status is een uitermate schaars goed waardoor stijgingen van het relatieve inkomen en welzijn neerkomen op een nulsomspel: wat het ene individu wint, verliest een ander, met aanzienlijke welvaartsverliezen voor de gehele economie (Frank, 2004). Een derde verklaring is 'adaptatie': individuen wennen aan hogere inkomens en luxere levensstijlen. Als gevolg hiervan kan het welzijn tijdelijk toenemen, maar vervolgens terugkeren naar een basisniveau (Frederick en Loewenstein, 1999).

Aangezien het bbp geen correctie maakt voor adaptatie en het nulsom-aspect van status, overschat het de sociale welvaart. Tevens benadrukt het bbp per capita het gemiddelde inkomen en verwaarloost dus de inkomensverdeling of veranderingen daarin. Ook laat het buiten beschouwing dat individuen of gezinnen met lage (hoge) inkomens relatief veel (weinig) profiteren van een inkomensstijging, vanwege het afnemende marginale nut van inkomens.

Een andere fundamentele tekortkoming van het bbp is dat het activiteiten en transacties zonder een markt of marktprijs negeert, zodat informele transacties tussen mensen impliciet worden verondersteld irrelevant te zijn voor vooruitgang. Feitelijke bbp-groei vloeit vaak voort uit een overdracht van bestaande informele activiteiten naar een formele markt. Dit betekent dat de voordelen al werden genoten, maar dat de marktkosten nog

geen deel uitmaakten van het bbp – resulterend in overschatting van de welvaartseffecten. Dit verschijnsel doet zich voor bij activiteiten als zelfvoorzieningslandbouw, vrijwilligerswerk, huishoudelijk werk en kinderopvang.

Een belangrijke subcategorie van ongeprijsde effecten is het gebruik van natuurlijke hulpbronnen en milieu. Dit omvat negatieve externe effecten, alsmede goederen en diensten die door de natuur worden geleverd. De aanwezigheid van externaliteiten betekent dat de huidige set van marktprijzen onvoldoende de som van private en externe kosten weerspiegelt, waardoor deze prijzen onbetrouwbare signalen zijn en dus een onjuiste basis voor de berekening van het bbp als een maat van maatschappelijk welzijn. De ironie wil dat ongeprijsde schade aan de economie of menselijke gezondheid door lucht of watervervuiling buiten het bbp blijft, terwijl het opruimen van vervuiling of corrigeren van de schade de marktactiviteiten veroorzaakt, wat bijdraagt aan een hoger bbp.

De voorgaande lijst van tekortkomingen duidt op een grove overschatting van welvaart door het bbp. Dit bevestigt dat het een ontoereikende maatstaf is voor maatschappelijk welzijn.

De bbp-paradox

Ondanks de tekortkomingen heeft bbp-informatie grote invloed op de werkelijkheid via private en publieke beslissingen. Dit loopt via verscheidene kanalen. De krantenlezer wordt beïnvloed door de media, en de economiestudent door zijn opleiding, met het idee dat bbp-groei relevant is. Bbp-informatie komt regelmatig terug in overheidsdocumenten en in de publieke media, en ze domineert in tijdschriften zoals *ESB*. Financiële markten zijn gevoelig voor realisaties en voorspellingen van bbp-groei. Particuliere bedrijven beschouwen

de groei van het bbp als een belangrijk element van het algemene investeringsklimaat. En internationale agent-schappen als IMF en OESO zijn sterke aanjagers van economische groei. Wanneer de groeipercentages dalen, verspreiden deze instanties gevoelens van nervositeit.

Zelfs het vertrouwen van consumenten, dat hun koopgedrag bepaalt, wordt beïnvloed door verwachtingen over bbp-groei (Vuchelen, 2004). Dit vindt een weerslag op de vraag naar huizen en huizenprijzen (Madsen, 2012). Bovendien voorspellen consumenten hun verwachte inkomsten, en bedrijven de verwachte aankopen door consumenten, op basis van veranderingen in bbp per capita (Milani, 2017). Politici willen lage bbp-groei vermijden uit vrees voor negatieve reacties van kiezers. Burke (2012) ontdekte op basis van gegevens voor 162 landen in de periode 1962–2006 dat hogere economische groei de kans vergroot dat premiers aan het bewind blijven.

De lijst met tekortkomingen duidt op een grove overschatting van welvaart door het bbp

Via al deze kanalen werkt bbp-informatie door op de macro-economie, ongeacht waar deze zich in de conjunctuurcyclus bevindt. Daardoor draagt bbp-informatie bij aan de amplitude van deze cyclus. Door pessimistische (of optimistische) reacties van individuen, bedrijven en overheden op voorspellingen van een lage (of hoge) bbp-groei zorgt bbp-informatie voor een procyclisch effect.

Ondanks de vele tekortkomingen van het bbp als welvaarts- en voortgangindicator, blijft zijn rol in de economie, politiek en samenleving onveranderlijk invloedrijk. Hoewel veel gerespecteerde economen de tekortkomingen hebben aanvaard, lijken de meeste economen, journalisten, ambtenaren en politici er niet erg bezorgd over te zijn. De verklaring van deze paradox is dat velen de inhoud van bbp-kritiek wel accepteren maar de relevantie ervan ontkennen, suggererend dat de invloed van bbp-informatie op de economische realiteit bescheiden is (Van den Bergh, 2009). Hierboven werd echter het tegenovergestelde beargumenteerd. En anders zou men er geen bezwaar tegen moeten heb-

ben om het bbp uit de publieke en de politieke sfeer te verwijderen. Dit stuit echter op cognitieve dissonantie, in de trant van: oké, de wetenschap vindt het bbp een slechte welvaartsmaat, maar laten we het gemakshalve toch maar beschouwen als een redelijke proxy.

Vanuit de gedragswetenschappen is het niet onlogisch dat een geaggregeerde indicator zoals het bbp zo domineert. Het vermijdt de veelheid aan informatie ter beschrijving van de complexe economie en het menselijk welzijn, en vereenvoudigt de informatieoverdracht via onderwijs en publieke media. Al met al is de steun voor de bbp-indicator in onze maatschappij een slechte gewoonte en een voorbeeld van institutionele 'lock-in'. Als gevolg hiervan zal verandering van het getij erg moeilijk zijn. Argumenten als hierboven spelen een ondergeschikte rol. Misschien ligt de oplossing in alternatieve indicatoren?

Vier typen indicatoren

De literatuur biedt vier soorten van alternatieve indicatoren. Een eerste is gebaseerd op pragmatische, boekhoudkundige aanpassingen aan het bbp (Nordhaus en Tobin, 1973). Een invloedrijke uitwerking betreft de Index van Duurzaam Economisch Welzijn (ISEW: Daly en Cobb, 1989). Afgeleide indicatoren zijn de Genuine Progress Indicator (GPI) en de Sustainable Net Benefit Index (SNBI) (Lawn en Sanders, 1999). Deze berekenen een correctie van het reguliere bbp via herstel van belangrijke tekortkomingen, door bepaalde geldbedragen bij het bbp op te tellen, of ervan af te trekken.

Een tweede indicator gaat ook uit van het bbp, maar richt zich volledig op milieu-externaliteiten en uitputting van natuurlijke hulpbronnen. Correcties geven aanleiding tot een duurzaam of groen bbp, zoals het Duurzaam Nationale Inkomen (DNI) van Huetting (1974). Dit is berekend voor Nederland met een algemeen-evenwichtsmodel en duurzaamheidsbeperkingen opgelegd aan negen milieuthema's (Gerlagh et al., 2002).

Een derde indicator is *'genuine (or adjusted net) savings of investment'* (Hamilton en Clemens, 1999). Deze voegt een aantal correcties toe aan traditionele nettobesparingen, inclusief kapitaalafschrijving, namelijk: de aftrek van de waarde van uitputting van natuurlijke hulpbronnen, alsmede van economische en gezondheidsschade van vervuiling; uitgaven aan onderwijs die feitelijk investeringen in menselijk kapitaal vormen; en correctie voor netto buitenlandse leningen. Een belangrijk nadeel van deze indicator is de gerichtheid op zwakke duurzaamheid, door te veronderstellen

dat substitutie tussen economisch, menselijk en natuurlijk kapitaal mogelijk is.

Een vierde indicator van sociale welvaart is een samengestelde index. In tegenstelling tot de eerdere indicatoren genereert deze geen monetaire waarde, wat een nadeel kan zijn als alternatief voor het bbp. Het bekendste voorbeeld is de Human Development Index (HDI) van de Verenigde Naties, die bbp per capita (op basis van koopkrachtpariteit), levensverwachting bij geboorte en een opleidingsindex combineert. Voorstellen om de HDI uit te breiden (Hicks, 1997; Noorbakhsh, 1998) lopen stuk op de hindernis dat meetbaarheid en vergelijkbaarheid niet voor alle landen mogelijk is. De literatuur bepleit tevens andere indicatoren, maar deze gaan niet verder dan het stadium van conceptualisering (Ng, 2008). Onder deze categorie kan men ook voorstellen vanuit het geluksonderzoek scharen (Diener en Seligman, 2004; Kahneman et al., 2004).

Alle opties evaluerend, moet men concluderen dat alternatieve indicatoren verre van perfect zijn en er niet in slagen systematisch de lijst met tekortkomingen van het bbp te herstellen. Tegelijkertijd moet men erkennen dat elk van de overwogen alternatieven een veel betere benadering van de sociale welvaart biedt dan het bbp. ISEW/GPI is misschien de meest complete indicator omdat deze meerdere tekortkomingen herstelt, in tegenstelling tot DNI en *genuine savings* die zich concentreren op milieuschade en gebruik van natuurlijke hulpbronnen. HDI negeert beide. Helaas is het lastig om ISEW consistent en regelmatig te implementeren voor alle landen.

Potentiële strategieën voor de toekomst

Ondanks decennia van onderzoek bedreigt geen enkele alternatieve indicator de positie van het bbp. Het is bovendien onwaarschijnlijk dat het toevoegen van indicatoren de tekortkomingen of de dominantie van het bbp ongedaan zal maken. Dit wordt gestaafd door de praktijk: veel landen beschikken al over een arsenaal aan alternatieve macro-economische, sociale en milieu-indicatoren.

Op korte termijn is het haalbaar om het bbp per capita door het mediaan inkomen – het midden van alle inkomens gerangschikt van laag naar hoog – te vervangen. Volgens Stiglitz et al. (2009) geeft de mediaan beter weer wat er met de meeste huishoudens gebeurt dan het gemiddelde. Maar de vijftigprocentfocus van het mediane inkomen is arbitrair en het houdt geen rekening met de armste personen. Ter verbetering zouden we de

volgende indicator kunnen bepalen: (minimuminkomen + mediaan inkomen + gemiddeld inkomen) / 3. Het voordeel van deze indicator ten opzichte van een Gini-index is dat hij in monetaire termen wordt uitgedrukt, dus gemakkelijker is te interpreteren.

Eerder heb ik in *ESB* (Van den Bergh, 2016) een pleidooi gehouden voor een *a-groei-visie*. De ‘a’ in *a-groei* slaat op ‘agnostisch’ oftewel een neutrale of indifferente visie op groei die een alternatief biedt voor onconditionele pro- en anti-groei-opvattingen. A-groei impliceert een risicomijdende of voorzorgstrategie die polarisatie in opinies over economische groei kan verminderen – met name in het kader van milieu- en klimaatuitdagingen. A-groei betekent dat je kritisch kunt zijn op het bbp en de groei, zonder dat dit hoeft te leiden tot een radicale anti-groei-positie. Empirisch onderzoek laat zien dat veel burgers en wetenschappers welwillend staan tegenover deze derde weg (Drews en

Ondanks de tekortkomingen heeft het bbp grote invloed op de werkelijkheid

Van den Bergh, 2016; 2017). Deze vereist geen alternatieve indicator, hoewel deze wel zou helpen.

Om brede steun te verkrijgen voor het a-groei-idee is het ook nodig om economen te overtuigen. Wellicht werkt het volgende argument. Het huidige economische systeem kent zelf-versterkende oftewel positieve terugkoppelingsmechanismen (Antal en Van den Bergh, 2013). Als bbp-verwachtingen of -doelen worden bereikt, prevaleert optimisme waardoor de groeicurve voortzet. Dezelfde positieve feedback werkt echter ook als de economie een spiraal van negatieve verwachtingen ingaat. Teleurstellende bbp-groei veroorzaakt of versterkt dit. Wanneer een recessie zich ontvouwt, bieden automatische stabilisatoren, zoals werkloosheidsuitkeringen, enige negatieve feedback, maar die is onvoldoende in staat om de positieve feedback die de spiraal aanstuurt tegen te gaan. De belangrijkste macro-economische scholen bepleiten ofwel herstel van vertrouwen via bezuinigingsmaatregelen ofwel herstel van de consumptie door keynesiaanse uitgaven. Hoewel zulke scholen de macro-economen en politici vele decennia hebben

verdeeld, hebben ze een belangrijke overeenkomst: ze proberen de hoge groeicurve te herstellen die samenhangt met positieve feedback in de economie.

Een radicaal andere benadering zou zijn om deze feedback te verzwakken of om zelfs negatieve feedback-loops toe te voegen, zoals minder aandacht besteden aan het bbp in onderwijs, publieke media en politiek. Dit past binnen de genoemde a-groei-benadering. Het zou de stabiliteit van de macro-economie kunnen verbeteren, met meer gematigde maar stabielere groei en dus minder kans op crises. Bovendien kan dit aldus op de lange termijn in duurzamere vooruitgang resulteren.

Conclusie

Gelet op de tekortkomingen van het bbp en de alternatieve maatstaven kan men zich afvragen of het nodig is om als samenleving een geaggregeerde voortgangsindicator te hanteren. Ik zou zeggen van niet, en wel om twee redenen. Ten eerste, inzichten op basis van vier gezichtspunten – de tekortkomingen van het bbp, de gelukseconomie, en tijdspatronen van HDI- en ISEW/GPI-indicatoren – leiden tot een eensluidende conclusie: de rijke landen hebben een welvaartsplateau bereikt. Dit betekent dat verdere economische groei hun algemeen welzijn niet significant zal verbeteren.

Ten tweede is het evident welke urgente en belangrijke problemen in onze samenleving een oplossing behoeven: met name ongelijkheid en mondiale milieuproblemen. Hiervoor bestaan echter al concrete indicatoren die op brede steun kunnen rekenen. Ons hierop richten is doelmatiger voor verdere verhoging van de maatschappelijke welvaart dan om te streven naar een brede-welvaartsindicator ter vervanging van het bbp. Het zou goed zijn als politici, economen en andere beleidsadviseurs deze twee redenen op waarde weten te schatten.

Literatuur

Antal, M. en J.C.J.M. van den Bergh (2013) Macroeconomics, financial crisis and the environment: strategies for a sustainability transition. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 6, 47–66.

Arrow, K.J., B. Bolin, R. Costanza et al. (1995) Economic growth, carrying capacity, and the environment. *Science*, 268, 520–521.

Bergh, J.C.J.M. van den (2009) The GDP paradox. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 117–135.

Bergh, J.C.J.M. van den (2016) Groene a-groei en de klimaatuitdaging. *ESB*, 101(4739), 502–505.

Burke, P.J. (2012) Economic growth and political survival. *The B.E. Journal of Macroeconomics*, 12(1), 1–43.

Daly, H.E., J.B. Cobb jr. en J.B. Cobb (1989) *For the common good*. Boston, MA: Beacon Press.

Diener, E. en M.E.P. Seligman (2004) Beyond money: toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5(1), 1–31.

Drews, S. en J.C.J.M. van den Bergh (2016) Public views on economic growth, the environment and prosperity: results of a questionnaire survey. *Global Environmental Change*, 39, 1–14.

Drews, S. en J. van den Bergh (2017) Scientists' views on economic growth versus the environment: a questionnaire survey among economists and non-economists. *Global Environmental Change*, 46, 88–103.

Easterlin, R.A. (2001) Income and happiness: towards a unified theory. *The Economic Journal*, 111(473), 465–484.

Frank, R.H. (2004) Positional externalities cause large and preventable welfare losses. *The American Economic Review*, 95(2), 137–141.

Frederick, S. en G. Loewenstein (1999) Hedonic adaptation. In: D. Kahneman, E. Diener en N. Schwartz (red.), *Well-being: the foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation, 302–329.

Gerlagh, R., R.B. Dellink, M.W. Hofkes en H. Verbruggen (2002) A measure of sustainable national income for the Netherlands. *Ecological Economics*, 41(1), 157–174.

Hamilton, K. en M.A. Clemens (1999) Genuine savings rates in developing countries. *World Bank Economic Review*, 13(2), 333–356.

Hicks, D.A. (1997) The inequality-adjusted human development index: a constructive proposal. *World Development*, 25(8), 1283–1298.

Hicks, J.R. (1946) *Value and capital*, 2e editie. Oxford: Clarendon Press.

Huetting, R. (1974) *Nieuwe schaarste en economische groei*. Amsterdam: Elsevier.

Kahneman, D. en A. Deaton (2010) High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489–16493.

Kahneman, D., A. Krueger, D. Schkade et al. (2004) Toward national well-being accounts. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 94(2), 429–434.

Kuznets, S. (1941) *National income and its composition 1919–1938*. New York: National Bureau of Economic Research.

Lawn, P.A. en R.D. Sanders (1999) Has Australia surpassed its optimal macroeconomic scale? Finding out with the aid of 'benefit' and 'cost' accounts and a sustainable net benefit index. *Ecological Economics*, 28(2), 213–229.

Layard, R. (2005) *Happiness: lessons from a new science*. Londen: Penguin.

Madsen, J.B. (2012) A behavioural of house prices. *Journal of Economic Behaviour and Organization*, 82(1), 21–38.

Milani, F. (2017) Sentiment and the U.S. business cycle. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 82, 289–311.

Ng, Y.-K. (2008) Environmentally responsible happy nation index: towards an internationally acceptable national success indicator. *Social Indicators Research*, 85(3), 425–446.

Noorbakhsh, F. (1998) A modified Human Development Index. *World Development*, 26(3), 517–528.

Nordhaus, W.D. en J. Tobin (1973) Is growth obsolete? In: M. Moss (red.), *The measurement of economic and social performance*. Cambridge, MA: NBER.

Samuelson, P.A. (1961) The evaluation of 'social income': capital formation and wealth. In: F.A. Lutz en D.C. Hague (red.), *The theory of capital*. New York: St. Martin's Press.

Sen, A. (1976) Real national income. *The Review of Economic Studies*, 43(1), 19–39.

Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (red.) (2009) *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Rapport te vinden op ec.europa.eu.

Vuchelen, J. (2004) Consumer sentiment and macroeconomic forecasts. *Journal of Economic Psychology*, 25(4), 493–506.

Maak van het bbp een échte, duurzame economische maatstaf

De kritiek op het meten van welvaart aan de hand van het bruto binnenlands product (bbp) neemt toe. Alternatieve indicatoren of monitors zijn echter niet opgewassen tegen de institutionele kracht van het bbp. Het is verstandiger om het bbp zelf te verbeteren en aan te vullen.

IN HET KORT

- De nationale rekeningen vormen een elegant en krachtig systeem, waar decennialang aan gesleuteld is.
- Problematisch is dat het bbp geen oog heeft voor de kapitaalvoorraad waarvan de economie afhankelijk is.
- De nationale rekeningen zouden omgevormd moeten worden tot een volledige balans.

PAUL TEULE
Universitair docent
aan de Universiteit
van Amsterdam

De kritiek op het nationaal inkomen, oftewel het bruto binnenlands product (bbp), is zo oud als de statistiek zelf. De laatste tien, vijftien jaar klinkt de roep steeds luider om het bbp in de ban te doen, en hierover verschijnt er boek na boek (Coyle, 2014; Philipsen, 2015; Lepenies, 2016; Fioramonti, 2017; Pilling, 2018) en rapport na rapport (Stiglitz et al., 2009; Commissie Breed Welvaartsbegrip, 2016). De sociale, ecologische én economische bezwaren tegen het bbp zijn legio en er vallen vaak harde woorden, en niet door de minsten: Joseph Stiglitz noemde het bbp ooit een ‘fetisj’ en een ‘zwendel’; *The Economist* beschimpte het bbp met een artikel getiteld ‘Grossly Distorted Picture’.

Het is op zijn zachtst gezegd een paradox (Van den Bergh, 2009) dat we nog steeds zo krampachtig vasthouden aan het bbp als *de* economische en politieke graad-

meter van maatschappelijk succes. Hoe het bbp precies doorwerkt in onze instituties, daar is weinig wetenschappelijk onderzoek naar gedaan (behoudens studies als Schmelzer (2016), waarbij de rol van instituties als de OESO in onze hang naar economische groei wordt onderzocht), maar zeker is dát het bbp een hoofdrol speelt. Kijk naar het Nederlandse politieke landschap: het belangrijkste debat (de Algemene Beschouwingen) en de belangrijkste onderliggende politieke documenten (de Miljoenennota, de Macro Economische Verkenning, de partijprogramma’s) zijn volledig geënt op het bbp. Het bbp vormt ook het ijkpunt voor financiële bijdragen aan organisaties als de EU of de NAVO en het is de basis voor de beoordeling van overheidstekort en -schuld.

Nationale rekeningen

De ‘kracht’ van het bbp is beter te duiden wanneer we de geschiedenis van de nationale rekeningen in ogen-schouw nemen. In de jaren dertig van de vorige eeuw publiceerde Simon Kuznets (1901–1985) in opdracht van het Amerikaanse Congres zijn *National Income 1929–32*, een 261 pagina’s tellend rapport over de Amerikaanse economie, boordevol gedetailleerde tabellen over de werkgelegenheid en de inkomens per sector. Het totale ‘nationale inkomen’, zo was Kuznets’ conclusie, nam tussen 1929 en 1932 een duikvlucht van tachtig miljard dollar in 1929 tot onder de vijftig miljard dollar. Kuznets was uitermate kritisch over de zeggingskracht van ‘het’ nationaal inkomen, omdat het niet zegt waarmee dit inkomen verdiend is en hoe het verdeeld is. Hij wilde criminele transacties, de reclame-industrie en veel financiële dienstverlening buiten beschouwing laten, maar ook veel overheidsactiviteit, omdat dit wat hem betreft niet direct aansloot bij de behoeften van de doorsneeburger. Maar het kwaad was al geschied: alles waar-

voor betaald werd, zou mee gaan tellen. Dat was nu juist de eenvoud en de kracht van het nationaal inkomen.

Daar kwam bij dat de Britten, mede door John Maynard Keynes (1883–1946), het nationaal inkomen uitbouwden tot een elegant en overzichtelijk systeem. Keynes, die furore had gemaakt met zijn pamflet *How to pay for the war* (1940), kreeg het Britse ministerie van Financiën zover om Richard Stone (1913–1991) de Britse ‘nationale rekeningen’ te laten ontwikkelen, een boekhoudkundig systeem waarin productie, inkomen en bestedingen van een land in samenhang worden weergegeven. Het hart van de nationale rekeningen werd al gauw het bruto nationaal product (bnp), dat de gehele productie, en de daaraan verbonden inkomens en uitgaven, inclusief die van de overheid, in één getal samenvat. Dit getal ontleent zijn kracht juist ook aan het feit dat het zichzelf op drie manieren bevestigd ziet, via de productie, bestedingen en inkomensvorming. Het getal lijkt een waarachtige waarneming van ‘de economie’, omdat de drie methoden zich systematisch tot elkaar verhouden en naar elkaar verwijzen. Daardoor is het moeilijk om buiten het systeem om te denken.

Stone zou dit systeem later voor de Verenigde Naties (VN) uitwerken tot hét officiële Systeem van Nationale Rekeningen, de internationaal geaccepteerde standaard voor het meten van ‘de economie’, met het bnp, en uiteindelijk het bbp, dat makkelijker te berekenen is, als elegante en krachtige samenvatting van welvaart.

Niet perfect

De nationale rekeningen zijn, met name voor overheden, een geweldig instrument om in beeld te krijgen wat er in de economie gebeurt: hoe geldstromen lopen, wie wat voor wie produceert, en hoeveel inkomsten en uitgaven de schatkist mag verwachten. Maar dat wil niet zeggen dat een hoger bbp, een toename van transacties en dus meer geproduceerde goederen en diensten, automatisch beter is. Je moet, zoals Kuznets al zei, kijken naar wat er precies groeit, en wie daar beter van wordt. En zeker in onze huidige, westerse economieën betekent bbp-groei niet automatisch een verbetering in welzijn. Tal van psychologische en sociale factoren, van gewinning, consumptie uit positionele overwegingen, keuzestress tot bijvoorbeeld ook – zoals antropoloog

David Graeber het omschreef – het ‘psychologische geweld’ van ongeïnspireerd werk, zetten de link tussen welvaart en welzijn op losse schroeven (Graeber, 2018).

Hier komen natuurlijk nog de enorme externe effecten bij die onze economie sorteert, met name de schade aan het milieu, en de door fossiele brandstoffen veroorzaakte opwarming van de aarde – het ‘grootste marktfalen uit de geschiedenis’, zoals de Britse econoom Nicholas Stern het formuleerde. De Nederlandse economie stoot jaarlijks 200 megaton CO₂ uit en zadelt het mondiale ecosysteem daarmee op met kolossale kosten, die, als we deze internationaal zouden verrekenen, het mondiale bbp ten onrechte zouden doen toenemen.

De voorstanders van het bbp zouden kunnen beweren dat het bovenstaande wellicht waar is, maar dat dit niet de schuld is van het bbp. Het bbp pretendeert toch ook niet een graadmeter te zijn voor ons welzijn of het milieu? Het meet toch ‘gewoon’ welvaart, de economie? Maar daar valt dus ook het nodige op af te dingen. Ten eerste tellen tal van goederen en diensten niet mee, enkel omdat er geen geld voor wordt betaald. Dan gaat het niet alleen om huishoudelijk of vrijwilligerswerk, maar ook om de digitale economie die veelal ‘gratis’ diensten produceert. Het bbp is hier niet op toegerust omdat het, in de woorden van Diane Coyle, “a measure of the economy best suited to an earlier era” is (Coyle, 2014).

Een topman van muziekstreamer Spotify stelde het nog scherper: “The goal of disruptive technology companies, in the statistical sense, is to reduce GDP.” Het bbp kan dus zelfs dalen doordat nieuwe, disruptieve bedrijven transacties uit de ‘oude’ economie overbodig maken (Pilling, 2018). Dit raakt aan een bekend probleem: de groei van het reële bbp, waar de inflatie dus van af is getrokken, is al een structurele onderschatting van de werkelijke groei, omdat prijsstijgingen door kwaliteitsverbeteringen voor inflatie worden aangezien. De prijs van een smartphone ten opzichte van het oude mobieltje is, gezien de sterk toegenomen functionaliteit, in feite sterk gedaald. Statistici kunnen hier (via zogenaamde ‘hedonic adjustments’) slechts in beperkte mate wat aan doen (zie ook Inklaar (2019) in dit dossier). Mede op basis hiervan concludeerde Martin Feldstein onlangs nog dat “the official measure of real GDP does not even achieve its stated goal of measuring real national output *on its own terms*” (Feldstein, 2017, p. 148; mijn cursivering). Het (reële) bbp meet dus niet eens wat het zou moeten meten.

Maar het sterkste economische argument tegen het bbp is dat het slechts de halve boekhouding van een land

weergeeft: alleen het inkomen van het afgelopen jaar komt in beeld, niet de onderliggende balans van bezittingen en schulden. Die balans kun je, en dat is essentieel voor de duurzaamheid van onze economie, zien als het vermogen of de capaciteit om in de toekomst te produceren. Inkomsten die ten koste gaan van de mogelijkheid om in de toekomst opnieuw inkomen te genereren – door in te teren op onze spaartegoeden, schulden aan te gaan, of het ecosysteem uit te putten – zouden nooit voor ‘inkomen’ mogen doorgaan. De klassieke definitie van inkomen van John Hicks luidde niet voor niets: “the maximum value which he can consume during a week, and still expect to be as well-off at the end of the week as he was at the beginning” (Hicks, 1946, p. 172).

Het bbp geeft slechts de halve boekhouding van een land weer

Het is dus ook absurd om het bbp, en niet ons (langdurend) vermogen om inkomen te genereren, als ‘de economie’ te beschouwen. We zouden de ‘BV Nederland’ dan ook niet alleen moeten waarderen al naargelang de stand, of de waarde, van onze machines en infrastructuur (economisch kapitaal), kennisniveau en vaardigheden (menselijk kapitaal) en onze netwerken en instituties (sociaal kapitaal), maar ook naargelang de waarde van de grondstoffen en het ecosysteem (natuurlijk kapitaal). De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) maakte zich in *Naar een lerende economie: investeren in het verdienvermogen van Nederland* al sterk voor deze gedachte. “Iedereen die een bedrijf waardeert zal behalve naar de exploitatie-rekening ook naar de balans kijken. Waarom zouden we bij een land dan wél genoeg nemen met alleen exploitatiegegevens als het bbp?” (WRR, 2013).

Onontkoombaar

Het punt is echter dat we de officiële definitie van onze economie en het Systeem van Nationale Rekeningen zo hebben vastgezet in stroperige, langlopende cycli van vergaderingen op VN-niveau, dat we deze mammoet-

tanker haast niet bij kunnen sturen. We zitten gevangen in het zeventig jaar oude bouwwerk van Stone waar ons idee van ‘de economie’ op gestut is.

Hier komt nog bij dat pogingen om iets aan de bbp-hegemonie te doen, de positie van het bbp alleen maar lijken te hebben versterkt. Dit gaat als volgt in zijn werk: meestal begint een initiatief, zoals de geruchtmakende door de Europese Commissie georganiseerde conferentie ‘Beyond GDP’ in 2007, of de topzware onderzoekscommissie onder leiding van Joseph Stiglitz in 2009, met een knappe, complete analyse van alle gebreken van het bbp, om vervolgens te concluderen dat het bbp dus moet worden *aangevuld* met andere indicatoren. Deze ‘dashboard-denkfout’, zoals ik hem maar even doop,

Twee jaar na de commissie-Grashoff gaat nog steeds alle aandacht uit naar het bbp

gaat ervan uit dat het publiceren van meer data ‘naast’ het bbp zal leiden tot een meer evenwichtige balans. Maar hier zijn geen aanwijzingen voor. Geen politicus die zijn werkweek begint met staren naar een dashboard vol gegevens en besluit om te pleiten voor economische krimp omdat de CO₂-uitstoot in het rood schiet. Sterker nog, de dashboard-gedachte zal juist leiden tot meer aandacht voor het bbp, omdat het bbp zelf intact blijft en alle kritiek naast zich neer kan leggen: daar zijn immers andere indicatoren voor.

Een mooi voorbeeld hiervan is de Nederlandse parlementaire commissie, onder leiding van Groen-Links-Kamerlid Rik Grashoff, die in 2015/2016 het bbp heeft onderzocht naar aanleiding van het eerder genoemde WRR-rapport. De commissie besloot al snel om het bbp ongemoeid te laten en aan te sluiten bij de ‘dashboard’-gedachte: er zou voortaan een Monitor Brede Welvaart moeten komen die alles wat het bbp niet meet, zoals CO₂-uitstoot, overgewicht en schulden van huishoudens, in grote gekleurde waaiers tegelijk presenteert. Omdat tientallen indicatoren op een hoop worden gegoooid, lijkt het alsof de CO₂-uitstoot, de uitputting van fossiele reserves en verlies aan bio-

diversiteit gecompenseerd kunnen worden door minder overgewicht, meer onderwijs of minder misdadaad. Het verlies aan natuurlijk kapitaal kan, doordat het bbp (per capita) er ook bij staat, zelfs gecompenseerd worden door meer economische groei – dat is toch de wereld op zijn kop. In de laatste Monitor Brede Welvaart staat dan ook doodleuk dat de ‘brede welvaart’ in Nederland “in het algemeen omhooggaat”, terwijl de indicatoren voor natuurlijk kapitaal ver in het rood uitslaan.

Grashoff maakte ook nog de strategische fout om het moment van de presentatie van deze waaiers in mei te laten vallen, tijdens Verantwoordingsdag, in plaats van tijdens de Algemene Beschuwingen in september. Daarmee zegt Grashoff eigenlijk dat ‘de economie’ en ‘duurzaamheid’ twee verschillende domeinen zijn die we apart – in aparte documenten én op aparte momenten – evalueren. Het is, om bij de dashboard-beeldspraak te blijven, alsof je in een auto rijdt terwijl de helft van het dashboard, vol rode knipperende lampjes, thuis ligt. En dat terwijl natuurlijk kapitaal toch echt bij onze economie hoort – in toenemende mate zelfs, wanneer het schaarser wordt.

Maar het leek wel of de commissie ‘de economie’ als een onaantastbaar gegeven beschouwde. Niet alleen was de eerste conclusie van het rapport dat het bbp “een robuuste indicator is om de omvang van de economie te meten”, bij het debat over het rapport werd ook duidelijk dat de vraag of economische groei goed is, helemaal niet ter sprake was gekomen. Toen een *NRC*-journalist Grashoff hiermee confronteerde, zei hij doodleuk: “Ik ben geen econoom.”

Twee jaar na het Grashoff-rapport zitten we nog steeds opgescheept met de status quo. Op Prinsjesdag gaat alle aandacht uit naar het bbp. Met de jaarlijkse rijksbegroting, inclusief flankerende documenten (doorrekeningen, de Macro Economische Verkenning, de Miljoenennota), bevestigen we in Nederland telkens dat ‘het bbp’ en ‘de economie’ inwisselbaar zijn. Bij de plannen van het kabinet-Rutte III in 2017 zagen we enkel stroomvariabelen; de enige balanspost die vermeld werd was de overheidsschuld, ironisch genoeg als percentage van het bbp. Een echte, eerlijke doorrekening ontbreekt (Teule, 2017).

Weg vooruit

We zouden, letterlijk en figuurlijk, de balans moet opmaken wanneer het er echt toe doet. Je zou toch zeggen dat het een peulenschil is voor de regering om, samen met het Centraal Planbureau, het Planbureau

voor de Leefomgeving en het Sociaal en Cultureel Planbureau, haar overheidsbeleid echt door te rekenen? Hoe moeilijk is het om een uitgebreide balans te publiceren, en relevante mutaties te bespreken. En waarom publiceren we niet een *netto* binnenlands product dat de grootste schadeposten, de afschrijvingen op economische én natuurlijk kapitaal, netjes verdisconteert. Het zou een eerlijke en logische productiemaatstaf zijn: alles wat verbruikt wordt in het economische proces, en enigszins kan worden gemeten in monetaire termen, wordt van het bbp afgetrokken. Tot op heden hebben dit soort initiatieven (zoals *Green GDP*, *Environmentally Adjusted GDP* of *Environmentally adjusted multifactor productivity growth* (OESO, 2016)) weinig succes gehad, omdat ze niet als mainstream-economie worden beschouwd. Wellicht kunnen we echt nieuwe stappen gaan zetten als we de mentale schotten tussen duurzaamheid en economie kunnen neerhalen, en alleen een duurzame economie een economie mag heten.

Literatuur

- Bergh, J.C.J.M. van den (2009) The GDP paradox. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 117–135.
- Commissie Breed welvaartsbegrip (2016) *Welvaart in kaart. Eindrapport Commissie Grashoff*. Te vinden op www.tweedekamer.nl.
- Coyle, D. (2014) *GDP: a brief but affectionate history*. Princeton: Princeton University Press.
- Feldstein, M. (2017) Underestimating the real growth of GDP, personal income, and productivity. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 145–164.
- Fioramonti, L. (2017) *The world after GDP: politics, business and society in the post growth era*. Cambridge, VK: Polity.
- Graeber, D. (2018) *Bullshit jobs*. New York: Simon & Schuster.
- Hicks, J.R. (1946) *Value and capital*, 2e editie. Oxford: Clarendon Press.
- Inklaar, R. (2019) Gratis digitale diensten maken het meten van welvaart moeilijk. *ESB*, 104(4773S), 35–39.
- Lepenies, P. (2016) *The power of a single number: a political history of GDP*. New York: Columbia University Press.
- OESO (2016) *Greening productivity measurement: Environmentally adjusted multifactor productivity growth*. Parijs: OESO.
- Philipsen, D. (2015) *The little big number: how GDP came to rule the world and what to do about it*. Princeton: Princeton University Press.
- Pilling, D. (2018) *The growth delusion: the wealth and well-being of nations*. Londen: Bloomsbury Publishing.
- Schmelzer, M. (2016) *The hegemony of growth: the OECD and the making of the economic growth paradigm*. Cambridge, VK: Cambridge University Press.
- Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *Report by the Commission on the measurement of economic performance and social progress*. Rapport te vinden op ec.europa.eu.
- Teule, P.R. (2017) Rutte III en de gebrekkige boekhouding van de BV Nederland. *TPE Digitaal*, 11(3). Te vinden op www.tpedigitaal.nl.
- WRR (2013) *Naar een lerende economie: investeren in het verdienvermogen van Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Een brede vermogensmaatstaf

Ik vraag vaak hoe vermogend studenten denken dat ze zijn. De laatste zei dat ze een negatief vermogen had van 13.000 euro – het saldo van haar liquide middelen minus haar studieschuld. Maar als ze na haar studie 4.000 euro per maand netto gaat verdienen, dan is de contante waarde van dit inkomen, gerekend over al haar arbeidsjaren, ongeveer 2,4 miljoen euro (met een rente gecorrigeerd voor inflatie van twee procent per jaar). Daar moeten we wel een flink stuk van aftrekken als ze blijft roken als een schoorsteen. Desalniettemin is dit een student die ruim twee keer miljonair is. Bij een ouder iemand resteren er veel minder arbeidsjaren en dus minder menselijk kapitaal, maar hij heeft wel over de jaren pensioen en wellicht ander financieel vermogen opgebouwd – en hij bezit mogelijk ook een eigen huis. Dit voorbeeld geeft aan dat we niet naar inkomen, maar naar alle bestanddelen van vermogen en schulden – inclusief de toekomstige verdien capaciteit – moeten kijken als we een oordeel willen vellen over hoe iemand ervoor staat. Dat geldt ook voor een natie.

Het bruto binnenlands product (bbp) meet hoe sterk de economie in een bepaald jaar is, maar zegt weinig over het kapitaal van de natie. Het is van belang voor de duurzaamheid dat we de welvaart per burger kunnen voortzetten die we nu hebben, of kunnen verbeteren in de toekomst. We moeten daarom de stand van de gezondheid, grondstoffen en de natuur meenemen, en deze omzetten in gezondheidskapitaal, kapitaal aan grondstoffen en ecologisch kapitaal – en dat alles dan optellen bij het financieel vermogen en het menselijk kapitaal, om zo een brede maatstaf van vermogen te berekenen. Hicks (1946) sprak van het maximale inkomen dat in een jaar kan worden besteed, onder de verwachting dat er niet wordt ingeteerd op de contante waarde van de toekomstige inkomsten. Het Brundtland-rapport uit 1987 spreekt van een duurzame ontwikkeling als de wensen van de huidige generaties bevredigd kunnen worden zonder dat aan toekomstige generaties de mogelijkheid wordt ontnomen om hun wensen te bevredigen (VN, 1987). Dasgupta en Mäler (2000) toonden vervolgens aan dat intergenerationale welvaart alleen stijgt van jaar tot jaar als het brede begrip van vermogen stijgt of het brede spaarsaldo van de natie positief is.

Het gebruikelijke spaaroverschot van de natie is het spaaroverschot van de huishoudens, pensioenfondsen, bedrijven en

RICK VAN DER PLOEG
Hoogleraar aan Oxford University
en aan de Vrije Universiteit
Amsterdam

de overheid, dat wil zeggen het surplus op de lopende rekening van de betalingsbalans, hetgeen voor Nederland al decennia een fors overschot vormt. Daar moet bij opgeteld worden met hoeveel het menselijk kapitaal is gestegen ten gevolge van een hoger opleidingsniveau van de bevolking. En daarvan moet worden afgetrokken de afname van onze gasvoorraden, de kosten van het verlagen van onze waterspiegel en van de vermindering van bossen en ander groen, de kosten van de verminderde biodiversiteit, opwarming van de aarde, fijnstof en verdere vervuiling, en ook hoeveel onze gezondheid aftakelt door bijvoorbeeld een slecht dieet of roken. Dit brede spaarsaldo is wat ik elk jaar

terug wil zien in een gezamenlijk persrapport van de drie grote planbureaus en het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het brede spaarsaldo per burger, niet het bbp of het bbp per burger, geeft aan of we in brede zin met zijn allen rijker worden of dat we de boel verkwanselen.

We weten uit het jaarlijkse rekenwerk in *The changing wealth of nations* van de Wereldbank dat de brede welvaart in veel landen in Afrika achteruitgaat omdat hun investeringen in menselijk kapitaal en in fysiek kapitaal lager uitpakken dan het verbruik van grondstoffen en de verslechtering van ecologisch kapitaal. Maar hoe staat het met het kapitaal in Nederland? De bredewelvaartsindicator (Badir et al., 2017) meet het menselijk welbevinden langs elf dimensies en geeft een welkome correctie op het bbp, maar kijkt niet naar duurzaamheid in brede zin: het geeft geen beeld van het vermogen van een natie om in de toekomst de consumptieve bestedingen op hetzelfde peil voort te zetten. De studies verzameld in Hamilton en Hepburn (2017) laten zien hoe een vermogensaanpak wél inzicht geeft in deze duurzaamheid van welvaart in de meest brede zin.

Literatuur

Badir, M., B. van Bavel, S. Hardeman en A. Rijpma (2017) *Brede Welvaartsindicator 2017*. Universiteit Utrecht en Rabobank.

Dasgupta, P. en K.G. Mäler (2000) Net national product, wealth, and social well-being. *Environment and Development Economics*, 5(1), 69–93.

Hamilton, K. en C. Hepburn (red.) (2017) *National wealth: what is missing, why it matters*. Oxford: Oxford University Press.

Hicks, J.R. (1946) *Value and Capital*, 2e editie. Oxford: Clarendon Press, hoofdstuk XIV.

VN (1987) *Our common future*. Report of the World Commission on Environment and Development. Verenigde Naties.

Verder lezen

Tekortkomingen bbp

Recentelijk zijn er wezenlijke verschillen ontstaan tussen de objectieve meting van de staat van de economie en de maatschappelijke perceptie hiervan. Als reactie hierop stellen Stiglitz, Sen en Fitoussi dat het tijd is voor een verschuiving van het meten van economische productie naar het meten van het welzijn van

mensen. Zo moeten de maatstaven die gezondheid, onderwijs en milieuomstandigheden meten, verbeterd worden. En ook moet er meer aandacht komen voor het subjectieve welzijn van mensen.

Stiglitz, J., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *Report by the Commission on the measurement of economic performance and social progress*. Rapport te vinden op ec.europa.eu

Uit 1961:

Wat de mens ons waard is

“De cyclus der producten wordt bestudeerd, gestimuleerd, met alle middelen, tot elke prijs. Want de vergrote omzet zal volautomatisch zegen brengen, de zegen van méér geld, méér vrije tijd, méér pk’s per man, meer eenzaamheid en meer doelloosheid.”

Fentener van Vlissingen, R. (1961) Wat de mens ons waard is. *ESB*, 46(2267), 46.

Op de agenda

Kan brede welvaart een anker
voor beleid worden zoals het bruto
binnenlands product dat nu is?
Wat is daarvoor nodig?

Bouw een wetenschappelijke Beyond GDP-gemeenschap

De afgelopen decennia zijn er honderden alternatieven voor het bruto binnenlands product voorgesteld. Er is echter geen enkel alternatief dat echt kan concurreren. Hoe kan dat veranderen?

IN HET KORT

- De macro-economische gemeenschap met haar bbp is succesvol omdat het gebaseerd is op een gemeenschappelijke 'taal'.
- Alternatieven voor het bbp ontberen een gedeelde taal en verspreiden een versnipperde en verwarrende boodschap.
- Door samen te werken zoals klimaatonderzoekers dat doen in het IPCC kan een coherent en geïnstitutionaliseerd alternatief voor het bbp vormgegeven worden.

RUTGER HOEKSTRA

Eigenaar van
MetricsForThe-
Future.com

In dit *ESB*-dossier is voldoende over de beperkingen van het bruto binnenlands product (bbp) als welvaartsmaatstaf te lezen. Kort samengevat: het bbp is geen maatstaf voor welzijn, gelijkheid of duurzaamheid op de lange termijn (Van den Bergh, 2009; Coyle, 2014; Fioramonti, 2013; Masood, 2016; Mazzucato, 2018; Philipsen, 2015; Pilling, 2018; Schmelzer, 2016; Raworth, 2017). Daarnaast maken technologische ontwikkelingen en globalisering het steeds lastiger om de primaire opgave van het bbp – het meten van de omvang van economische productie – op een gedegen wijze toe te passen (Brynjolfsson en McAfee, 2014; Timmer et al., 2014).

Maar terwijl het terecht is om vraagtekens te zetten bij 'het bbp als indicator', kan men voor 'het bbp als sociale innovatie' alleen maar bewondering hebben, want in de vorige eeuw is een indrukwekkend bouwwerk opgetuigd. Het bbp wordt berekend aan de hand van een elegant systeem waarin op gestructureerde wijze alle transacties en balansposten van een economie een plek krijgen. Zoals Paul Samuelson en William Nordhaus het zeggen: "the GDP and the rest of the national income accounts (...) are truly among the great inventions of the twentieth century" (Samuelson en Nordhaus, 2009).

Die innovatie heeft de wereld veroverd en het bbp wordt momenteel in meer dan 200 landen op vaste momenten berekend. In de Europese Unie worden er wettelijke eisen aan de kwaliteit van de cijfers gesteld en de 24-uursmedia fungeren als gewillig doorgeefluik voor de nieuwste bbp-cijfers. Het wereldwijd gebruikte handboek, *The System of National Accounts* (SNA), is door de internationale instituten en alle landen erkend. De financiële bijdragen van landen aan de Europese Unie, NAVO, Internationaal Monetair Fonds of Wereldbank worden vastgesteld op basis van SNA-cijfers en de wereldwijd beschikbare data worden gebruikt in modellen en voorspellingen die weer invloed hebben op de aandelenkoersen, het consumentenvertrouwen en de politiek.

Deze mondiale vervlechting en inbedding kan met recht een 'GDP-multinational' worden genoemd. Deze multinational levert aan zijn klant – de maatschappij – een geharmoniseerd product (dus de SNA) met een over de gehele wereld gestroomlijnde logistieke operatie.

De multinational versus de huisnijverheid

Vergeleken met de bbp-multinational is de wereld van alternatieven voor het bbp een chaos. Al decennialang wordt er kritiek geleverd op het bbp als welvaartsmaatstaf en worden er alternatieve meetsystemen voorgesteld. Dat heeft geleid tot honderden systemen die zijn gecreëerd door een eclectische groep van academici, statistische bureaus, beleidsinstituten, ngo's, denktanks, bedrijven en privépersonen.

De Engelse term die vaak wordt gebezigd, *Beyond GDP*, geeft al aan dat er slechts overeenstemming is dat er méér moet worden gemeten dan het bbp. Maar wat dan? En welke methoden zijn daarvoor beschikbaar? Wat dat betreft is er een veelheid van methodische stromingen die honderden meetsystemen hebben opgeleverd. Er zijn *conceptuele indexen*, die op theoretische gronden verschillende aspecten samenvatten in één index. Denk aan *Green accounting*-indexen, zoals Duurzaam Nationaal Inkomen, Measure of Economic Welfare, Genuine Progress Indicator en Genuine Savings. Ook Subjectief

Dit is een
voorpublicatie uit
Hoekstra (2019)

Welzijn en de Ecologische Voetafdruk kunnen tot deze categorie worden gerekend. Er zijn *niet-conceptuele indexen*, zoals de Human Development Index en de Sustainable Society Index en ook *niet-conceptuele indicatorensets*, zoals de Sustainable Development Goals. En er is een *conceptuele set van indicatoren*, zoals de Monitor Brede Welvaart en de Better Life Initiative.

Vergeleken met de bbp-multinational kunnen we hier spreken over huishouding: zeer veel kleine en middelgrote spelers die met wisselend succes hun ideeën in de markt brengen. Maar geen van alle heeft de marktmacht van het bbp. Sterker nog, er komen steeds meer systemen bij die het speelveld nog verder vertroebelen. Het is als een vrije markt aan bbp-alternatieven, maar na vele decennia is er nog steeds weinig zicht op consolidatie.

Creëer een gemeenschap

Zonder een gerichte strategie gaat er niks veranderen. In mijn boek (Hoekstra, 2019) komt de inspiratie voor een nieuwe strategie, ironisch genoeg, uit de geschiedenis van het bbp (Bos, 2009; Studenski, 1958). Het bbp is namelijk het resultaat van een indrukwekkend proces van het bouwen aan een gemeenschap. In tabel 1 staan de kenmerken van de geïnstitutionaliseerde macro-economische gemeenschap. Allereerst heeft de macro-economie een duidelijk doel en een coherente structuur met een beleidswetenschap, een rekeningenstelsel en een reeks kernindicatoren.

De SNA speelt een cruciale rol in deze gemeenschap. Je kan het zien als een saai boekhoudkundig handboek, maar er is ook een fundamentele perspectief, want de SNA geeft de macro-economische gemeenschap een taal. Het is als een woordenboek dat termen als inkomen, productie, consumptie, investeringen, productiviteit, toegevoegde waarde, bruto, netto, nationaal

en binnenlands heel precies definieert. Daarnaast bevat de SNA ook de grammaticale regels – hoe de woorden zich tot elkaar verhouden. Denk bijvoorbeeld aan Keynes' bekende formule $Y = C + I + G + X - M$.

Of een macro-econoom nu uit Nederland, Lesotho of Myanmar komt, hij of zij kent deze taal. Deze taal, en daarmee ook het economisch denken, is ook overgebracht op de maatschappij. Het is te vergelijken met het Engels: mensen over de hele wereld spreken het een beetje, terwijl ze misschien nooit een Engels woordenboek of grammaticaboek hebben ingezien. Zonder het te beseffen spreken veel mensen ook al een paar woordjes 'SNA'.

Het is duidelijk dat een dergelijke taal of gemeenschap volledig ontbreekt in de wereld van bbp-alternatieven. Er zijn tientallen termen die worden gebruikt en waarbij geen overeenstemming over de betekenis bestaat. Wat betekent *welzijn* of *welvaart*? Duurzame ontwikkeling? Duurzaamheid? Kwaliteit van leven? Vooruitgang? Als er binnen de gemeenschap al onduidelijkheid is, kan er dan worden verwacht dat de maatschappij het wel begrijpt?

Een succesvolle strategie zou daarom zijn om een geïnstitutionaliseerde coherente gemeenschap met een gezamenlijke taal te creëren. De tweede kolom van tabel 1 bevat een voorbeeld van hoe zo'n gemeenschap opgebouwd zou kunnen worden, als we de macro-economie als blauwdruk nemen. Het doel van deze gemeenschap is om het huidige welzijn ('hier en nu') en in het welzijn in de toekomst ('later') te begrijpen, te meten en er beleid voor te maken. Deze afbakening is gebaseerd op de definitie uit het Brundtland-rapport (VN, 1987) en consistent met vele initiatieven, waaronder die van de OESO, de Wereldbank, de VN en de Monitor Brede Welvaart.

Economen als deelnemers

Welke wetenschappelijke stroming moet de leiding hebben over dit ambitieuze *community-building*-proces? Aangezien economen het bbp en de SNA hebben gecreëerd, zou men kunnen redeneren dat economen ook de leiding op zich nemen. Zij hebben een bijzondere expertise als het gaat om het bouwen van accountingsystemen en het doorrekenen van beleidsopties. Er wordt al naar economen geluisterd en dat is een zeer bruikbare basis om op voort te bouwen.

Maar welke economen moeten dat dan zijn? Hoewel de maatschappij vaak spreekt over 'de' econoom, is het vakgebied een verzameling van vele methodische stromingen van mainstream tot heterodox (Rodrik, 2015). Maar zelfs met de meest brede waaier aan economische

Kenmerken van de gemeenschap

TABEL 1

Gemeenschap	Macro-economie	Welzijns- en duurzaamheid
Doel	Economische groei begrijpen, meten en beleid formuleren	Welzijn en duurzaamheid begrijpen, meten en beleid formuleren
Gemeenschappelijke taal	Systeem van nationale rekeningen	Systeem van mondiale en nationale rekeningen
Indicator(en)	Bbp	Systeem- en kwaliteits-indicatoren
Institutionalisatie	Reeds gerealiseerd	Uiterlijk 2030

ESB

theorieën lijkt het onwaarschijnlijk dat er voldoende expertise is om alle facetten van welzijn, maatschappelijke ongelijkheid en veranderingen in de samenleving of het milieu vanuit deze discipline te doorgronden.

De inzichten uit andere sociale wetenschappen zijn onontbeerlijk. Het belang van bredere inzichten blijkt al uit de invloed die de psychologie recent heeft gehad op het economisch denken via de gedragseconomie. Om daarnaast ook nog de ontwikkelingen van de lokale en wereldwijde milieuproblemen te doorgronden, is de kennis vanuit de natuurwetenschappen essentieel.

Kortom, het moet een multidisciplinaire wetenschappelijke gemeenschap zijn: ‘welzijns- en duurzaamheidswetenschap’ in plaats van ‘welzijns- en duurzaamheidseconomie’. Dat betekent overigens niet dat economen geen rol hebben. Sterker nog, inzichten uit de economische wetenschap vormen een essentieel onderdeel van dit proces, maar wel vanuit een brede multidisciplinaire samenwerking.

Multidisciplinair rekeningstelsel

Deze multidisciplinaire gemeenschap heeft een taal nodig: laten we die het *System of Global and National Accounts* (SGNA) noemen. ‘Global’ omdat in het huidige tijdsgewricht de nationale statistiek niet langer als uitgangspunt kan dienen. Door globalisatie en de mondiale milieu-uitdagingen is ook de scope wereldwijd. Die wereldwijde statistiek worden vervolgens wel opgedeeld naar individuele landen, vandaar dat het ook tegelijkertijd nationale rekeningen zijn.

De SGNA is opgebouwd uit vijf rekeningen. De eerste vier zijn rekeningen van systeemdimensies: deze beschrijven hoe de milieu-, maatschappij-, economie- en verdelingssystemen zich ontwikkelen. Deze systeemrekeningen maken gebruik van een breed scala aan fysieke en soms monetaire eenheden.

De systeemrekeningen geven echter niet aan of de maatschappij de goede kant op gaat of niet. Daarvoor heb je de kwalitatieve duiding nodig die in de vijfde rekening, de Global Quality Accounts, staan. Een voorbeeld van een manier om die kwaliteit te beoordelen is de welvaartstheorie, die een criterium geeft om allerlei ontwikkelingen in maatschappij en milieu tegen elkaar af te wegen. Externaliteiten zoals schade aan het milieu of menselijke gezondheid kunnen daardoor worden meegenomen in een maatschappelijke kosten-batenanalyse.

Momenteel is de welvaartstheorie dominant in het afwegen van beleidsopties. Het hanteren van de welvaartstheorie is ook verbonden aan een bepaald beleid.

Zo schrijft deze theorie voor dat marktfalen moet worden opgelost door externaliteiten te beprizen. Dit is echter een advies op basis van slechts één kwaliteitscriterium. Er zijn ook andere kwaliteitscriteria die uit andere wetenschappelijke tradities komen: hedonische psychologie, subjectief welzijn of de *capability approach* van Sen. Naast deze antropocentrische methoden zijn er ook nog andere, zoals thermodynamische methoden (exergie, entropie), netwerktheorie (resilience) of *planetary boundaries*. Geen van deze methoden is perfect en ieder biedt een eigen perspectief en stelt andere beleidsprioriteiten (zie ook de oproep in Mazzucato (2018) voor een brede discussie over ‘waarde’ onder economen).

Een analogie met een arts die de gezondheid van een patiënt wil inschatten illustreert dat meerdere perspectieven van belang zijn voor de beoordeling van kwaliteit. De arts heeft diverse instrumenten tot zijn beschikking, zoals een thermometer, hartslagmeter, echo of bloeddrukmeter. Geen van deze instrumenten is perfect, ze geven allemaal een partieel inzicht in de gezondheid van de patiënt. Een dokter die bij een patiënt komt met slecht één instrument en maar één medicijn kent, wordt gewantrouwd. De kracht zit hem in de multidimensionale diagnose: gezamenlijk bieden de instrumenten de best haalbare inschatting van de menselijke gezondheid en de daarbij horende behandeling.

Dit is nadrukkelijk geen pleidooi om de welvaartstheorie uit te bannen – je stuurt een dokter ook niet op pad zonder thermometer – het is echter wel een betoog om breder te kijken. Met een pluriformere kijk op kwaliteit krijgt de maatschappij namelijk ook een rijkere set aan beleidsopties. Welvaartstheoretische beleidsopties, zoals een CO₂-prijs, blijven waardevol maar er moet oog blijven voor een breder ‘behandelplan’.

Vervangende indicatoren voor het bbp

Welke indicatoren er uiteindelijk het bbp gaan vervangen, valt uiteraard niet te voorspellen. Daarvoor moeten de verschillende rekeningen nog verder worden uitgewerkt. Toch kan er wel een indicatie gegeven worden van het type indicatoren dat er uit de SGNA zal rollen.

Uit de systeemrekeningen komen indicatoren die fenomenen meten als CO₂-emissies, biodiversiteit, bevolking, opleidingsniveau, het bbp (!) en de inkomensongelijkheid. Dit zijn indicatoren die de ontwikkeling van de vier systeemdimensies beschrijven. Het bbp is daarmee onderdeel drie van de systeemindicatoren en meet de omvang van economische productie. Een stijging van het bbp is daarmee nog geen goede of slechte zaak. Om

die inschatting te maken, moet je naar de Global Quality Accounts of de kwaliteitsindicator kijken. Vanuit ieder kwaliteitscriterium komt er potentieel een andere indicator, denk aan de welvaartseconomie, hedonische psychologie of resilience. Ieder van deze indices geeft daarmee een ander perspectief op ontwikkelingen. Het is voorstelbaar dat het bbp wordt vervangen door een dergelijke set van kwaliteitsindicatoren, eventueel ondersteund door een set van systeemindicatoren.

Belangrijk uitgangspunt is dat alle indicatoren precies op hetzelfde moment worden gepubliceerd. Pas bij simultane publicatie kan er een evenwichtig maatschappelijk debat worden gevoerd over hoe de maatschappij en onze aarde ervoor staan en wat voor beleid er zou moeten komen. Momenteel worden economische statistieken sneller en vaker gepubliceerd dan sociale en milieustatistieken.

IPCC-proces voor welzijn en duurzaamheid

De afgelopen vijftig jaar heeft er al veel theorievorming en dataverzameling plaatsgevonden. Veel stukjes liggen klaar om de puzzel te leggen. Met nieuwe bigdata-technieken ligt het ook voor de hand dat deze ambitieuze wereldwijde agenda efficiënt invulling kan krijgen.

Het benodigde traject om invulling te geven aan de gemeenschap is vergelijkbaar met het proces dat is gevolgd voor het SNA. Een recenter voorbeeld is het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), dat begin jaren negentig door de VN is opgericht en waarin klimaatwetenschappers samenwerken. Die gezamenlijk klimaatboodschap klinkt veel krachtiger dan duizenden klimaatwetenschappers die allemaal hun eigen mening verkondigen.

Een proces voor welzijn en duurzaamheid moet leiden tot een vergelijkbare gedragen boodschap. Een gemeenschap is overigens niet hetzelfde als een groep die het over alles met elkaar eens is. Zo liggen macro-economen nog steeds met elkaar overhoop over keynesiaans beleid. Ook klimaatwetenschappers hebben verschillen van inzicht gehad in de IPCC, zoals de rol van de oceanen in de CO₂-huishouding. Onenigheid zal er dus ook zijn in een gemeenschap voor welzijn en duurzaamheid. Maar wat de macro-economen en klimaatwetenschappers heeft geholpen, is dat ze een gemeenschappelijk begrippenkader hebben ontwikkeld om elkaar mee om de oren te slaan. Dát begrippenkader ontbeert de welzijns- en duurzaamheidswereld.

Nederland zou in een dergelijk traject een belangrijke bijdrage kunnen leveren, want er zijn bij de Neder-

landse universiteiten veel initiatieven, datasets en experts te vinden. Ook speelt het Centraal Bureau voor de Statistiek in internationale gremia een vooruitstrevende rol en verder lijkt ook de politiek rijp voor deze discussie. In het parlementaire rapport dat leidde tot de Monitor Brede Welvaart werd gepleit voor internationale harmonisatie.

Kortom, de oplossing is de creatie van een coherente gemeenschap voor welzijn en duurzaamheid. De internationale instituten moeten de leiding nemen, maar dat zal alleen gebeuren onder druk van wetenschappers, statistische bureaus, beleidsinstituten, politici en burgers. Ik ben ervan overtuigd dat er groeiende onvrede is over de Beyond GDP-situatie en dat er een groter draagvlak voor een dergelijke IPCC-achtig proces bestaat.

Literatuur

Bergh, J.C.J.M. van den (2009) *The GDP paradox*. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 117–135.

Bos, F. (2009) *The national accounts as a tool for analysis and policy: history, economic theory and compilation issues*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.

Brynjolfsson, E. en A. McAfee (2014) *The second machine age: work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York: W.W. Norton.

Coyle, D. (2014) *GDP: a brief but affectionate history*. Princeton: Princeton University Press.

Fioramonti, L. (2013) *Gross domestic problem: the politics behind the world's most powerful number*. Londen: Zed Books.

Hoekstra, R. (2019) *Replacing GDP by 2030: towards a common language for the well-being and sustainability community*. Cambridge: Cambridge University Press.

Masood, E. (2016) *The great invention: the story of GDP and the making and unmaking of the modern world*. New York: Pegasus Books.

Mazzucato, M. (2018) *The value of everything: making and taking the global economy*. Londen: Allen Lane.

Philipsen, D. (2015) *The little big number: how GDP came to rule the world and what to do about it*. Princeton: Princeton University Press.

Pilling, D. (2018) *The growth delusion: the wealth and well-being of nations*. Londen: Bloomsbury Publishing.

Raworth, K. (2017) *Doughnut economics: seven ways to think like a 21st-century economist*. New York: Random House.

Rodrik, D. (2015) *Economics rules: why economics works, when it fails, and how to tell the difference*. Oxford: Oxford University Press.

Samuelson, P.A. en W.D. Nordhaus (2009) *Economics*. 19de editie. New York: McGraw-Hill Education.

Schmelzer, M. (2016) *The hegemony of growth: the OECD and the making of the economic growth paradigm*. Cambridge, VK: Cambridge University Press.

Studenski, P. (1958) *The income of nations; theory, measurement, and analysis: past and present; a study in applied economics and statistics*. New York: New York University Press.

Timmer, M.P., A.A. Erumban, B. Los et al. (2014) Slicing up global value chains. *Journal of Economic Perspectives*, 28(2), 99–118.

VN (1987) *Our common future*. Report of the World Commission on Environment and Development. Verenigde Naties

De Monitor Brede Welvaart versterkt politiek debat en beleidsvorming

Beleidsmakers en politici hebben steeds meer behoefte om vanuit een breed perspectief naar welvaart te kijken. Met meer dan 300 indicatoren biedt de Monitor Brede Welvaart zo'n brede blik op de ontwikkelingen in welvaart en welzijn. Maar tot hoever reikt de meerwaarde van deze monitor?

IN HET KORT

- De Monitor is een nuttig instrument voor het denken over brede welvaart en biedt een feitenbasis voor het politieke debat.
- Een brede set indicatoren biedt handelingsperspectief voor beleid en verantwoording.
- De Monitor is niet bedoeld voor besluitvorming op instrumentniveau, maar voor weging van meerdere aspecten van welvaart.

MAAIKE STOEL

Beleidsmedewerker bij het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (MinEZK)

ALBERT FABER

Beleidsmedewerker bij MinEZK

Naar aanleiding van het rapport van de tijdelijke Kamercommissie Breed Welvaartsbegrip (Tweede Kamer, 2016) heeft de Tweede Kamer de wens uitgesproken om het thema brede welvaart een belangrijkere rol te laten spelen in het Verantwoordingsdebat – het jaarlijkse Kamerdebat in mei over de verantwoording van het beleid van het afgelopen jaar. Dit heeft geresulteerd in de Monitor Brede Welvaart (MBW), die het CBS in opdracht van het kabinet in mei 2018 heeft gepubliceerd (CBS, 2018).

De MBW geeft, met een flinke set indicatoren, een uitgebreid inzicht in de Nederlandse situatie. Hiermee zijn er stappen gezet naar een beter begrip en een nauwkeuriger meting van brede welvaart, die naast het bruto binnenlands product (bbp) ook zaken omvat als gezondheid, onderwijs en het klimaat. De MBW biedt drie dashboards aan informatie over de ontwikkeling van

brede welvaart op dit moment ('hier en nu'), in de toekomst ('later') en het effect op andere landen ('elders'). Daarnaast biedt de MBW informatie over de welvaartsverdeling wat betreft verschillende bevolkingsgroepen en aanvullende indicatoren voor beleidsthema's.

Met deze informatie hebben beleidsmakers zicht op de verschillende welvaartsaspecten en kunnen zij aldus met elkaar in debat over deze ontwikkelingen en de prioriteiten voor beleid. Het is voor het handelingsperspectief van beleidsmakers immers belangrijk om recente informatie te hebben over een brede set aan indicatoren, die de verschillende aspecten van de brede welvaart weergeeft. Tegen deze achtergrond stellen we ons de vraag in welke mate en vanuit welk perspectief de Monitor Brede Welvaart beleidsmakers kan helpen.

Meten van brede welvaart

Het begrip 'brede welvaart' omvat naast 'klassieke' indicatoren voor economische ontwikkeling (bbp, consumptie, werkgelegenheid) ook dimensies van welzijn en duurzaamheid (onderwijs, gezondheid, milieu en dergelijke). Dat is van groot belang voor de maatschappij, want wat gemeten wordt is zeer bepalend voor wat we doen. Als de set aan indicatoren voor beleidsmakers beperkt is, is de politieke besluitvorming dat ook (Stiglitz et al., 2009). Tegelijkertijd is er ook behoefte aan overzicht en samenhang, omdat anders voor de beleidsmaker de maatschappelijke betekenis verloren gaat.

Er zijn verschillende manieren om over brede welvaart na te denken. Zo stelde filosoof Jeremy Bentham (1748–1832) voor om als politieke doelstelling *geluk* centraal te stellen. Tegenwoordig wordt geluk doorgaans via enquêtes gemeten als een subjectieve indicator, waarin elk mens zelf een – vaak impliciete – weging maakt van zijn of haar 'subjectieve welbevinden'. Er zijn

ook geluksindexen die doorgaans verschillende kwaliteiten van leven bij samenvoegen, waardoor levensvoorwaarden en levensuitkomsten bij elkaar worden opgeteld (Veenhoven, 2016). Dit biedt beleidsmakers echter niet veel handelingsperspectief. Het is bovendien maar zeer de vraag of we altijd gelukkig moeten willen zijn, en of een overheid hier sturing op moet geven. Eerder zal de overheid zich richten op de randvoorwaarden voor 'geluk' (zoals toegang tot goed onderwijs en goede zorg) in plaats van op geluk als uitkomst van beleid. Dit is ook de insteek van de MBW.

Een andere benadering van brede welvaart is de *Better Life Index* van de OESO. Deze index laat zien hoe belangrijk de weging is van de verschillende thema's voor de welvaartsbeleving in een land. De index vergelijkt de kwaliteit van leven in de 35 OESO-landen aan de hand van elf thema's (OESO, 2017), waarbij bezoekers van de OESO-website per thema zelf een weging kunnen bepalen. Bij gelijke weging van alle onderwerpen scoren bijvoorbeeld de Verenigde Staten hoger dan Nederland (vanwege de hogere scores op inkomen en wonen). Wordt de weging aangepast met het oog op een groter belang van bijvoorbeeld een goede balans tussen

werken en leven, dan schiet de score van de Verenigde Staten omlaag en die van Nederland omhoog.

Het samenvatten van alle aspecten van brede welvaart in één bredewelvaartsindicator lijkt aantrekkelijk om zo direct een beeld te kunnen krijgen, maar is vanuit beleidsperspectief onverstandig. Gezien de uiteenlopende waarden, percepties en belangen in de maatschappij is het onmogelijk om verschillende zaken op een objectieve manier terug te brengen tot een enkel indexcijfer. Om de verschillende indicatoren bij elkaar op te tellen, is er immers altijd een waardering en weging nodig. Daarnaast is een index minder informatief, omdat dan de ontwikkelingen van afzonderlijke welvaartsaspecten onzichtbaar worden. Bovendien kan een slechte score op het ene gebied worden uitgemiddeld met een betere score op een ander gebied, waardoor een breed overzicht verloren gaat. Juist een brede set aan indicatoren maakt het mogelijk om een politiek debat te houden over de afzonderlijke ontwikkelingen en het te voeren beleid.

Appreciatie Monitor Brede Welvaart

Voor een optimaal nut voor beleidsmakers is het van belang dat de informatie die de MBW biedt, een objec-

tief beeld geeft van de brede welvaart, dat de data actueel zijn en dat de informatie duidelijk gevisualiseerd is. Wanneer aan deze voorwaarden voldaan is, kan de monitor dienen als gemeenschappelijke feitenbasis en inspiratiebron voor beleidsmakers.

Soorten indicatoren

We kunnen de verschillende indicatoren van de MBW onderscheiden in indicatoren over input, resultaten en uitkomsten. Illustratief zijn bijvoorbeeld de onderwijs-indicatoren. Als inputindicator toont de monitor bijvoorbeeld de overheidsuitgaven aan onderwijs, met als resultaat het percentage van de bevolking dat hoogopgeleid is, terwijl we indicatoren als de taal- en rekenvaardigheden van de bevolking kunnen zien als uitkomsten. Bovendien zijn er ook indicatoren van perceptie, zoals tevredenheid met de opleidingskansen.

Deze verschillende soorten indicatoren hangen met elkaar samen: een stijging van de overheidsuitgaven aan onderwijs kan bijdragen tot een hoger percentage van hoogopgeleiden en aan betere taal- en rekenvaardigheden, en dat de bevolking meer tevreden is over haar opleidingskansen. Deze correlaties zijn echter complex en de diverse indicatoren werken dan ook verschillend door in termen van brede welvaart.

Normatieve elementen

In de indicatoren en de presentatie ervan zitten impliciet een aantal normatieve elementen verborgen. Nu zijn indicatoren op zich zelden neutraal, maar het is wel goed dat we ons realiseren hoe dit beleidsconclusies kan beïnvloeden. Hierbij noemen we drie dimensies: *gelijkwaardigheid*, *gelijkmatigheid* en *gelijksoortigheid*.

Ten eerste zijn inputindicatoren niet gelijkwaardig aan indicatoren die output of efficiëntie meten. Dat kan gevolgen hebben voor de interpretatie. Zo kan een dalende trend in R&D-investeringen betekenen dat we minder bereid zijn te betalen voor innovatie, maar het kan ook een indicatie zijn van een grotere doelmatigheid van middelen. Ter vergelijking: traditioneel is Zweden een land met een hoge R&D-investering, maar de economische productiviteit is niet hoger dan in vergelijkbare landen (de zogeheten Zweedse Paradox; zie ook WRR, 2013). De interpretatie van indicatoren vergt dus altijd een helder zicht op de bredere context.

Ten tweede krijgen de indicatoren in het 'dashboard' impliciet een *ongelijkmatige* weging mee, doordat de indicatoren in de MBW in ongelijke omvang worden gepresenteerd zonder dat daar een duidelijke reden voor

is. Zo zien we bij het dashboard van de 'later'-dimensie drie grote groene segmenten voor economisch kapitaal, tegenover drie kleine rode segmenten voor natuurlijk kapitaal. Dit suggereert dat het per saldo goed gaat, maar die conclusie volgt uit een impliciete weging op grond van de omvang van de segmenten. Het risico is dat het dashboard – net als een index – een impliciete weging van de indicatoren inhoudt, terwijl dat juist net is wat er moet worden voorkomen. Een meer gelijkmatige verdeling in de presentatie zou beter zijn.

Ten derde zijn indicatoren voor brede welvaart qua aard niet *gelijksoortig*. Dat zien we ook in de MBW. De belangrijkste ongelijksoortigheid zit in het onderscheid tussen enerzijds de structurele indicatoren (kapitaal, langdurige werkloosheid, levensverwachting en dergelijke) en anderzijds de conjuncturele indicatoren (tevredenheid, vertrouwen). Omdat de monitor zich primair richt op langjarige ontwikkelingen in brede welvaart,

Het is onmogelijk om verschillende zaken op een objectieve manier terug te brengen tot één indexcijfer

valt er veel voor te zeggen om al te volatiele indicatoren te vermijden ten gunste van structurele indicatoren. Dit wil niet zeggen dat conjuncturele indicatoren niet belangrijk zijn, maar wel dat conjunctuurbewegingen een andere beleidsinterpretatie vergen dan structurele ontwikkelingen.

Ongelijkwaardigheid, ongelijkmatigheid en ongelijksoortigheid zijn geen punten van kritiek, maar het is van belang hier transparant over te zijn. Een transparant dashboard helpt ook om inzicht te krijgen in de afruilen tussen verschillende welvaartsaspecten – zoals tussen eerder werken of langer studeren, of tussen mobiliteit en CO₂-emissies. Daarom is het belangrijk om de ontwikkeling van veel verschillende welvaartsaspecten in de gaten te houden en aan de politiek de ruimte te laten om de verschillende aspecten te wegen.

Handvatten voor beleid

Het vernieuwende van de MBW is dat er zo actueel mogelijke cijfers van welvaartsindicatoren bij elkaar

gebracht zijn en er een overkoepelend beeld is gegeven van de welvaart in zowel Nederland als over de grens, en ook van de trends over de langere termijn. De monitor helpt om de langetermijntrends te zien, los van conjuncturele schommelingen. Juist met die brede insteek kan de monitor een positieve bijdrage leveren aan het politieke debat, door een beeld te geven op welke terreinen Nederland goed scoort en waar zich de maatschappelijke uitdagingen bevinden. Het is daarom nuttig om de MBW te bespreken tijdens brede debatten zoals bijvoorbeeld het Verantwoordingsdebat in mei en de Algemene Politieke Beschouwingen in september, en verder ook bij kabinetsformaties.

Door inzicht te bieden in de uitdagingen voor het beleid toont de monitor aan op welke aspecten Nederland minder goed scoort. De monitor heeft echter geen rol bij besluitvorming op instrumentniveau. Het is van belang dat het totale pakket een positief effect heeft op de brede welvaart, niet per se dat alle individuele maatregelen dat hebben. Om effecten van beleidsinstrumenten in beeld te brengen, bestaat al het *Integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving* (IAK) (JenV, 2019). Dit kader omvat meerdere welvaartsaspecten, zoals bijvoorbeeld klimaat. Daarnaast zijn er recent twee aspecten van de *Sustainable Development Goals* (gendergelijkheid en ontwikkelingshulp) aan het IAK toegevoegd (Tweede Kamer, 2018).

Meer inzicht in de samenhang tussen de verschillende welvaartsaspecten kan beleidsmakers helpen bij de verantwoording en het maken van keuzes. De MBW laat deze samenhang niet zien. Causale relaties tussen verschillende welvaartsaspecten kunnen namelijk lastig te bewijzen zijn, en een voorzichtige interpretatie is daarom geboden. Daarnaast kunnen afruilen in het verleden juist leiden tot een aanpassing van technologie en beleid.

Conclusie

De Monitor Brede Welvaart is nog in ontwikkeling, maar is een veelbelovend instrument voor het denken over brede welvaart. Voor een brede selectie aan indicatoren toont het de trends en de mutatie gedurende het laatste jaar. Daarnaast wordt de situatie in Nederland vergeleken met die in andere landen. Het tonen van deze brede set aan welvaartsindicatoren op dashboards is belangrijk en inzichtelijk, aangezien het een overkoepelend beeld geeft van de welvaart in Nederland en over de grens, alsmede van de trends over langere termijn. Dit is een belangrijke toegevoegde waarde – het dashboard zelf is dus belangrijker dan de afzonderlijke indicatoren.

Het rapport kan een nuttige bijdrage leveren aan het politieke debat, omdat het een beeld geeft van de terreinen waarop Nederland goed scoort, en waar zich de maatschappelijke uitdagingen bevinden. De monitor helpt om de langetermijntrends te zien, los van conjuncturele schommelingen. In de huidige beleidscyclus wordt de monitor vooral gebruikt om beleid achteraf te verantwoorden, maar er valt ook veel te zeggen voor een meer ex-ante-gebruik bij debatten over begroting, over specifieke beleidsonderwerpen, of wellicht tijdens de vorming van kabinetten. Dit alles maakt de Monitor Brede Welvaart tot een nuttig instrument voor het politieke debat en voor een beleidsvorming gestoeld op een gemeenschappelijke feitenbasis.

Literatuur

CBS (2018) *Monitor Brede Welvaart 2018*. Heerlen: CBS.

JenV (2019) *Integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving*. Ministerie van Justitie en Veiligheid. Publicatie te vinden op www.kcwj.nl.

Lintsen, H., F. Veraart, J.P. Smits en J. Grin (2018) *De kwetsbare welvaart van Nederland, 1850–2050: naar een circulaire economie*. Amsterdam: Prometheus.

OESO (2017) *How's life? 2017. Measuring well-being*. Parijs: OESO.

Stiglitz, J., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *Mismeasuring our lives: why GDP doesn't add up*. New York: The New York Press.

Tweede Kamer (2016) *Parlementair onderzoek Breed welvaartsbegrip*. Vergaderjaar 2015/2016, 34 298, nr. 3.

Tweede Kamer (2018) *Tweede Nederlandse SDG-rapportage: Nederland ontwikkelt duurzaam*, mei. Rapport te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Veenhoven, R. (2016) *Sturen op geluk in sociaal-economisch beleid*. ESB, 101(4742S), 25–28.

WRR (2013) *Naar een lerende economie: investeren in het verdienvermogen van Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Brede welvaart in de regio verdient meer aandacht

Het verbreden van het welvaartsbegrip van het bruto binnenlands product naar 'wat mensen van waarde vinden' vergt ook een geografische verdieping. Waarom is brede welvaart tevens belangrijk voor de regio? En hoe moet het effect van het regionale beleid op de brede welvaart gemeten worden?

IN HET KORT

- Welvaart gaat niet alleen over economische productie, maar ook over de levensaspecten die mensen van waarde vinden.
- De dagelijkse leefomgeving van mensen – de regio waarin ze wonen en werken – is daarbij een cruciaal schaalniveau.
- Juist wat betreft de brede welvaart in een regionaal perspectief staat zowel wetenschap als beleid nog in de kinderschoenen

OTTO RASPE

Onderzoeker bij het Planbureau voor de Leefomgeving

ERIK STAM

Hoogleraar aan de Universiteit Utrecht

Al enige tijd is er discussie of een van de grote uitvindingen van de twintigste eeuw – het bruto binnenlands product (bbp) – nog wel voldoet als indicator voor welvaart en als meetlat om beleid aan te toetsen. De meest gehoorde kritiek is dat het bbp een te krappe maat van welvaart is. Door het begrip 'welvaart' te verbreden, wordt de aandacht verlegd van geëgreerde economische productie naar andere aspecten van het leven die mensen van waarde vinden. Naast materiële zaken als inkomen, gaat het hierbij ook om factoren als opleiding, gezondheid, sociale verbondenheid en om subjectieve elementen als geluk. Welvaart in brede zin gaat fundamenteel over de mogelijkheden om een leven te leiden dat mensen waarderen (Sen, 2009).

Het verbreden van het begrip 'welvaart' verlegt de blik naar burgers en de omstandigheden waarin ze leven (Stiglitz et al., 2009). Smits en Horlings (2019; in dit dossier) beschrijven de Monitor Brede Welvaart, waarin individuele indicatoren, zoals opleidingsniveau en de kwaliteit van woningen, worden geëgreerd naar

het nationale niveau, en samen worden gebracht met factoren die betrekking hebben op de leefomgeving en samenleving – zoals de waterkwaliteit en het vertrouwen in instituties op nationale schaal. Daarbij is er echter onvoldoende aandacht voor het feit dat de welvaart van veel mensen mogelijk wordt gemaakt door factoren en actoren in hun regio.

Brede welvaart in regionaal perspectief

Veel van de welvaart die mensen ervaren, komt voort uit de interactie met hun directe omgeving. Of mensen een baan, een goede school voor hun kinderen of adequate zorg kunnen vinden, wordt immers allemaal voor een belangrijk deel bepaald door waar ze wonen (OESO, 2014). Wanneer er binnen een bepaalde regio meer keuze is qua geschikte banen, of als de kwaliteit van de leefomgeving stijgt, dan zal men lokaal meer welvaart ervaren. Maar iemand die in Groningen woont, zal weinig welvaartsdaling ervaren als de natuurgebieden in Utrecht kleiner worden. Deze geografische nuance is echter niet zichtbaar in de Monitor Brede Welvaart. Welvaart dichterbij de burger brengen, heeft dus zowel een inhoudelijke als een ruimtelijke dimensie. En om hiermee rekening te kunnen houden, dient het debat over welvaart behalve verbreed, ook nog geografisch verdiept te worden.

Meer aandacht voor brede welvaart in de regio stemt overeen met recente onderzoeken die aangeven dat de economische, sociale en ecologische elementen van brede welvaart regionaal zijn. Woningmarkten en arbeidsmarkten functioneren namelijk vooral op regionale schaal, economische activiteiten en voorzieningen zijn ongelijk over de ruimte verdeeld, en het functioneren van economieën is sterk van geografische omstandigheden afhankelijk (Garretsen et al., 2013). Daarnaast verschillen regio's sterk wat betreft de sociale aspecten die belangrijk zijn in iemands leven. En ten slotte verschilt de kwaliteit van de leefomgeving (het milieu) sterk per regio – bijvoorbeeld wat betreft de schone lucht, veiligheid en congestie.

Het is juist over deze brede welvaart in regionaal perspectief waar zowel wetenschap als beleid nog in de kinderschoenen staat. We weten relatief weinig over hoe de brede welvaart over en binnen de regio's verdeeld en ontwikkeld is, hoe deze te interpreteren is én hoe de geografische context in de individuele welvaart doorwerkt. Een extra uitdaging is dat veel van de verbanden tussen de regio en de brede welvaart van mensen niet-lineair zijn en op meerdere schalen spelen. Regio's zijn geen geïsoleerde territoriale eenheden.

Het meten van regionale welvaart

Het is belangrijk dat regionale brede welvaart op de juiste schaal gemeten wordt. Traditioneel begint regionaal beleid bij de regionaal-economische structuur, waarbij het bijvoorbeeld gaat om het aanjagen van economische groei en het bevorderen van werkgelegenheid. Maar regionaal beleid kan ook regio-specifieke maatschappelijke opgaven als uitgangspunt nemen. In dat geval wordt gekeken naar factoren als kwaliteit van wonen, veiligheid, milieu en sociale samenhang (zie de Brede Welvaartsindicator in Badir et al., 2017).

Een goed beeld schetsen van zowel de economische structuur als de maatschappelijke opgaven is een ingewikkelde klus. Enerzijds vereist het een generiek kader voor het meten van regionale welvaart. Het voordeel hiervan is dat regio's met elkaar vergeleken kunnen worden en dat eventuele regio-overstijgende effecten kunnen worden gesignaleerd. Effecten in de ene regio kunnen positief of negatief uitstralen naar andere regio's. Of aaneengesloten regio's kunnen worden geconfronteerd met een gedeelde – regio-overstijgende – problematiek, zodat er op een hoger ruimtelijk niveau naar oorzaken moet worden gekeken. Anderzijds moet een regionale bredewelvaartsmonitor ruimte bieden voor de eigenheid van regio's. Dit vereist van regio's de capaciteit om zelf hun context-specifieke maatschappelijke opgaven te signaleren, te meten en af te wegen.

Recent onderzoek van de OESO (OESO, 2014) laat zien dat juist op dit laatste punt regionale monitors tekortschieten. De doelen worden vaak erg generiek gedefinieerd en de gemonitorde indicatoren zijn slecht verbonden met de regionale strategieën om de brede welvaart te bevorderen.

Regionaal beleid monitoren

Het belang van een regionale bredewelvaartsmonitor neemt toe, omdat regionale coalities een steeds belangrijker speler worden bij het beleid dat gericht is op brede welvaart. In de regio lijken belanghebbenden van maatschappelijke en economische opgaven elkaar het best te vinden. De prominente rol van regionale coalities is recent op vernieuwende wijze opgepakt in de vorm van Regio Deals, waarvoor er 950 miljoen euro aan publieke middelen wordt ingezet (LNV, 2018a) (kader 1).

Dit nieuwe regionale beleid vereist een nieuwe kennisinfrastructuur die de effecten voor de regio en het land als geheel in beeld brengt. Er is behoefte aan nauwkeurige en tijdige informatie op basis waarvan beleid kan worden voortgezet of aangepast. Het is een proces dat ook wel 'lerend evalueren' of 'opgavengericht evalueren' wordt genoemd (Van der Steen et al., 2018).

Wanneer er meer geld naar de regio gaat om brede welvaart te bevorderen, is een goed meetinstrument onmisbaar. Als de vraag speelt waarom en hoe bepaald beleid, zoals Regio Deals, tot een verhoging van de welvaart zou kunnen leiden, zijn er een aantal afwegingen en opgaven die bij monitoring en evaluatie specifiek aandacht vereisen.

Allereerst spelen er specifieke regionale aspecten die de beleidsevaluatie uitdagend maken. Enerzijds is

Regio Deals

KADER 1

Met Regio Deals wordt er, via een integrale regionale aanpak, ingespeeld op economische, sociale en ecologische opgaven. Het doel van de Regio Deals is om bij te dragen aan een brede welvaart in de regio. Twee illustraties, waarin versterking van de economische structuur en maatschappelijke opgaven samenkomen, geven een indruk van deze samenwerking tussen Rijk en regio.

Regio Deal Twente: Groen Technologisch Topcluster

Het Rijk investeert samen met de regio Twente in een breed pakket aan maatregelen om de Twentse voorlooppunten op hightechgebied te ondersteunen. Na de teloorgang van de textielindustrie en de teruggang van de metaalindustrie is er veel geïnvesteerd in de ontwikkeling van vakmanschap, kennis en nieuwe technologie. Vele maakbedrijven die aan de hightechindustrie gerelateerd zijn, moeten echter de omslag naar nieuwe technieken nog maken. Nieuwe toe-

passingsmogelijkheden van hightech in de landbouw en het milieu verbreden de economische basis, en leiden daarnaast ook tot een beter woon-, leef- en vestigingsklimaat in Twente.

Regio Deal Bodemdaling Groene Hart

Het tegengaan van de bodemdaling is een brede maatschappelijke opgave die invloed heeft op de leefbaarheid in zowel landelijk als stedelijk gebied, en op ons cultuur-historische erfgoed, het onderhoud van de infrastructuur en de CO₂-uitstoot. Het Rijk wil samen met een brede coalitie in het Groene Hart aan de slag om, door middel van innovatie en experimenten, gezamenlijk de kennis omtrent bodemdaling verder te ontwikkelen. Hiertoe werken Rijk en regio samen aan nationale kennisontwikkeling met testsites in het Groene Hart, vernieuwend ondernemerschap voor agrarische bedrijven, CO₂-reductie en een toekomstbestendig bouwen en wonen in het veengebied.

Bron: Eigen bewerking op basis van Ministerie van LNV (2018b) | ESB

brede welvaart in regio's lastig te meten als de regio's op allerlei ad-hocmanieren worden afgebakend (omdat de maatschappelijke opgave dat vereist). Anderzijds is de formulering van de individuele opgaven zeer specifiek, en kan er dus nauwkeurig worden gemeten of deze individuele opgaven gerealiseerd worden of niet. Hier geldt dat 'de juiste schaal' niet kan worden bepaald als een blauwdruk – uniform en van bovenaf. Grip krijgen op de schaal is daarmee ook een deel van de evaluatie-opgave.

Ten tweede, is een belangrijke vraag of er, net zoals bij het bbp, één maat voor brede welvaart gehanteerd moet worden voor een specifieke ruimtelijke eenheid, of dat er juist, zoals in de Monitor Brede Welvaart, een diversiteit van maten moet worden gehanteerd. Een combinatie van een dashboard, met een diversiteit aan indicatoren en daarin geaggregeerde maten, zou een eerste stap kunnen zijn.

Ten derde is het de vraag of het realiseren van de individuele maatschappelijke opgaven voldoende is. Gezien de integrale aanpak, zal men zowel de samenhang als de mogelijk wederzijds versterkende en verzwakkende effecten van de individuele maatschappelijke opgaven moeten traceren tot een geaggregeerde maat (of maten) van brede welvaart. De uitkomsten van individuele opgaven kunnen op regionaal niveau niet een-op-een vertaald worden naar geaggregeerde welvaart vanwege de 'waterbedeffecten.' Want wanneer het bijvoorbeeld gaat om criminaliteitsbestrijding in één regio zou dit kunnen leiden tot een verschuiving van de criminaliteit naar een andere regio. Het is dus de verantwoordelijkheid van nationale overheden om hier regio-overschrijdende afwegingen te maken. De projectgerichte aanpak van de Regio Deals heeft paradoxaal genoeg het gevaar in zich om, in het kader van de totale brede welvaart in de regio, de samenhang van het beleid uit het oog te verliezen. Een monitor zal dus de geaggregeerde effecten van het aanpakken van diverse maatschappelijke opgaven in kaart moeten brengen.

Ten slotte kan een op uitkomsten gerichte monitor ook tot gevolg hebben dat de systeemcondities die welvaart mogelijk maken uit het zicht verdwijnen (Colander en Kupers, 2014; Stam, 2015). Een belangrijk onderdeel van die systeemcondities zijn de instituties die uiteindelijk welvaart mogelijk maken (Acemoglu et al., 2005). De Regio Deals sturen daarom óók expliciet aan op bestuurlijke vernieuwing: de uitvoering kan gerealiseerd worden door allerlei combinaties van publieke en private partijen. Deze nieuwe

combinaties zijn experimenten om de institutionele infrastructuur van een regio en uiteindelijk van Nederland te verbeteren – een fundamentele conditie van de langetermijnwelvaart. Een monitor zal dus niet alleen naar de uitkomsten van brede welvaart moeten kijken, maar ook naar de voorwaarden die burgers in staat stellen om het leven te leiden dat zij waarderen.

Tot slot

Kortom, brede welvaart leeft in Nederland. Dat is bijna vanzelfsprekend het geval in de levens van burgers, maar ook in het overheidsbeleid, en steeds meer in de nieuwe bestuurlijke coalities van publieke en private partijen binnen de pragmatisch gevormde nieuwe regio's. De vernieuwing is ingezet – maar of het ook de verwachte bijdrage levert aan brede welvaart in de regio is de vraag. En het is deze vraag die wetenschappers en beleidsmakers moeten (leren te) beantwoorden.

Literatuur

- Acemoglu, D., S. Johnson en J.A. Robinson (2005) Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In: P. Aghion en S. Durlauf (red.), *Handbook of economic growth*. Amsterdam: Elsevier.
- Badir, M., B. van Bavel, S. Hardeman en A. Rijjma (2017) *Brede Welvaartsindicator 2017*. Universiteit Utrecht en Rabobank.
- Colander, D. en R. Kupers (2014) *Complexity and the art of public policy: solving society's problems from the bottom up*. Princeton: Princeton University Press.
- Garretsen, H., P. McCann, R. Martin en P. Tyler (2013) The future of regional policy. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 6(2), 179–186.
- LNV (2018a) *Aanpak Regio Deals*. Brief aan de Tweede Kamer van minister Schouten, kenmerk DGAN-RP / 18047581). Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- LNV (2018b) *Selectie Regio Deals*. Brief aan de Tweede Kamer van minister Schouten, kenmerk DGNVLG / 18266046). Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- OESO (2014) *How's life in your region? Measuring regional and local well-being for policy making*. Parijs: OESO.
- Sen, A. (2009) Capabilities and well-being. In: M. Nussbaum en A. Sen (red.), *The quality of life*. Oxford: Clarendon Press.
- Stam, E. (2015) Entrepreneurial ecosystems and regional policy: a sympathetic critique. *European Planning Studies*, 23(9), 1759–1769.
- Smits, J.-P. en E. Horlings (2019) De conceptuele basis, uitkomsten en vervolg van de Monitor Brede Welvaart. *ESB*, 104(4773S), 7–11.
- Steen, M. van der, A. Faber, A. Frankowski en F. Norbruis (2018) *Opgavegericht evalueren: beleidsevaluatie voor systeemverandering*. Den Haag: NSOB.
- Stiglitz, J., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *The measurement of economic performance and social progress revisited: reflections and overview*. OFCE Document de travail, 2009-33. Te vinden op spire.sciencespo.fr.

Brede welvaart als nieuwe maatstaf

Het parlementair onderzoek is een van de mooiste instrumenten van de Tweede Kamer. Samen met collega's van verschillende partijen doe je onderzoek naar een maatschappelijk vraagstuk. Met de Commissie Breed welvaartsbegrip, onder leiding van GroenLinks-collega Rik Grashoff, spraken we met wetenschappers, parlementariërs in Berlijn en Parijs en met onderzoeksinstituten over hun analyses en de politieke implementatie van het brede welvaartsbegrip.

Want wat doet er nou echt toe in het leven en in de samenleving? Er is toch wel meer dan het bruto binnenlands product (bbp) alleen? En hoe kunnen we daar in de praktijk vanuit het parlement meer waarde en invulling aan geven? Op advies van de commissie is er een bredewelvaartsmonitor gekomen, die ook vergelijkingen in de tijd mogelijk maakt en waarmee we kunnen zien in welke richting onze maatschappij zich beweegt. Hoe staat het met het milieu, wordt ons land veiliger, wat zijn de ontwikkelingen wat betreft het onderwijsniveau, hoe is de (ervaren) gezondheid?

Iedere econoom weet dat er meer is dan het bbp alleen. Dat vervuiling onvoldoende tot uiting komt in die maatstaf, en dat een auto in de prak rijden wel tot een hoger bbp, maar niet tot meer welvaart leidt. De vraag is of hiervoor in economische analyses en aanbevelingen voldoende aandacht is.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Planbureau voor de Leefomgeving en het Centraal Bureau voor de Statistiek hebben er serieus werk van gemaakt. Het kabinet reageert op de waarnemingen. In het parlement spreken we er jaarlijks over tijdens de Verantwoordingsdag, in aanwezigheid van de premier.

Natuurlijk is het altijd de vraag of deze opzet geen papieren of tandeloze tijger wordt. Het kabinet onderkent de diverse zorgen, en onderstreept vervolgens omstandig het rijksbeleid en de gemaakte afspraken in het coalitieakkoord.

HENK NIJBOER

Lid van de Tweede Kamer voor de Partij van de Arbeid en lid van de commissie Breed welvaartsbegrip

Dat neemt niet weg dat zowel de Monitor Brede Welvaart als de serieuze aandacht ervoor in de debatten hoopvol stemt. Stelselmatig jaarlijks debatteren op een vast moment over de brede welvaart in het land, op basis van steeds verbeterende inzichten, draagt bij aan onze welvaart. Ook de aansluiting bij Verantwoordingsdag is goed gekozen. Daar bespreken we of de kabinetsdoelen zijn gehaald. Bij de algemene financiële beschouwingen en de daaropvolgende begrotingsbehandelingen moet daar dan een vervolg aan worden gegeven.

Kortom, ik vind dat we op de goede weg zijn. Toch zijn er drie punten die

de monitor relevanter en de impact groter zouden kunnen maken. Ten eerste is er meer aandacht nodig voor het thema ongelijkheid. Dat loopt door alles heen wat relevant is in het leven: onderwijskansen, economische zelfstandigheid, levensverwachting en gezondheid. Het SCP vraagt dus terecht veel aandacht voor scheidslijnen in de samenleving. Robin Fransman zette uiteen dat er over inkomens- en vermogensongelijkheid in Nederland nog veel data ontbreken.

Ten tweede kan de Monitor verder worden verrijkt en verdiept. Een voorbeeld: zelf maak ik me momenteel grote zorgen over de woningnood. Huren worden onbetaalbaar, starters komen er niet meer tussen. Kwetsbare groepen worden gediscrimineerd en de laatste berichten over het uitstellen van het kinderen krijgen vanwege de woningnood zijn er al. Ook dat vergt allemaal analyse.

Ten derde moet het parlement scherpere doelstellingen afdwingen, waarop het de regering in de komende jaren mogelijk kan aanspreken. En op basis waarvan het beleid dan kan worden bijgestuurd.

Nederland is uniek in de wereld met het doorrekenen van verkiezingsprogramma's. En de Monitor Brede Welvaart is een mooie volgende stap. Met aandacht voor ongelijkheid, verdieping en een scherpe parlementaire controle zou de Monitor een nieuwe toonaangevende maatstaf kunnen worden.

Taai, saai en ambtelijk – maar razend belangrijk

Net zoals het bij bedrijven niet alleen om de aandeelhouderswaarde gaat, gaat het bij de overheid niet alleen om de economische groei in termen van het bruto binnenlands product. Dit besef heeft de afgelopen jaren het politieke en maatschappelijke debat veranderd, en de Monitor Brede Welvaart heeft daaraan een belangrijke bijdrage geleverd.

Maar het proces om tot dat besef te komen was taai.

Dat begint al met de vele vragen die er opdoemen bij de vaststelling van de indicatoren die we belangrijk vinden. Wat is brede welvaart? Hoe meten we wat we op korte termijn willen als het gaat om gezondheid, welzijn en duurzaamheid? Welke relatie is er tussen de verschillende indicatoren die hier iets over zeggen? Hoe wegen we de korte termijn tegenover de langere termijn, en welk gewicht kennen we toe aan de gevolgen voor andere landen? Want dat is waar de Monitor Brede Welvaart over gaat – de welvaart nu en in de toekomst, hier en elders in de wereld.

Toch worden er hiertoe stappen gezet. De bijdragen van onze planbureaus en het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn belangrijk, net als het werk dat op universiteiten en bij bedrijven wordt gedaan.

Maar naast de statistische vragen doemen er ook politiek-bestuurlijke vragen op. Zo hechten wij in het parlement veel belang aan de nieuwe Comptabiliteitswet. Artikel 3.1 van die wet geeft de regering de opdracht om bij ieder voorstel, bij iedere wet aan te geven wat het doel is van het beleid, wat de doelmatigheid ervan is en de doeltreffendheid. Dat is een belangrijke wet, want de overheid is er niet goed in om het doel te definiëren, en al helemaal niet goed in het bedenken van wat een doelmatige en doeltreffende manier zou zijn om die doelen te bereiken.

Die vragen en toelichtingen zijn saai, en daarmee is het lastig scoren. Vaak leren regering en Kamers maar weinig. Nadat er schande is geroepen en een schuldige is aangewezen, gaat het debat al heel snel over nieuw beleid, over nieuwe maatregelen

JOOST SNELLER

*Lid van de Tweede Kamer
voor D66*

BART SNELS

*Lid van de Tweede Kamer
voor GroenLinks*

– zonder dat we weten wat werkt en welke instrumenten effectief zijn. Terwijl leren wel nodig is. We moeten leren van het verleden om de vraag te kunnen beantwoorden hoe we de doelen doelgericht en trefzeker kunnen realiseren.

Dit alles vergt grote ambtelijke inzet – door ministeries bij de voorbereiding en uitvoering van wetten en taken, maar ook bij de evaluatie ervan. Om beleid te evalueren, heeft Nederland een uit-

gebreide infrastructuur met planbureaus en adviesraden, de Algemene Rekenkamer en beleidsdoorlichtingen. Ook is daarom vorig jaar de operatie *Inzicht in kwaliteit* gestart (MinFin, 2018).

De inrichting van de begroting is daarbij een goed voorbeeld. In de verplichtingen/kas-systematiek van de rijksbegroting kijken we eigenlijk alleen maar naar de uitgaven in het lopende begrotingsjaar. Niet naar de kosten over de gehele levensduur of de afschrijvingstermijn. Bruggen, onderzeeërs of gebouwen die goedkoop in de aanschaf maar duur in het onderhoud zijn, worden daardoor erg aantrekkelijk. Goedkoop is duurkoop.

Dit versterkt de kortetermijnfocus van de politiek. Wellicht moet dus de inrichting van de begroting anders. Met een batenlastenstelsel krijgen we beter zicht op wat de uitgaven en investeringen van de overheid betekenen op langere termijn. Ook op wat de waarde is van ons nationale kapitaal. En daarmee krijgen we, bij de kapitaalbenadering van de Monitor Brede Welvaart, een betere aansluiting op de doelen die we willen bereiken.

Dit klinkt allemaal taai en saai en ambtelijk – maar het gaat hierbij wel om de kern en de kwaliteit van onze democratie. Wat vragen we als samenleving van de politiek? Hoeveel belastinggeld mag dat kosten? En hoe kunnen we ervoor zorgen dat wat we beloven ook gerealiseerd wordt?

Literatuur

MinFin (2018) *Operatie inzicht in kwaliteit*. Kamerbrief, kenmerk 2018-000011694. Ministerie van Financiën.

Dossier

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.

Dit ESB-dossier is samengesteld door de redactie en mogelijk gemaakt door financiële steun van het Planbureau voor de Leefomgeving.

Redactie

Jasper Lukkezen (hoofdredacteur),
Robert Kleinknecht, Ruben van Oosten,
Paul Metzmakers, Paul van Kempen
Redactiemedewerkers: David Meijer, Sobana
Sheikh Rashid, Elisa de Weerd
Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.
Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Mariska van der Westen

Commissie van redactie

H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses,
E. de Jong, H.J. de Jong, A. van Witteloostuijn,
A.C. Meijdam, H.P. Møllgaard en J. Plantenga

Rechten

ESB is een uitgave van FD Mediagroep.
De Koninklijke Vereniging voor de Staaathuis-
houdkunde is houder van de merknaam ESB

Foto's: iStock / Rathke, Geber86, sabelskaya,
weerapatkiatdumrong, ozgurdonmaz, gremlin,
FatCamera, Baloncici, cyano66, konradlew,
Lacheev; Hollandse Hoogte / Basso Cannarsa,
Frings, Laurens van Putten, Wout van de Hoef;
Nationaal Archief / Charles Breijer; Dorp van
Vliet.

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij
vindt u op www.esb.nu/service/publiceren

Abonneren

U kunt een abonnement direct online afsluiten.
Ga hiervoor naar www.esb.nu/service/abonneren

Adverteren

Neem contact op met Jeannette van Zeijst,
020-5928635, jeannette.van.zeijst@fdmediagroep.nl

Contact

Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nu
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nu

Postadres: Postbus 216,
1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173,
1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Een ESB-dossier is een thematische uitgave die op een actueel economisch onderwerp discussie tussen economen, wetenschappers uit andere disciplines en beleidsmakers faciliteert. ESB-dossiers verschijnen een aantal keer en worden samen met instanties en organisaties die bij het onderwerp zijn betrokken opgezet.

Recent verschenen:

Keuzes voor Europa

De Europese Unie staat op een kruispunt. Nadere eenwording, beperking van de samenwerking tot de huidige vorm of ontvlechting – het behoort wat betreft het witboek van de Europese Commissie allemaal tot de opties. De auteurs in dit dossier rijken een aantal economische inzichten aan die helpen bij het maken van deze keuze.

ESB 4754S, oktober 2017

Toekomst van banken

Tien jaar na het begin van de crisis, neemt financiële technologie traditionele functies van de bank over, verandert de relatie van banken met de klant en vraagt de transitie naar een duurzame economie om een nieuwe rol van banken. De auteurs in dit dossier verkennen wat dit betekent voor de toekomst van banken.

ESB 4766S, oktober 2018

Women in economics

Slechts tien procent van de hoogleraren economie is vrouw. Dit percentage is hoger in vrijwel elk ander vakgebied, inclusief de beta-vakken. De auteurs in dit Engelstalige dossier verkennen de oorzaken van dit fenomeen en bespreken wat er gedaan kan worden om het aandeel vrouwen in de economische wetenschap te verhogen.

ESB 4767S, november 2018

Digitale platformen

Klussen, delen en liken via platformen lijkt een zegen voor de consument, maar is het dat ook voor de werknemer en voor de niet-platformbedrijven? En wat gebeurt er als platformbedrijven hun marktmacht bestendigen? En wat is de rol van de overheid? Deze vragen behandelen de auteurs in dit dossier over digitale platformen.

ESB 4768S, december 2018

Meer dan 6.000 economen
ontvangen onze wekelijkse nieuwsbrief
www.esb.nu/aanmelden